

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

3

SAYI/NUMBER:

2

YIL/YEAR:

NİSAN 2020

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
TURKISH WORLD STUDIES APPLICATION AND RESEARCH CENTER

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspıralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:
3

SAYI/NUMBER:
2

YIL/YEAR:
NİSAN 2020

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
TURKISH WORLD STUDIES APPLICATION AND RESEARCH CENTER

Sahibi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Adına

Rektör

Prof. Dr. Muhsin KAR

Editör Kurulu

Prof. Dr. Hikmet Koraş
Prof. Dr. Fatih Yücel
Dr. Öğr. Üyesi Bayram Polat
Dr. Öğr. Üyesi Adem Yeloğlu
Dr. Öğr. Üyesi Turgay Düğen

Teknik Editör Kurulu

Dr. Öğr. Üyesi Seda Selim
Dr. Özlem Güngör
Öğr. Gör. Perizat Yertayeva
Arş. Gör. Mesut Sönmez

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Adalet Tahirzade (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Buran (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Taşağıl (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Aliya Masalimova (El Farabi Kazak Milli Üni.)
Prof. Dr. Ayabek Bayniyazov (Ardahan Üni.)
Prof. Dr. Baltabay Abdigaziulı (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Bekir Çınar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Bibigül ilyasovna (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Birol Akgün (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Chong-Jin Oh (Hankuk Üni.)

- Prof. Dr. Elena Oganova (Moskova Devlet Üni.)
Prof. Dr. Elman Nesirov (Bakü Devlet Üni.)
Prof. Dr. Ercan Alkaya (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Faruk Çolak (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Fatma Açıık (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Feyzan Vural (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Gaffar Mehdiyev Çakmaklı (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Gulmira Abdrasilova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülzar İhrahimova (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Gürer Gülsevin (Ege Üni.)
Prof. Dr. Halit Çal (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Haluk Alkan (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Hatice İçel (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Hayati Beşirli (Kırgızistan Türkiye Manas Üni.)
Prof. Dr. İhrahim Maraş (Ankara Üni.)
Prof. Dr. İlyas Gökhan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. İrfan Morina (Priştine Üni.)
Prof. Dr. İyına M. Dıyga (A. Kırımiski Şarkiyat Araştırma Enstitüsü, UMİA)
Prof. Dr. İsmail Doğan (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Prof. Dr. Jarkınbike Süleyменова (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Kalamkas Kalıbaeva (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Kaijovbay Sathojaulı (L. V. Gumilev Avrasya Milli Üni.)
Prof. Dr. Kemal Özcan (Necmettin Erbakan Üni.)
Prof. Dr. Kerim Türkmen (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Kutluk Kağan Sümer (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. M. Bülent Uludağ (İzmir Kâtip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Mambet Koygeldiyev (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Mayil Asgerov (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Mehmet Ekiz (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Koygeldiyev (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi)
Prof. Dr. Mevlüt Gültekin (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Muhabbet Qurbonova (Alişir Nevaiy Üni.)
Prof. Dr. Murat Çemrek (Necmettin Erbakan Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Talas (Niğde Ömer Hahsdemir Üni.)

- Prof. Dr. Nadirhan Hasan (Karabük Üni.)
Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat (Hacı Bektaş Veli Üni.)
Prof. Dr. Nergis Biray (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Sami Kılıç (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Selçuk Duman (Giresun Üni.)
Prof. Dr. Şenol Kantarcı (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Talip Yıldırım (Uşak Üni.)
Prof. Dr. Tsendin Battulık (Moğolistan Devlet Üni.)
Prof. Dr. Turgut Tok (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Türkan Bayer Altın (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Yıldırım Özbek (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Zeki Gürel (Ege Üni.)
Prof. Dr. Ziya Avşar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Adem Öger (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)
Doç. Dr. Akartürk Karahan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Doç. Dr. Altınay Timbolova (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Dr. Asiman Guliyev (Azerbaycan Devlet İktisat Üni.)
Doç. Dr. Atila Döl (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Bülent Kara (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Efkan Uzun (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Enver Kapağan (Karabük Üni.)
Doç. Dr. Hakan Yalap (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)
Doç. Dr. İbrahim Kaplan (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. İdris Nebi Uysal (Karamanoğlu Mehmetbey Üni.)
Doç. Dr. Kuanyshbek Kenzhalin (L. Gumilev Avrasya Milli Üni.)
Doç. Dr. Liubovi Chimpooesh (Moldova İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya (Ahi Evran Üni.)
Doç. Dr. Marija Dhindjic (Sırbistan İlimler ve Sanat Akademisi)
Doç. Dr. Mehmet Kaya (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Murteza Hasanoğlu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Onur Köksal (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Ramis Karabulut (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Recep Özkan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Rinat Usmanov (Başkurt Devlet Üni.)
Doç. Dr. Sercan Demirgüneş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serhat Erkmen (Jandarma ve Sahit Güvenlik Akademisi)

- Doç. Dr. Serkan İbiş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serkan Taflioğlu (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Vakur Sümer (Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üni.)
Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya (Giresun Üni.)
Doç. Dr. Ykdiyâr Paltöre (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Dr. Zubaida Shadkam (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Jemila Otarbekova (Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Büyükakkaş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Atilla Jorma (Ardahan Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Bağdagül Musa (Ürdün Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Elsev Brina Lopar (Ukshin Hoti Prizren Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Emin Salihi (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ertürk (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Radik Galiullin (Naberezhnye Chelny Devlet Pedagoji Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Haktan Birsal (İzmir Kâtip çelebi Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Hünkar Güler (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Lokman Zor (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Neşe Harbalioğlu (Nevşehir Hacıbektaş Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Nuran Malta-Muhaxheri (Priştine Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Reyila Kaşgarlı (İstanbul Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Suk Kyeong Kang (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Yakup Ömeroğlu (Gazi Üniversitesi)
Dr. Ablet Semet (Göttingen Georg-August Üni.)
Dr. Sayavuş Qasimov (Bakü Avrasya Üni.)
Dr. Seyfeddin Altaylı (Bakü Avrasya Üniversitesi)

Haberleşme Adresi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 3.
Kat, Merkez Kampüsü 51246
Niğde
Tel: +903882252150 **Faks:** +903882252150

İÇİNDEKİLER

BALKAN SAVAŞLARINDA İNFORMAL EĞİTİM; ÇOCUK DUYGUSU DERGİSİ ÖRNEĞİ.....	1
INFORMAL EDUCATION IN BALKAN WARS; JOURNAL OF ÇOCUK DUYGUSU EXAMPLE.....	2
SİNOP İL MERKEZİNİN YAĞIŞ ÖZELLİKLERİ.....	25
RAINFALL PROPERTIES OF SINOP PROVINCE CENTER.....	25
ORTA ASYA'NIN EKONOMİK GELİŞİMİ: KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ'NİN GETİRDİĞİ FIRSATLAR VE ZORLUKLAR.....	55
CENTRAL ASIAN ECONOMIC DEVELOPMENT: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES PROVIDED BY THE BELT AND ROAD INITIATIVE.....	56
ҚАҺАРМАҢДЫҚ ЭПОСТАҒЫ БАТЫРЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ТҰЛПАРЛАРЫ.....	74
HEROES OF THE HEROIC EPIC AND THEIR HORSES.....	74
FİNANSAL KRİZLERİN KÜRESELLEŞMESİ & TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	85
GLOBALIZATION OF FINANCIAL CRISES & IMPACTS ON TURKEY AND TURKISH REPUBLICS.....	86

BALKAN SAVAŞLARINDA İNFORMAL EĞİTİM; ÇOCUK DUYGUSU DERGİSİ ÖRNEĞİ

Özet

Balkan Savaşları, Osmanlı kamuoyunda derin izler bırakmıştır. Zira Osmanlıların, ilk yayıldıkları topraklar olan Rumeli toprakları, sanayi ve ziraat alanında Osmanlı içerisindeki zengin bölgelerden birisini oluşturmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Rumeli bölgesini geri almayı amaçlayan bir siyaset takip etmiştir. Reel politikadaki bu durum informal eğitime de yansımıştır. Dönemin dergilerinden Çocuk Duygusu, çocukları bu amaca ulaşmayı hedefleyen birer “minik vatandaş” olarak inşa etmeye çalışmıştır. Çocuk Duygusu dergisi, çocukların ileride Rumeli’yi nasıl tekrar geri alacağını, intikam ana teması üzerinden çocuklara aktarmıştır. Bu bağlamda çocuklara kaybedilen toprakların geri alınabilmesi için bir takım hedef davranışların aktarılması amaçlanmıştır. Toprakların geri alınarak, intikam ana temasının gerçekleşebilmesinin gerekçeleri olarak sıralanan bu hedef davranışlar, kuvvetli olabilmek (sosyal Darwinizm) ve militarizm şeklinde ifade bulmuştur. Kuvvetli olabilmek hedef davranışı, Avrupalı güçler karşısında güçlü olunamazsa yok olunacağı düşüncesine dayanır. Bu biyolojideki doğal seçilimin sosyal bilimlere uygulanmış halidir. Batı tarafından sömürgeciliği meşru bir zemine oturtmayı amaçlayan bu düşünce Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı kamuoyunda güç kazanmıştır. Dolayısıyla mevcut toprakları

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 2 /
NİSAN 2020

**Sorumlu Yazar
Corresponding
Author**

H. Yavuz YAŞAR
Marmara
Üniversitesi Tarih
Öğretmenliği
Doktora Öğrencisi,
[yavuz_yasar1520@h
otmail.com](mailto:yavuz_yasar1520@hotmail.com)

**Gönderim Tarihi
Recieved**
22.11.2019

**Kabul Tarihi
Accepted**
30.03.2020

Atf
YAŞAR, H. Yavuz
(2020). “Balkan
Savaşlarında İnfomal
Eğitim; Çocuk
Duygusu Dergisi
Örneği”, *Uluslararası
Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(3/2), 1-24

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH
ARTICLE

korumak ve Rumeli'yi geri almak için çok çalışmak ve kuvvetli olabilmek gerekmektedir. Militarizm hedef davranışındaysa, çocuklara askeri anlamda aktarımlarda bulunulmuş ve Rumeli'nin geri kazanılıp intikamın alınmasında bir gereklilik olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnfomal Eğitim, Balkan Savaşları, Çocuk Duygusu, İntikam, Eğitim Bilimleri, Militarizm, Sosyal Darwinizm

INFORMAL EDUCATION İN BALKAN WARS; JOURNAL OF ÇOCUK DUYGUSU EXAMPLE

Abstract

The Balkan Wars caused deep wounds in the Ottoman public. Because the Rumelia region, which was the first land where the Ottomans spread, was one of the richest regions within the Ottoman in the fields of industry and agriculture. For this reason, the Ottoman Empire followed a policy aimed at taking back the Rumelia region. This situation in real policy is reflected in informal education. The Çocuk Duygusu, one of the magazines of the period, aimed to build children as "child citizens" aiming to achieve this goal. The Çocuk Duygusu magazine conveyed to the children how to get Rumelia back in the future, through the main theme of revenge. In this context, it is aimed to convey some target behaviors to the children in order to get back the lost land. These target behaviors, which are listed as the reasons for the realization of the main theme of revenge by taking back the lands, found expression in the form of being strong (social Darwinism) and militarism. Being able to be strong is based on the idea that if it cannot be strong against European forces, it will be destroyed. This is the application of natural selection in biology to social sciences. This idea, which aims to put colonialism on a legitimate ground by the West, was found right in the Ottoman public opinion after the Balkan Wars. Therefore, it is necessary to work hard and be strong to protect the existing lands and take back Rumelia. In militarism's target behavior, military transfers were made to children and presented as a necessity for Rumeli to be recovered and revenge.

Key Words: Informal Education, The Balkan Wars, The Çocuk Duygusu, Revenge, Educational Sciences, Militarism, Social Darwinism

GİRİŞ

Balkan Savaşları, Osmanlı kamuoyunda yarattığı travma ve sonuçlar açısından ziyadesiyle mühimdir. Osmanlılar, 8 Ekim 1912 ile 30 Mayıs 1913 tarihleri arasında cereyan eden I. Balkan Savaşlarında büyük toprak kayıplarına uğramıştır. Bulgarlar,

İstanbul kapılarına dayanmış ve Batı sınırları, Midye-Enez çizgisine dek çekilmiştir. Rumeli'nin, uzun süre Osmanlı tebaası olan Balkan ulusları tarafından ele geçirilmesi Osmanlı açısından trajik bir yıkıma neden oldu (Kutlu, 2018; Aydın, 2014). Zira Rumeli toprakları, Osmanlılar tarafından ana yurt olarak tanımlanıyordu. Ayrıca Osmanlı yatırımlarının büyük bölümü Rumeli topraklarında yer alıyordu. Bulgarlar, Osmanlı topraklarının büyük bölümünü ele geçirmiş bu nedenle toprakların paylaşılması konusunda Balkan ulusları arasında anlaşmazlık doğmuştur. Toprakların tekrar pay edilmesi maksadıyla 23 Haziran 1913 ile 10 Ağustos 1913 yılları arasında II. Balkan Savaşı cereyan etmiştir (Küçük, 1992: 5/23-25). Osmanlı bu çıkar kavgasından faydalanmış ve Edirne ile civarını Bulgarların elinden geri almıştır. Fakat Osmanlı kamuoyu, kaybedilen Rumeli topraklarına karşı özlemle bakmış ve Balkan Devletlerine karşı öfke dolu ifadelerde bulunmuştur (Okay, 1999: 123-126; Okay, 2000: 15-41; Okay, 2002: 37-78)

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber bilhassa nicelik olarak yayıncılık alanında büyük bir atılım gerçekleşmiş ve pek çok gazete, dergi vb. yayın hayatına başlamıştır (Koloğlu, 2013: 87-106). Birçok yayının yanı sıra okuyucusunu çocuk kitlesi olarak belirleyen neşriyatlar da ortaya çıkmıştır. Bu anlamda II. Meşrutiyet döneminde yayın hayatına başlayan çocuk dergilerinden birisi de Çocuk Duygusudur. Çocuk Duygusu dergisinin ilk sayısı 19 Haziran 1913 tarihinde yayınlanmıştır. Derginin imtiyaz sahibi Leon Lütfi, sermuharrir olarak nitelenen başyazarıysa Baha Tevfik'tir. Başyazar Baha Tevfik, 19 Mayıs 1914'te ölmüş ve vefat haberi derginin 49. sayısında 21 Mayıs 1914'te okuyucularla paylaşılmıştır. Baha Tevfik'in ölümünden sonra dergi çok fazla yaşayamamış ve 61. sayıda kapanarak yayın hayatından çekilmiştir. Balkan Savaşlarından sonra yükselişe geçen Türkçü fikirler dergide az da olsa görülmektedir. Yine ondan da az olmak üzere İslamcı, Osmanlıcı görüşler de bulunur. Dergi ana hatlarıyla daha liberal bir çizgiye oturmaktadır (Okay, 1999: 125). Derginin daha liberal bir boyutta olmasında sahibinin Ermeni kökenli bir Osmanlı gayrimüslimi olması ve başyazarının da yine daha liberal fikirlere sahip Baha Tevfik olması rol oynamıştır. Her şeye rağmen dergi, Balkan Savaşlarına ilişkin dönemin genel

yaklaşımlarını bir biçimde temsil etmektedir. Söz konusu incelemede derginin tüm sayıları taranmıştır.

1. İntikam Temasının Çocuklara Aktarımı

Balkan Savaşları, Osmanlı kamuoyunu derinden etkilemiştir. Bir Rumeli devleti olarak anılabilecek Osmanlı'nın, 500 yıldan uzun süre hüküm sürdüğü, görece zengin Balkan toprakları, devletin ilk yayıldığı bölgeler olması nedeniyle ayrı bir öneme haizdir. Balkanların elden çıkması, uzun süre üzerinde hakimiyet kurulan Balkan ülkelerinin savaşı kazanması, Bulgarların İstanbul'a dek dayanması, yaşanan göç ve acı hadiseler durumu Osmanlılar açısından daha dramatik bir hale getirmiştir. Bu nedenle Osmanlı kamuoyu, kinle bilenmiş halde Balkan savaşlarının intikam ve rövanşını almak istemişlerdir.

İntikam ve kin duygularını çocuklara en hararetli biçimde aktarabilmek amacıyla zaman zaman düşman hakkında hakarete varan üslupta ifadeler kullanıldı. Çocuklar, oluşan bu öfkeyi dindirmek için alınabilecek bir intikamın yegane neferleri olarak görülüyor ve bu amaçla yetiştirilmeye çalışılıyorlardı. İntikam ve kin duygularını çocuklara aktarabilmek amacıyla Çocuk Duygusu dergisi, 23 Temmuz 1913 tarihli nüshasında "*Hain düşman pek alçaktır, sesini kes ağlama*", 28 Ağustos 1913 nüshasında "*Bak vatanın etrafını birçok piç*" ve "*Diye birçok düşmanların piçleri*", 20 Kasım 1913 tarihli nüshasında "*namert, kahpe düşman*" gibi ifadelerle Balkan Savaşlarında Osmanlılarla savaşanlar nitelenmiştir.

8 Ocak 1914 tarihli derginin 30. sayısında yer alan "*Kin*" adlı yazıdaysa kinin tanımı yapılmaktadır. Buna göre kin "*İnsanı, kirli yollardan yüceliklere ulaştıran bir şerare-i nurdur. Aynı zamanda sefil bir derekeye inilecek ilk basamaktır*". Yazının devamında kinin bireylerde bulunmasının kişiyi kıskançlık ve hasede ittiği, toplumlarda bulunmasının ise refaha teşvik ettiği ifade edilmektedir. Kin kavramını kolektif bir misyon çerçevesinde çocuklar için ideal bir davranış örüntüsü halinde inşa eden dergi Balkan devletlerinin mütecaviz ve kan dökücü hallerine de değinerek "*Bulgarlar, Yunanlılar ancak böyle umumi bir "kin" sayesinde cennet gibi güzel yerlerimizi zapt ettiler*" denilmektedir. Devamında Osmanlı Devleti'nin, Balkan Savaşlarını kaybetme nedeni olarak, Bulgar ve Yunan ordusu değil uzun yıllardan beri kinle eğitim vererek yetiştirdikleri

nesiller gösterilir. Bugüne kadar Osmanlıların kin kavramını merkeze alarak önem vermediği eğitime yönelmesi tavsiyeleri de sıralanır. Kız ve erkek çocuklar ülkenin geleceği olarak tanımlanır. “*Meşru ve sevap bir kin ile adil bir intikam*” nasihat edilerek bu görev onlara tevdi edilir. Bu kinin, kaybedilen toprakları geri almak ve Rumeli’de düşman eline düşen Müslümanların çektikleri zorluklar için öğretilmesi gerektiği söylenir.

Kin ve intikam duygularının bireysel olanının tahkir edilmesi, toplumsal olanının yüceltilmesi yoluna giden anlayış, Çocuk Duygusu dergisinin 28 Mayıs 1914 tarihli nüshasında yer alan “*Terakki Yollarında*” adlı metinde de karşımıza çıkmaktadır. Metinde, mektebe devam eden çocukların vatani hislerle donanmış olduğu ifade edilmiştir. Derslerinde atalarının kahramanlıklarıyla ilgili konuları öğrenirken milletin düştüğü hal karşısında kalplerinde intikam hissini uyanması gerektiği vurgulanır. Bu felaketlerin unutulmamasının yolunun vatani hislerle donanan çocuklar tarafından bilindiği söylenir ve bunun yolunun intikam olduğu söylenir.

Çocuk Duygusu dergisinde, Balkan Savaşlarının kaybedilme nedenlerinden birisi olarak tembellik gösterilir. Çocukların babaları gibi tembel bir biçimde davranmamaları, aksi takdirde başlarına yeni felaketler gelebileceği aktarılmaktadır. İntikam almanın tek yolu tembellik etmeden çalışmaktır. Bu bağlamda 19 Haziran 1913 tarihli derginin ilk sayısında Şehabettin Süleyman’ın kaleminden çıkan “*Bir Hitabe*” başlıklı yazıda intikamın çocuklar açısından mana bulması gereken anlam tekrardan ifade edilerek şahsi intikam hislerinin ortadan kaldırılması gerektiğini ancak vatani hislerle duyulacak intikamın “*adileri*” ortadan kaldırmak için gerekli olduğunu söylemektedir. Babaları gibi tembel olmayıp intikam alacakları tarzında ifadelere 26 Haziran 1913 tarihli 2. sayının 6. sayfasında “*Vatanıma*” adlı şiirde de rastlanmaktadır. Dergide: “*Bir gün olur silah tutar mini mini ellerim, İntikamın almak için yeminliyim maderim, Babam gibi korkak, tembel, metanetsiz değilim, Ben maderim sana karşı itaatsiz değilim, Sen büyüttün sen besledin inkar etmem hakkını, Bir gün elbet düşmanlardan alacağım hakkını*” ifadeleri yer almaktadır. Devamında şiirdeki çocuğun, annesinin ve vatanın intikamını almak için yaşadığı, bunun için canını bile feda edebileceği söylenmektedir. Dergide, şiiri Samatya İttihat ve Terakki Mektebinden 195 numaralı Mehmet

Vedat'ın yazmış olduğunun belirtilmesi bu bağlamda sunulan eğitimin çocuklara bir biçimde geçtiğini göstermektedir. Az da olsa bir önceki neslin çaresizce çocuklara intikam görevini tevdi ettikleri görülmektedir. 30 Ekim 1913 tarihli nüshada yer alan “*Sulh Önünde Anadolu*” adlı metinde, oğlunu savaşta öldüren düşmana karşı torununu gösteren ihtiyar “*Ah hainler dedi. Evladımın katilleri! (Küçük Hasan'ı göstererek) bu arslan yavruları sizi kahretmek için büyüyor*” der. Çocuk cevap vererek “*Büyüdüğüm zaman görsünler onlar dedi. Hele bir asker urubasını? giyeyim*” deyip dergiyi okuyan yaşlıları için bir rol model olmaktadır. Yine 20 Kasım 1913 tarihli 23. sayıda yer alan “*Edirne Muhasarasından Bir Gece*” adlı parçada Edirne’yi müdafaa eden ve şehit düşen bir yaşlının “*İhtiyarın nurani siması intikam, intikam diye kükreyen sadası beni sarstı, uyandırdı*” şeklinde duyulan nidası önceki neslin derginin hedef kitlesi olan çocuklara vermiş olduğu bir intikam öğüdür.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan gibi ülkelerle savaşmasına rağmen Çocuk Duygusu dergisinde özellikle Bulgarlar konu edinilmiştir. Bulgarların diğer Balkan uluslarına nazaran Osmanlı’dan daha fazla toprak alması, Edirne’yi alarak buradan İstanbul’un kapılarına dek dayanması ve yaptıkları bir takım zorbalıkların bunda rolü vardır. Örneğin Bulgarların İstanbul önlerine dek gelip “*payitahtın kapısında kükreler gibi gülmesi*” derginin 4 Aralık 1913 tarihli 25. sayısına konu edinilmiştir. Bu nedenle intikam duygusu Balkan coğrafyası içerisinde özellikle Bulgarlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bulgarlara karşı duyulan bu öfkenin kin ve intikam biçiminde çocuklara aktarılması amacıyla Çocuk Duygusu dergisinde pek çok yazı yayınlanmıştır. Bunlar arasında amacı en net ifade eden 25 Eylül 1913’te çıkan Çocuk Duygusunun 15. sayısının 2 ve 3. sayfalarında yer alan “*Vatan Mukaddestir*” yazısıdır. Burada Bulgarlar da ön plana çıkarılarak “*En mukaddes işimiz olan vatanımızı zirve-i ikbale isal etmek. Nasıl ati evlatlarını Bulgar’a düşman hissiyle büyütme, badehu o zalimden intikam hem de müthiş oç almak için bütün gayretimizi sarf etmektir*” denilmektedir. Bulgarları merkeze alan intikam söylemine Ziya Gökalp’in kaleme aldığı 14 Ağustos 1913 tarihli nüshadaki “*Mektep Çocuklarının İlahisi*” şiirinde geçen “*Yüce Tanrı! Biz üç yüz bin şehidi, Unutamadık, sinemizde kinler var!, Kadın!*”

Çocuk! Denilmedi kesildi, Yemin ettik kalmayacak bir Bulgar!, Bize güç ver, çabuk büyüt: amin!, Vereceğiz kanlı öğüt: amin!” ifadeleri gösterilebilir.

Bulgarlara karşı Çocuk Duygusu dergisinde yer alan ve çocuklara aktarılmak istenen intikam, kin ve öç gibi duyguları açık bir biçimde tasvir eden 2 Ekim 1913 tarihli 16 sayılı nüshaya da göz atmak gerekmektedir. A. Rıza imzasıyla kaleme alınan “*İntikam Öğüdü Nesl-i Atiye*” adlı şiirde önce Rumeli’de masumların başına gelenler aktarılıp duygusal bir hava yaratıldıktan sonra intikama ilişkin ifadelere yer verilmiştir. Burada çocuğun silah ve bombalarla gayet militarist bir anlatıyla düşmandan intikam alması gerektiği aktarılmaktadır: “*Git her tarafı karış karış gez, Bulgarları parça parça et, ez, Bir bomba gibi yakıp harap et, Bir top gibi gürle, yık, helak et, Yurdun yüce kahramanısın sen, Öç alma senin büyük vazifen, Bir gün vurulup şehit olursan, Bir Bulgar’ı öldürüp ölürsen, İşte o zaman yaşar ve ancak, Makedonya’da yükselir bu sancak*”. Bazen Bulgarların yanı sıra Yunanlılar da zikredilmektedir. Bunu 28 Mayıs 1914 tarihli nüshada “*Askere Giderken*” adlı köşe yazısında görmek mümkündür. Muhsin oğlu adlı karakter yanındakilere “*Köy havacesi dün bize Bulgarların, Yunanlıların geçen seneden beri yaptıkları vahşeti anlatıyordu. Ben o zaman yemin ettim. Ayaklarıma giyeceğim bu çarıklar ancak düşman kanıyla ıslandıktan sonra çıkacaktır*” demektedir. Devamında Hasan’ın “*Şimdi bir Bulgar neferi çıksa ne yapardık?*” sorusu üzerine iki arkadaşı “*İki sada intikam bombası kadar şiddetle patladı*” ve şunları söyledi “*Silahım yoksa turnaklarımla öldürürüm*”. Böylelikle intikam teması diğer ulusların yanı sıra özellikle Bulgarları merkez alıp çocuklara örnek davranışlar göstererek işlenmektedir. Dönemin çocuk dergileri eğitimde bir takım yeni metotları tavsiye etmektedir. Bu bağlamda Çocuk Duygusu dergisi de diğerleri gibi oyunu bir eğitim aracı olarak kullanmış ve Bulgarlara karşı olan intikam duygularını gelecek kuşaklara aktaran bir oyun tasarlamıştır. 14 Ağustos 1913 tarihli 9. sayının 8. sayfasında yer alan “*Bulgar Kaçtı*” adlı oyun bu bağlamda değerlendirilebilir. 21 Ağustos 1913 tarihli 10. sayının 8. sayfasında yer alan başka bir çocuk oyununda çocuklara harp ve kavga etmeleri öğretilir.

İntikam ile ilgili olarak Çocuk Duygusu’nda yer alan diğer aktarımlara bakıldığında 23 Temmuz 1913 tarihli nüsha göze

çarpar. II. Meşrutiyet'in ilanının yıl dönümünde, İyd-ı Milli kutlamaları için kırmızı puntolarla çıkan dergi, intikama yönelik vurgularını yinelemiştir. Bayramdan 2 gün evvel 21 Temmuz 1913'te Edirne'nin Bulgarlardan alınması ayrı bir sevinç yaratmış olsa da Rumeli topraklarının büyük bölümünün elden çıkması hala intikam güdüsünü taze tutmuştur. Kalan intikamın alınması gelecek nesle yani çocuklara tevdi edilmiştir. 23 Temmuz 1913'te "*Vatanın büyümesini, yaralarının sarılmasını, intikamının alınmasını meydana getirecek, yapacak, temin edecek sizlersiniz*" ifadeleri kullanılmıştır. 28 Ağustos 1913 tarihli 11. sayıdaysa çocukların vatanı düşman pençesinden kurtarması öğütlenmektedir. 19 Şubat 1914 tarihli 36. sayıda yer alan "*Harp Şarkısı*" şiirinde de "*İntikamla düşmanların kuşağından tutalım*" denilerek düşmana karşı çocukların duyması gereken hissin tanımı yapılmıştır. 2 Nisan 1914 tarihli 42. sayıdaysa çocuklar için "*İntikam Oyunu*" adlı bir oyun tasarlanmıştır. Oyunda bir trampetçi veya davulcu bulunur. Bu kişi arkadaşlarına "*Sevgili memleketlerimizi alacağız. İntikam, intikam alacağız*" der ve çocuklar hep bir ağızdan "*Yaşasın intikam! Ezilsin düşmanlarımız! Yaşasın Selanik'iyile Manastır'ıyla Yanya'sıyla Kosova'sıyla İşkodra'sıyla güzel Rumeli. Kahrolsun düşmanlarımız!*" diyerek intikam naraları atarlar. Çocuklara intikam aktarımı yanı sıra hedefler de doğrudan gösterilir. 14 Mayıs 1914'te "*Neden Böyle*" ve 28 Mayıs 1914'te "*Ey Kardeş!*" adlı yazılarda intikama dair bazı ifadeler görülmektedir. Çocuklara yüklenmiş olan misyonun bir benzerini 4 Haziran 1914 nüshalı sayıda yer alan "*Keder Çekme*" adlı şiirdeki "*Sen sağ iken onların, İntikamı alınır elbet yarın...*" ifadelerinden net bir biçimde anlamaktayız.

2. Balkan Savaşları ve Sosyal Darwinizm

Çocuk Duygusunda, Osmanlıların Rumeli topraklarını, tembellek edip güçsüz kaldığı için kaybettiği, Balkan uluslarınınsa çalışıp güçlendiği için ele geçirdiği ifade edilmektedir. Çözümse daha çok çalışarak güçlenmektir. Güçlenilerek intikam hislerine cevap verecek şekilde topraklar geri alınacak ve vatan borcu ödenebilecektir. Güçlü olanın güçsüz olanı muhakkak surette yok edeceği fikri aslında biyolojiden türemiş bir kavramdır. Biyolojide yer alan doğal seçilime göre tabiatta kuvvetli olan organizmalar güçsüzlere

galip gelirler. Böylelikle kendi nesillerinin devamını sağlarlarken diğerleri yok olurlar. Gücsüz olanların bu mücadelede tutunabilmelerinin tek şartı oluşan koşullara ayak uydurarak süreç içerisinde evrime uğramak ve güçlü kalmayı başarabilmektir. Bu görüş sosyal bilimleri de etkilemiş ve güçlü milletlerin devrin şartlarına ayak uyduramayıp gücsüz ve kuvvetsiz kalan milletleri yok edeceği düşünülmüştür. Avrupalıların bu dönemde yeryüzünün büyük bölümünü sömürgeleştirmeleri onların diğer milletlerden daha güçlü oldukları bu nedenle sömürgeleştirmenin doğal bir süreç olduğu şeklinde algılanmıştır. Bu nedenle çalışıp güçlü olanın hakim olması meşru bir şey olarak algılanmaktaydı. Bu duruma sosyal Darwinizm adı verilir. Osmanlı kamuoyu da uzun süre hakimiyetinde kalan sonra kendisini mağlup eden Balkan uluslarını bu şekilde yorumlamıştır.

Çocuk Duygusu dergisi de çocuklara, özellikle kuvvetli olanların kuvvetsiz olanları yok edeceği yönündeki sosyal darwinizme dayalı bakış açısını aktarmış ve bunu meşru bir sebep olarak izah etmiştir. 4 Aralık 1913 tarihli 25. sayıda *“Kuvvet yine kuvvet!”* adlı metinde *“size insanların, insanlığın en büyük fazileti olan hatta dünya kurulduğundan beri beşeriyete hakim olagelen ve kim bilir ne zamana kadar zebunları, zayıfları, ezici ve mütegalib pençesi altında inletecek olan kuvvetten, kuvvetli olmaktan bahsedeceğim”* diyerek gücü tarif etmiştir. Bu tanımlamadan sonra çocuklara seslenilerek güçlü olmaları nasihat edilmekte zira medeniyetin *“zayıflara canavar gibi kanlı dişleriyle”* sırttığı söylenmektedir. Yıllar ilerledikçe kuvvetin daha önemli bir hal alıp *“kuvvetliler kuvvetsizlerden, zayıflardan her gün bir parça daha hak alıyor, hürriyet gasp ediyor”* denilmektedir. Güçlü olmanın her dönem için önemli olduğu *“yaşamak hakkı hakimiyet hakkı kuvvetlinin... mahkûmiyet, esaret zayıflıktır”* denilerek güçlü olanın meşruiyeti vurgulanmaktadır. Gücün ise ancak çalışmakla elde edilebileceği söylenir. 28 Mayıs 1914 tarihli M. Ekrem’in yazdığı şiirdeyse eğer intikam alınmak isteniyorsa çalışmak ve kuvvetli olmak gerektiği şöyle ifade bulmuştur: *“Milletlerde intikamlar kuvvet ile alınır, O kuvvetler efradının gayretle toplanır”*.

28 Ağustos 1913 tarihli 11 sayılı nüshada yer alan *“Çalış ve Utandır!”* adlı şiirde Rumeli topraklarını geri alabilmenin reçetesi olarak çalışmak ve güçlü olmak gösterilmiştir. Vatan,

düşmanın elinde eziyet gören bir kadın, anne analogisi ile verilmiştir. Vatanı Balkan uluslarının uğrattığı bu eziyetten kurtarabilecek kimselerin çalışkan çocuklar olacağı aktarılır: “Çalış yavrurum vatan senin anandır, Bak vatanın etrafını birçok piç, Sarmış onu hırpalıyor elleri, Çalış durma ey evladım, durma hiç, Kurtar düşman pençesinden bu yeri [...] Çalış, çalış zalimleri utandır!”. 17 Temmuz 1913 tarihli 5. sayıda yer alan “Vatanımın Sesi Diyor Ki” adlı şiirde vatanın içerisinde bulunduğu durum tasvir edilerek çalışmanın öneminden bahsedilmiştir: “Çalış oğlum çalış, çıplak ve açım”. Vatanın bu acı halinin çalışmakla son bulacağı hakkında bir başka örnekse 25 Eylül 1913 tarihli 15. sayıda bulunur. Çalışarak vatanın “üryanlığını, kusurunu örtmek ve onu zirve-i kemaline çıkarmak memleketimizde hayat-ı iktisadiyeyi temin” edilebileceği ifade edilmektedir.

Çocuklara çalışmak öğütlenmiş tembellikse tenkit edilmiştir. 20 Kasım 1913 tarihli 23 sayılı nüshada yer alan “Canlı Ölü” adlı yazıda tembellik şu şekilde eleştirilmiştir: “Dünya’da dinine, milletine, vatanına hayrı dokunmayan ne kadar adam var ise tembeldir”. 31 Temmuz 1913 tarihli 7. sayıda çalışmanın insan olmanın bir şartı olduğu çocuklara aktarılır. Tüm bunlarla beraber çalışmayan, tembel ve haylaz insanlar için de ağır ifadeler kullanılır: “Çalışmaktır insanlığa can verir, Çalışmakta ancak bize selamet, Haylazlığın sonu elbet nedamet, Tembellikten doğar bütün felaket, Çalışalım! Say ve gayret şan verir, Çalışmaktır insanlığa can verir, Adam olmak çalışmaya bağlıdır, Çalışmayan hayvan gibi dağlıdır, Bizim için say ve gayret çağıdır, Çalışalım! Say ve gayret şan verir, Çalışmaktır insanlığa can verir”. Şiirin devamında çalışmanın şan, şeref sahibi olacağı çalışmayan, tembel ve cahil kalanların ise belalarla boğuşup devletlerinin ellerinden gittiği söylenmektedir. Devamında tembellikle toprak kayıpları arasında bağ kurulmuştur: “Çalışanlar yükseliyor, çıkıyor, Cahilleri hep belalar sıkıyor, Cehalettir ne devletler yıkıyor, Çalışalım!”. Şiirin sonlarında Osmanlı’nın güçlü ve güçsüz olduğu dönemler kıyaslanır. Çalışkan olup güçlü olunan dönemlerdeki Balkanların durumu ile tembel olup güçsüz olunan dönemlerdeki Balkanların durumu karşılaştırılmıştır: “Çalışırken biz dünyada bir idik, Güneş gibi parlak idik, pir idik, Tembelliğe düştük bugün eridik, Çalışalım!”. Sonundaysa çalışma görevinin yeni neslin bir

vazifesi olduğu görüşü tekrarlanıyor ve ülkenin tembelliklerden ötürü kötü durumda olduğu söylenip çalışmanın çocukların omzunda bir sorumluluk olduğu aktarılmaktadır: *“Kardeşlerim! Vatan bizi bekliyor, Yataktadır, hazin hazin inliyor”*.

Balkan uluslarının daha çok çalışıp güçlenerek Osmanlı’yı mağlup ettikleri söylenmektedir. Çocukların çalışarak güçlenip bunu tersine çevirebilecekleri aktarılır. 25 Eylül 1913 tarihli 15. sayıda Balkan savaşına değinilir. Dergide arazi kayıplarından, Bulgarların yaptığı katliamlardan, ırzına geçilenlerden, mülteci konumuna düşenlerden, Bulgarların mavzerinden ve süngüsünden öldürülenlerden bahsedilerek bunun sebebi olarak tembellik ve cehalet gösterilmektedir: *“İşte bu tecavüzata maruz kalmaklığımızın sebebi vadi-i cehalette yaşamamız, deryayı tekasülde müstağrak oluşumuzdur”*. 4 Aralık 1913 tarihli ve 25 sayılı nüshadaki *“Kuvvet yine kuvvet!”* adlı yazıda Rumeli topraklarının Bulgarlar ve Yunanlar tarafından alınmasının sebebini onların kuvvetli Türklerinse kuvvetsiz olmasına dayandırır: *“İşte size acı bir misal ki ne can dayanır, ne yürek. Birkaç zaman evvel kuvvetiyle heybetiyle, dünyaları titreten bizler, dün kendimizde kuvvet göremediğimizden, kuvvetsiz kaldığımızdan Bulgar gibi Yunan gibi üç buçuk zib çıktıya...”*. Kuvvetsizliği tembellik, miskinlik ve haylazlık kuvvetli olmayı ise çalışkanlık ile temellendiren yazar Balkan Savaşlarındaki yenilgiyi tembellik ve güçsüzlükle ifade eder: *“düşman topları payitahtımızın kapısında kükrer gibi gürlerken “kartal” görmüş kuşçuklar gibi siniyor, siniyor, kaçacak yer hazırlamakla meşgul oluyorduk. Ne idi o? Bulgar geliyor diye İstanbul’dan kaçanlar...Oh.....yavrularım...İşte bunlar hep tembelliğimizin, miskinliğimizin, kuvvetsizliğimizin, en ziyade de kuvvetsizliğimizin bize hazırladığı felaketlerdir...”*. Özellikle Bulgarlar üzerinde yoğunlaşan intikam hislerinin gerçekleşip toprakların geri alınabilmesi için Osmanlı’yı yenen Balkan milletleri gibi çalışıp güçlenmek gerektiği çocuklara vatani bir mesuliyet olarak aktarılır.

Yukarıda da görüldüğü gibi sosyal Darwinizm bağlamında Rumeli topraklarını ele geçirerek intikam alınması durumunun ancak güçlü olmakla mümkün olabileceği çocuklara aktarılmıştır. Güçlü olmanın ön koşuluysa çalışmaktır. XIX. yüzyılda toplum mekanik bir unsur olarak tanımlanmaktaydı. Çalışkan bir toplum ilerler, bütünleşir ve güçlenirdi. Bu durum

Osmanlı'da millet şuuru etrafında birleşme “ittihat” ve çalışarak ilerleme “terakki” kelimeleri ile ifade edilmiştir. 31 Temmuz 1913 tarihli 7. sayıda yer alan “*Kardeşlerime!*” adlı şiir baştan sona çalışmak, güçlenmek ve diğer uluslar karşısında galip gelmek unsurları üzerine kuruludur. Bununla beraber mağlubiyetin nedenlerinin tembellik ve haylazlıktan doğduğu çocuklara aktarılır. Şiirde, çalışmanın ve gayretin, ilerlemeyip gelişmeyi sağlayan yegane unsur olduğu, şan ve şeref verdiği aynı zamanda “el ele vererek” bütüncül bir biçimde çalışmanın gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda şiirdeki “*Ey kardeşler hep el ele verelim, Çalışalım hep ileri gidelim, Şimdiden sonra doğru yola girelim, Çalışalım! Say ve gayret şan verir*” ifadeleri gösterilebilir. 25 Eylül 1913 tarihli 15 sayıda yer alan “*Vatan Mukaddestir*” adlı yazıda çalışılarak vatanın refah içinde olacağı, milleti ve vataniyle iftihar edilebileceği ancak çalışkan olunmazsa her türlü “*cemiyet-i beşeriyeden*” uzaklaştırılacağı, her yerde tahkir edileceği söylenilir. Kadın ve erkek yekvücut olunması gerektiği söylenerek ilerleme ve bütünleşme yani ittihat ve terakki kavramlarına bir atıf bulunur. 28 Mayıs 1914 tarihli 50 sayıda bulunan “*Terakki Yollarında*” adlı yazıda çalışkan olmak vatani bir borç olarak aktarılıp, ilerlemenin, yükselmenin bir vesilesi olarak kabul edilir: “*Çocuklar, işte o zaman mazi yani geçmiş zamana başınızı çevirdiğiniz vakit arkanızda sarf ettiğiniz say-ı mütemadi esnasında parlak, nurlu, müstakim yollar göstererek sizi daima yükseltmeye ve vatana hayırlı evlat olmanıza gayret edecek ve vesile olacaktır. Çalışmalı, koşmalı, didinmeli, ilelebet çocuklar*”. 4 Aralık 1913 tarihli ve 25. sayıdaki “*Kuvvet yine kuvvet!*” adlı metinde istikbal yeni ve kuvvetli nesle emanet edilerek: “*Kuvvetli olunuz... Çünkü yarını kız ve erkek siz çocuklar siz başaracak, istikbali siz yaşatacaksınız*” denilir.

Çalışarak kuvvetlenmek ve Rumeli topraklarını geri alarak intikam almak çocuklara vatani bir borç olarak aktarılmıştır. Çocuk Duygusu dergisinin de gelecek nesilden ümitli olduğu sezilmektedir. Derginin hitap ettiği yeni nesil çocuklara bir önceki nesil örnek gösterilerek onlar gibi olmamaları tembihlenmiştir. Zira bir önceki nesil tembellikle suçlanarak Balkan Savaşının sonuçlarından sorumlu tutulmuşlardır. 23 Haziran 1913 tarihli 2. sayıda yer alan “*Vatanıma*” şiirinde bir önceki neslin çalışmayıp tembellik yaptığı için zayıf düştüğü ve

Rumeli'yi kaybettiği vurgusu yapılır. Şiirde yer alan çocuk annesine seslenerek “*Babam gibi korkak, tembel, metanetsiz değilim*” demektedir. Şiiriye Samatya’da bulunan İttihat ve Terakki Mektebinden 195 numaralı Mehmet Vedat’ın yazmış olduğu belirtilir. 19 Haziran 1913 tarihli Çocuk Duygusu’nun ilk sayısında Şehabettin Süleyman’ın kaleminden çıkan “*Bir Hitabe*” başlıklı yazıda da dikkat çekmektedir. II. Balkan Savaşlarının da başlamış olduğu bu tarihlerde çıkan yazıda I. Balkan Harbinde yaşanan yenilgilerden ötürü çocukların babalarına benzememeleri gerektiği ve onlar gibi tembellik yapmamaları gerektiği vurgulanır. Bu konuda “*ruhunda düşmanlara karşı intikam mumunu yak onu alevlendirir onunla sabahı bulursun. Sen hiç hiç babalarına, büyük kardeşlerine yani bana benzeme! Hiç benzeme! Senin üfkün başka senin hayatın başka olsun!*” Vatanın istikbali ve istiklali Balkan Savaşlarının intikamını çalışıp güçlenerek alacak çocuklara vatan borcu olarak tevdi edilir. 7 Ağustos 1913 tarihli 8. sayıdaki “*Yaşamak Üzerine*” adlı yazıda geçen şu cümleler çarpıcıdır: “*Artık siz de biliniz ve anlayınız ki bugün için yaşamıyorsunuz. Belki yarın öbür gün daha öbür gün için yaşıyor, büyüyüyorsunuz... Böyle olunca yarın ki şerait-i hayatienin yani yaşamak için duyulacak ihtiyaçların bugünden daha hafif olacağını asla aklınıza bile getirmeyiniz...*”. Yazının devamında yazıda istikbali ve istiklali çocukların omuzuna yükleyerek çalışmayı ön şart olarak sunar. Böylelikle vatanına göz dikenlere gereken dersi bu yeni nesil verebilecektir: “*Bu memleketin bu milletin istikbalinde hepinizin büyük ve mühim mevkileriniz var. [...] Biliniz ki pek çok düşmanların tehdidi, hırsı karşısında titreyen vatanımız bugün bizim lakin yarın sizindir. Onu siz yükseltecek, onu siz imar edecek, onu siz şerefleştirecek, ona siz kuvvet vereceksiniz*”. Yazının kalan kısmında nefretle anılan Balkan uluslarının da istikbalini çocuklarına emanet ettiği vurgulanır: “*O hırslı, hırslı bakan kararmış gözleri siz çıkaracaksınız. Hem yükselen milletleri hep sizin gibi bir gün evvelki çocukları yükseltmiştir*”.

Nesl-i ati yani gelecek nesil, çalışarak istikbal ve istiklalin sağlayıcısı olarak görülmektedir. 21 Ağustos 1913 tarihli 10 numaralı nüshada yer alan “*Çalışkan Olalım*” adlı yazıda “*Kardeşlerim! Bizim gayet çalışkan olmamız lazımdır. İstikbalimiz ve vatanımızın istikbali bizim çalışmamızdadır*” denilerek vatanın istikbali çocukların “*çalışkan kollarına*” ve

“münevver olacak fikirlerine” emanet edilmiştir. Aksine tembellikse cahillikle zikredilmiş ve “milleti zayıf vatani hakir etmekten başka bir şeye yaramaz” şeklinde yorumlanmıştır.

17 Temmuz 1913 tarihli 5. sayıda yer alan “*Vatanımın Sesi Diyor Ki*” adlı şiirde de ülkenin Balkan savaşlarında bu halde zayıf düşmesinin nedenini tembellik olarak nitelendirir ve çocuklara güçlü olmak için çalışmak gerektiği nasihati verilir. Şiirde yer alan “*Çalış oğlum çalış yaram derindir, Çalışırsan istikbalim emindir*” ifadeleri durumu açıkça göstermektedir. 17 Temmuz 1913 tarihli 5. sayıda yer alan “*Vatanımın Sesi Diyor Ki*” adlı şiirde vatanın istikbalinin ve düşman elinden kurtulmasının yegane ilacı çocukların çalışma gerekliliği olarak aktarıldığı görülmektedir. Şiirde yer alan “*Çalış yavrum ben sayına muhtacım, Çalışırsan düşmanlarımı ezersin, Memleketim çiçeklerle bezensin, Ancak sayın kurtarmak vatani*” ifadeleri vatanın istikbali “*Ben yaşarım sayınızla sizlerle*” ifadeleriyle vatanın istiklaliyle çocukların çalışmaları arasındaki bağı gözler önüne sermektedir. 23 Temmuz 1913 tarihli 6. sayıda bayram olan II. Meşrutiyet’in ilanı kırmızı puntolarla kutlanmıştır. Dergide çıkan “*İyd-ı Milli*” adlı yazıda ülkenin geleceği ve intikamın alınması, çalışarak memleketi güçlendirecek gelecek kuşaklara bir vatan borcu olarak aktarılmıştır: “*Evet kardeşlerim! Vatanın büyümesini, yaralarının sarılmasını, intikamının alınmasını meydana getirecek, yapacak, temin edecek sizlersiniz. Osmanlılık bekasını, davasını, selametini sizin gayretinizden, çalışmanızdan, adam olmanızdan bekliyor. İyi biliniz ki bu sizin en büyük vazifeniz, borcunuzdur*”.

7 Ağustos 1913 tarihli ve 8 sayılı nüshada yer alan “*Yaşamak Üzerine*” adlı metinde de çocuklara çalışmanın önemi ve çalışanın güçlü tembelin güçsüz ve yok olmaya mahkum olduğu fikirleri aşılana çalışılmıştır. Çocukların istikbalin teminatı olduğuna ilişkin emin duruş, onların tembellikten, haylazlıktan uzak olacaklarına yönelik aktarımlar burada çok net olarak görülmektedir: “*Çünkü çocuk denince benim aklıma öyle yüzü gözü terden, tozdan çamurlu duvara dönmüş, üstü başı yırtık, kirli, yaramaz, haylazlar gelmiyor. [...] Benim aklıma uzak atiler, istikballer geliyor. Mahalle aralarında kaydırak, birdirbir oynayanları düşünmüyorum. Hepinizi memleket için millet için, kanun için faydeli bir unsur olarak tecessüm ettiriyorum.*”

Bu yönüyle güçlü olmak için gerekli olan çalışmanın niteliği de dergi tarafından tanımlanarak çocuklara aktarılmıştır. Buna göre derslerde iyi olmak, “*fünun ve ulum*” alanlarında çalışmak bu kapsamdadır. 23 Temmuz 1913 tarihli 6. sayıda çıkan “*Türk Kızının Öğüdü*” şiirinde çalışmak tabiri ile söylenen şeyin niteliği şu şekilde açıklanır: “*İlim öğrensin, fen öğrensin oğlum diye sallardım, Aman Tanrım şu yurttaki cehalete ağlarım*”. 21 Ağustos 1913 tarihli 10 numaralı nüshada yer alan “*Çalışkan Olalım*” adlı yazı çalışkan olmak ile “*ulum ve funun*” yine eşdeğer görülmüş ve vatanın selameti bununla beraber anılmıştır. 20 Kasım 1913 tarihli 23. sayıda çalışkan olmak, ilim ve okul arasındaki ilişki şöyle aktarılmıştır: “*Tembellik çocuklukta mektebe devamsızlıktan, derslere çalışmamazlıktan başlar*”. Yazının devamında Osmanlı devletinde yaşayanların eski zamanlarda güçlü olduklarından söz edilmektedir. Zamanın ilerlemesiyle güçlü olmak için gereken vasıtaların değiştiği ve tembellikten ötürü Osmanlıların bunları elde edemediği ancak çalışan Balkan uluslarının çocuklarının güçlendiğinden bahseder. Balkan savaşlarındaki başarıları da buna bağlanır. Bu zamanda güçlenmenin vasıtası olarak fenne yani derslere çalışmak olduğu çocuklara aktarılır. Kol kuvvetinin yerini akıl kuvvetinin aldığından söz edilir. Güçlü olmanın şartlarının günümüzde derslere çalışmak olduğu 7 Ağustos 1913 tarihli 8 sayılı nüshadaki “*Yaşamak Üzerine*” adlı yazıda şöyle belirtilir: “*Onlar, yani dedelerimiz, büyük dedelerimiz okumak, yazmak, öğrenmeye, fen tahsil etmeye bizim kadar lüzum görmeden yalın kılıç memleketler feth ediyor, hükümetler zapt ediyor. Refahlarını temin edebiliyorlardı. Fakat bugün biz öyle miyiz? [...] Komşu çocuklarımız bizden pek fazla terakki etti. Artık düşünmeden mahrum yalın kılıçlara, ekmek kalmadı. [...] Kılıçlar hep kınlarına girmeye mahkum edildiler ve mevkilerini gördükleri işleri amele, fenne, okumaya terk ettiler. Yani kafasız pazıların kuvveti dimağa, akla geçti. Şimdi meydan aklıdır ki istikbalin karanlıklarında gitgide güçlülere, müşküllere çatıyor, onları üsteleyebilmek için de durmadan, dinlenmeden daima çalışmayı elde edilecek bir kuvvete arz-ı ihtiyaç ediyor. İşte bu kuvvet kendinde cem edecek toplayacak, sizlersiniz*”. 27 Kasım 1914 tarihli 24. sayıdaki Abdullah Cevdet imzalı “*Küçük Şeyler, Çalışmak*” adlı metinde 10 yaşındaki iptidaiye son sınıf talebesinin annesi ile yapmış olduğu hasbihal aktarılır. Valide,

Osmanlıların eski güçlerinden ve Viyana'ya dek dayandıklarından söz ederken çocuk şimdi neden oralara gidemiyoruz diye sormuştur. Annesi ise: *“Ha bak oğlum! O vakitler cihanda yaşamak için yaşatmak için yalnız “kuvvet” geçiyordu. Her şeyi idare eden kuvvet idi. Her yerde aranan yine kuvvet idi”* cevabını verir. Burada kuvvet denilen mefhumun zaman içerisinde değiştiği ve kas kuvveti yerine akıl ve ilim kuvvetinin geçtiğini söyler. Osmanlıların buna önem vermemesi üzerine bu hallere düştüğü söylenilir. Üzülerek ağlayan çocuğa annesi çalışıp gayret edip memleketi kurtarması gerektiğini nasihat eder. Metni aktaran ülkenin Balkan Savaşlarından dolayı yaralı olduğunu ifade ederek daha çok çalışılması gerektiğini söyler.

Geleceğin temsilcisi olan çocukların Rumeli topraklarını ele geçirip intikam almaları için ihtiyaç duydukları kuvvet, derslerine çalışmakla kaim olacaktır. Ancak bunun yanı sıra kas gücünün, sıhhat ve adalelerin de kuvvetli olması gerekmektedir. 4 Aralık 1913 tarihli ve 25 sayılı nüshadaki *“Kuvvet yine kuvvet!”* adlı metinde yalnız bedeni kuvvet ile uğraşan kimseler bir hamala benzetilmektedir. Tersine yalnız akli inkişafa ehemmiyet vermenin de kişiyi alim yapabileceği ama adam yapamayacağı belirtilir. İki bir arada olmalıdır. Zira bunun gerekçesi olarak metinde *“Çünkü kuvvetsiz alimler kokusuz, renksiz çiçekler gibi yaşadıkları müddetçe hizmetleri yalnız ziynet olur. Hülasa insan hem maddi hem manevi kuvvetlerle mücehhez olacak olursa hayatta muvafık olur. Vatana insaniyete faideli olur”*. Akıl ile beraber beden de güçlü tutulması aslında çocukların militarist bir düzende eğitilmesi ile alakalı bir durumdur. Buna derginin pek çok yerinde rastlamaktayız. 4 Eylül 1913 tarihli 12. sayıda yer alan *“Cesur Olalım”* başlıklı yazı *“Çalışkan Olalım”* metninin bir devamı olarak kaleme alınmış ve *“Pederim bana “Adnan! Çalışkan ve cesur ol. Hem vücudunu hem ruhunu metin kıl. Sıhhat vücutla metanet ruhunla zekana kuvvet ver” der”* ifadeleriyle çalışkan ve cesur olmak arasındaki bağlantı kurulmuş oluyordu. Burada sıhhatli vücut ile ifade edilen askere hazır olmak ile alakalıdır. Zira bu dönemde gerek Avrupa'da ve onu takiben gerek Osmanlı'da millet asker olgusu ortaya çıkmış, çocuklar bu olgunun önemli bir halkası olmuşlardır (Özcan, 2012: 34-59). Yazının devamındaysa çalışkan olmanın güçlü olmak için çok önemli olduğu ancak

onun tek başına yeterli olamayacağı aynı zamanda güçlü olmak gerektiği söylenmiştir. Bu şekilde alçaklık olarak nitelendirilen Balkan Savaşlarından intikam alınabileceği söylenmektedir.

3. Militarizm ve Çocuklar

Osmanlı Devleti de Avrupalı devletler gibi bir ordu millet veya o günkü tabir ile “*millet- i müselleha*” oluşturmaya çalışmıştır. Burada gelecek nesillerin eğitimi çok kritik bir öneme sahiptir. Zira onların vatanperver yetişmesi, sağlıklı ve güçlü, o günün terimi ile “*gürbüz*” olması gerekmektedir (Ateş, 2012). Bu sebeple askerliğe dair aktarımların Çocuk Duygusundaki önemi büyüktür. Militarist nesil yetiştirme çabalarının Balkan Savaşlarından sonra yoğunlaştığı ifade edebilir. Zira toprak kayıplarını telafi edip intikam almak “*nesl-i ati*”nin omuzlarına yüklenmiş vatani bir borçtu. Bu intikam çok çalışıp kuvvetli olmakla kaimdir. Kuvvetli olmaksızın derslere çalışmak ve bedenen kuvvetli olmakla yani militarizmle ilintilidir. Militarizm fikrinde Avrupa’dan etkilendiği açıktır. Bu bağlamda 12 Ocak 1914 tarihli 32 sayılı nüshada yayınlanan ve devamı 26 Şubat 1914’te yer alan 34. sayı ve 5 Mart 1914 tarihli “*Çocuklara Vatani Dersler; Askerlik*” adlı metinde ABD, Japonya, İtalya, Rusya, Napolyon Fransa’sı ve Almanya, militarist anlamda çocuklara örnek ülkeler olarak gösterilmiştir. Ordu millet kavramınaysa 12 Ocak 1914 tarihli 32. sayıdaki “*Çocuklara Vatani Dersler; Askerlik*” adlı yazıda yer alan milli gururun muhafazası, iktisadi menfaat ve halkın mutluluğu için devletlerin “*kuvve-i cesime-i müselleha*” buldurmaya mecbur oldukları aktarılır. Devamında bunun faydaları üzerine uzun uzun durularak çocuklara aktarılır. 12 Şubat 1914 tarihli 35 sayılı nüshada yer alan “*Çocuklara Vatani Dersler; Askerlik*” adlı metinde askerliğin detaylı bir tanımı yapılarak çocuklara aktarılmaktadır. Buna göre askerlik “*vatan namusunun muhafazasını ve istikbalinin teminini*” sağlamaktadır. Askerlik vazifesi maddi ve manevi vazifeler olarak iki kısımda değerlendirilir. Maddi vazifeler olarak sırasıyla çevik ve kuvvetli olabilmek, silah kullanmayı bilmek, askeri manevraları yapabilmek ve bunların tamamını barış ve savaş zamanlarında tatbik edebilmek olarak sayılır. Manevi vazifeler olarak ise vatana ve mukaddes değerlere hizmet etmekten bahsedilir. Vatani ve dini muhafaza uğrunda hayatını feda edenlere şehit bu uğurda

savaşanlaraysa gazi denildiği aktarılır. Daha sonra savaş övülerek onun “*terakkiyi ıslah ve terbiye eden büyük bir makina*” olduğu söylenir. Böylece militarizm her yönüyle çocukların gözünde meşrulaştırılmaya çalışılmakta ve onun ilerlemeye, istikbali temine ve vatani muhafazaya amil olduğu aktarılmaktadır. Çocuklara yapılan militarist aktarıma dair 19 Şubat 1914 tarihli 36. sayıda önemli ayrıntılar göze çarpmaktadır. Militarist tasvirlerin ne kadar değerli olduğundan söz edildikten sonra; “*Ve bu levhalar ta çocukluk çağında dimağa, kalbe nakşolununca bir daha çıkar mı? Unutulur mu? Unutulmadığı gibi çocuk daima yurdunun şenliğini, mamuriyetini, milletinin cengaverliğini, galibiyetini yüreğinde duygusunda taşıya taşıya büyümüş, yetişmiş öyle asil, pak emeller ile beslenmiş bir genç, bir vatan aşığı olmaz mı? Ne şüphe?*” diyerek militarist unsurların küçük yaşlarda zihne kazımanın kolay ve kalıcı olduğu söylenmiştir. Militarist anlatının dışında kalan güldürücü hikaye ve fıkralarla dolu dergilerinse çocukları sefahate sürüklediği ve memleketin selametine değil felaketine yol açtığı söylenmiştir.

Çocuk Duygusu dergisinde militarist unsurlara sıklıkla yer verilerek çocukların zihin dünyaları inşa edilmeye çalışılır. 2 Ocak 1914 tarihli 32. sayıda yer alan “*Çocuklara Vatani Dersler; Askerlik*” adlı yazıda militarizmin faydaları üzerine uzun uzun durularak çocuklara aktarılır. 26 Haziran 1913 tarihli 2. sayıda yer alan “*Hep Vatan*” adlı şiirde: “*Harp etmekten Türk oğlunun zerre yoktur korkusu*” denilerek çocuklar, Rumeli için alınması istenen intikama hazırlanmaktadır. Devamındaysa: “*Bir gün olur silah tutar mini mini ellerim, İntikamın almak için yeminliyim maderim*” ve “*Bir gün elbet düşmanlardan alacağım hakkını, Allah bize Nusret verir düşmanları kırarız*” ifadeleri çocuklardan, intikamın silahlı yollarla alınmasının istendiğini göstermektedir. Bu şiiri Mehmet Vedat adlı bir öğrencinin yazmış olduğunun ifade edilmesi de ilginçtir.

Dergide yayınlanan çocuk oyunlarında, Rumeli’nin geri kazanılıp intikam alınması için militarist aktarımlarda bulunduğu görülmektedir. 4 Eylül 1913 tarihli 12. sayıda yer alan “*Düşman Askerleri*” adlı çocuk oyununda çocukların gönüllü harbe katılmaları istenir. Oyunun devamı, 9 Ekim 1913 tarihli 17 sayılı nüshada çıkmış düşmana vatan ve millet nidalarıyla hücum edilerek oyun aktarılmıştır. Oyunda savunma yerine hücum edilmesi intikamla Rumeli’nin geri alınmasıyla

alakalıdır. Oyunun sonundaysa çocuklar asker selamı vermektedirler. Bu tip askeri aktarımlara 2 Nisan 1914 tarihli “*İntikam Oyunu*” adlı çocuk oyununda da rastlıyoruz. Oyunda trampet veya davul çalınır ve çocuklar gönüllü askere yazılırlar. Hep bir ağızdan intikam naraları atarlar. 15 Ocak 1914 tarihinde yayınlanan 31. sayıdaki “*Ne Oynayalım?*” adlı metinde de çocuklara askeri oyunlar öğretilmiştir.

Çocukların askerliğe alıştırılması için Çocuk Duygusu dergisinin ne kadar gayretkeş davrandığını 2 Ekim 1913 tarihli “*İntikam Öğüdü Nesl-i Atıye*” adlı şiirde görebiliyoruz: “*Gel durma oğul silahlanıp git!, Git Rumeli’yi dolaş tavaf et, Bir bomba, fişenk hediyem olsun, Bunlar sana gayr-ı ziyet olsun, Artık bizi güldüren oyuncak, Top, süngü, fişenk, baruttur ancak, Git her tarafı karış karış gez, Bulgarları parça parça et, ez, Bir bomba gibi yakıp harap et, Bir top gibi gürle, yık, helak et*”. Edirne’nin geri alınması Çocuk Duygusu dergisinde büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve bir ümit uyandırmıştır. Militarist bir biçimde Osmanlı tarihine atıflar yapılarak çocuklara aktarılmıştır. 30 Ekim 1913 tarihli 20. sayıdaki “*Rumiline Doğru*” adlı şiir Edirne’nin alınması sonrası yoğunlaşan militarist aktarıma güzel bir örnektir. Muallim Hasan İrfan’ın kaleme aldığı şiir militarist öğeler içermektedir: “*Bu yurtları bu yerleri düşmanlara terk etti mi?, Hayır yine birden bire ilerledi ordumuz, Dalgalandı şanlı bayrak Edirne’nin fevkinde, Rumiline gitmek için bu yol idi yolumuz*”. 19 Şubat 1914 tarihli 36 sayılı nüshada yer alan “*Harp Şarkısı*” adlı şiir de yoğun olarak militarist aktarımın yapıldığı bir metindir. Şiirde “*Düşmanların [sahiline] köylerine girelim, Harp edelim şecaatle kalelere girelim, Şanlı İslam bayrağını Türk iline dikelim*” denilmiştir. Bu mesaj şiirin devamında askeri yollarla intikam alınması gerekliliği üzerinde durularak sonlandırılmıştır. 28 Mayıs 1914 tarihli nüshada yer alan “*Askere Giderken*” adlı yazıda yer alan Bulgar ve Yunanlılardan intikam almayı hedefleyen çocuklar için “*Aferin Memiş oğlu. Sen tam bir askersin*” sözlerini kullanarak çocuklara hedef davranışlar tarif edilmiştir.

Militarist anlayışla yetiştirilen çocukların bedenlen de kuvvetli ve sıhhatli olmaları istenmektedir. 7 Ağustos 1913 tarihli 8. sayıda bulunan “*Yaşamak Üzerine*” adlı metinde yer alan “*Birincisi ve en evvel kazanılması lazım olan demir gibi sağlam bir makinayı faal, bir çelik gibi metin bir vücuda bir*

sıhhate malik olmak...” ifadelerinden bahsedilen durum açıkça anlaşılmaktadır. 27 Kasım 1913 tarihli 24 sayılı nüshada yer alan “*İdman*” adlı yazıda “*Avrupalılardan ilmen ve irfanen olduğu kadar beden de birçok dereceler geri bulunduğumuz son felaketlerden sonra artık tamamıyla anlaşıldı*” denilerek Balkan faciasının tembel olmak kadar bedeni olarak güçsüz olmakla ilişkisi olduğu söylenmektedir.

Çocuk Duygusunda, çocukları askerliğe alıştırmak ve sevdirmek bazen akranları, bazense babaları ve ataları üzerinden yapılmıştır. 14 Ağustos 1913 tarihli 9. sayıda “*Türk Çocuğu*” adlı yazıda dedesi, babası ve amcası askere giden bir çocuğun “*Tanrı*” için askere gitmeye ikna edilmesinden bahsedilir. Eyüp Rüşdiyesiden 39 numaralı Ekrem adlı öğrencinin gönderdiği belirtilen bu yazı için Çocuk Duygusu dergisi ilave bir not düşerek “*Aferin! Çalışır isen inşallah büyük bir vatan hadimi olursun*” denilmiştir. Ekrem adlı akran üzerinden bu düşüncenin takdire layık olduğu çocuklara aktarılmıştır. 21 Ağustos 1913 tarihli 10. sayıdaki “*Türk Oyunu*” adlı yazıda çocuklar kendilerinin de Türk olduğunu ve savaşa gitmek istediklerini ifade ederler. Bunun üzerine bir harp oyunu yapılır. Yine dergide yayınlanan 4 Eylül 1913 tarihli ve 12 sayılı “*Düşman Askerleri*” oyunu ile 2 Nisan 1914’te 42. sayıda yayınlanan “*İntikam Oyunu*” adlı çocuk oyunlarında çocukların gönüllü olarak askere yazıldıkları bir senaryo görüyoruz. 28 Ağustos 1913 tarihli 11 sayılı nüshada bulunan “*Fikri’nin Bir Haftası*” adlı metinde asker olmak çocuklar için özendirici bir halde sunulmuştur. Şişli’deki evinde teyzesi ile pencerede askerlerin geçit törenini izleyen ve duygulanan çocuk Rumeli’de türlü mezalimler yapanlara karşı asker olmak istediğini beyan ederek askerliği özendirici bir unsur olarak akranlarına aktarmıştır. Bu örneklerde akranlar üzerinden aktarım yapılmıştır. Militarist aktarımı pekiştirmek için akranların yanı sıra dede ve baba figürlerinden de faydalanılmıştır. 10 Ekim 1913 tarihli 20. sayıdaki “*Sulh Önünde Anadolu*” adlı yazıda Balkanlardaki mezalimler anlatılarak bunun üzerinden hem dede hem de akran örneğinden hareketle militarist aktarım yapılmıştır. Balkan Savaşlarında evladı ölen ihtiyar “*Ah hainler dedi. Evladımın katilleri! (Küçük Hasan’ı göstererek) bu arslan yavruları sizi kahretmek için büyüyordu*” diyerek çocukları bu trajik olay üzerinden askerliğe teşvik etmektedir. İdeal bir kimlik olarak temayüz eden

Hasancık: *“Büyüdüğüm zaman görsünler onlar dedi. Hele bir asker urubasını giyeyim”* diyerek askerliği özendirmiştir. Yine benzer olarak 20 Kasım 1913’te tarihli 23. sayıda *“Edirne Muharasından Bir Gece”* adlı yazıda Bulgarların Edirne kuşatması, şarapneller, fişenkerler, mitralyözler ve toplar arasında bir savaş sahnesi betimlenmiştir. 12 Şubat 1914 tarihli nüshada yer alan 35 sayılı *“Kahraman Türk Yavrusu”* metninde Talat adlı bir çocuğun buğday tarlasının içinde bulunan bir kulübeden yerini belli etmeyip elindeki Martini marka tüfekte farklı yerlerden ateş ederek Bulgarları öldürmektedir. Bu hikayeyle akran üzerinden harp sanatı ve nasıl pusu kurulabileceği öğretilmektedir.

Çocuk Duygusu militarist anlatıda son haddine de vararak çocukların Rumeli topraklarını geri alıp intikam almak için gerekirse canlarını dahi feda etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda 26 Haziran 1913 tarihli 2 sayılı nüshadaki *“Hep Vatan”* adlı şiir örnek olarak verilebilir: *“Senin için cismim, canım feda olsun vatanım, Senin için bütün kanım feda olsun vatanım, Ahdim olsun sağ olursam intikamın alırım, Senin için şehit olur kucagında kalırım”* denilmektedir. Çocuk Duygusu dergisinde yer alan 21 Ağustos 1913 tarihli 10. sayıdaki *“Türk Oyunu”* adlı yazıda savaşmaya giden şehit veya gazi olacağını söyleyen bir Türk çocuğu tasvir edilmiştir. 2 Ekim 1913 tarihli *“İntikam Öğüdü Nesl-i Atiye”* adlı şiirde *“Bir gün vurulup şehit olursan, Bir Bulgar’ı öldürüp ölürsen, İşte o zaman yaşar ve ancak Makedonya’da yükselir bu sancak”* ifadeleri kullanılmıştır. Devamında ölümden korkulmaması şu ifadelerle aktarılmıştır: *“Hiç korkma sakın ölümden asla!, Zira bu ölüm hayattan ala, Sen öl ki oğul vatan dirilsin”*. 12 Şubat 1914 tarihli 35. sayıda bulunan *“Kahraman Türk Yavrusu”* adlı metinde çatışmada vurulan çocuğun ölüm sahnesi veciz biçimde betimlenir ve: *“Talat bu fedakar çocuk vatanına karşı en son vazifesini yapmış borcunu ödemiş Allah’ına kavuşmuştu”* denir.

Çocuklardan askeriye maddi yardım da istenmiştir. Burada çocuklardan büyük bir meblağ toplanmaktan çok onlardaki hassasiyetin arttırılmak istenildiği düşünülebilir. 28 Mayıs 1914 tarihli 50. sayılı nüshada Ege’de mağlup olan donanma için para talep edilmiştir. Donanmanın Balkan Savaşlarında uğradığı yenilgi hakkında M. Ekrem şiirinde donanmayı unutmanın felaket olacağı söyleyerek çocuklardan maddi yardım istenir.

SONUÇ

Çocuk Duygusu dergisinin liberal, batıcılık anlayışına uygun, Balkan Savaşlarına ilişkin Osmanlı kamuoyunda uyanan genel algıya paralel neşriyatta bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Balkan Savaşları ile ilgili durumlardan çocuklara aktarılan en kapsayıcı unsurun intikam ve kin duyguları olduğu tespit edilmiştir. Diğer tüm temalar bir şekilde Balkan Savaşlarının intikamının alınması ve Rumeli'nin geri kazanılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu intikam duygusu kin ile tetiklenmiş ve Balkan Savaşında Osmanlı'yı mağlup eden devletlere karşı hakarete varan kelimeler çocuklara aktarılmıştır. Bu konuda özellikle Bulgarlara yönelik ifadelerin yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bulgarların I. Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı'da en fazla toprak alan devlet olması, İstanbul kapılarına kadar dayanmaları ve derginin aktardığına göre mezalimler işlemeleri kamuoyundaki öfkeyi arttırmıştır. Bununla beraber Bulgarlar kadar olmasa da Yunanlılar da doğrudan hedef alınmışlardır. Kin ve intikam bireysel anlamda kötü ancak toplumsal anlamda milletlere güç veren unsurlar olarak meşrulaştırılıp çocuklara aktarılmıştır. Hatta Balkan milletlerinin bu denli güçlenip Osmanlıların elinden Rumeli'yi alması onların kin ve intikam duygularını gelecek nesillere iyi bir biçimde aktarması örnek olarak gösterilir. Bu bağlamda Osmanlı çocuklarının da aynı şekilde kin ve intikam duyguları beslemelerinin cemiyet açısından faydalı olacağı belirtilir. Nesl-i ati olarak isimlendirilen gelecek nesle bu anlamda bir misyon yüklenmiştir. Gelecek neslin Rumeli'yi intikamla geri alacağına yönelik motive edici aktarımlara sıklıkla rastlanmaktadır. Dergi gelecek nesle dair ümitvar gözükmektedir. Gelecek nesli teşkil edecek olan çocukların asla Rumeli'yi kaybeden babaları ve dedeleri gibi olmamaları gerektiği söylenmektedir.

Balkan Savaşlarının kaybedilmesinin nedenleri de derginin konusu olmuştur. Çocuk Duygusu dergisi savaşın kaybedilme nedenleri olarak en başta tembellik, haylazlık yapmak gibi davranışları göstermiştir. Buna karşı çalışkan olmanın tüm sorunlara çare olacağı çocuklara sık sık tembih edilmiştir. Zira Spencer'in de ifade ettiği gibi nasıl biyolojik olarak doğada güçlü olanlar, şartlara uyum sağlayanlar ayakta kalıp neslini devam ettirebiliyor diğerleri yok oluyorsa bu durum milletler için

de geçerlidir. Devrin şartlarına ayak uyduran, güçlü ve kuvvetli kalan milletler doğal seçim sonucunda hayatta kalacak zayıf kalan milletlerse yok olacaklardır. Dönemin yaygın algısına göre bu doğanın olduğu kadar sosyal düzenin de bir kanunuydu. Bu sosyal Darwinist fikirler Çocuk Duygusu dergisini de etkilemiş ve çocukları bu bağlamda inşa etmeye çalışmıştır. Güçlü ve kuvvetli olunup devlet ayakta tutulmak, Rumeli'deki intikam alınmak isteniyorsa durmadan bir makinenin dişlileri gibi çalışmak gerekmektedir. Aksi takdirde tembellik edilirse güçsüz ve kuvvetsiz kalınır ve Rumeli'deki intikam alınmadığı gibi benzer toprak kayıpları da yaşanır. Çocuk Duygusunun çocuklara aktardığına göre Rumeli bir önceki neslin tembellik yapmasından dolayı bu şekilde elden çıkmıştı. Kuvvetli ve güçlü olmak için çalışkan olmak gerektiği anlayışı ittihat ile terakki bağlamında çocuklara aktarılmıştır. Ancak çalışkan olunursa millet kenetlenir (ittihat) ve devlet gelişir, ilerlerdi (terakki). Vatanın istikbal ve istiklalinin muhafazasının gelecek nesillerin tembellik etmeden çalışkan olmasına bağlı olduğu sık sık aktarılır. Devletin ancak böyle güçlü kalabileceği ve intikam alabileceği söylenir. Çalışkan olmanın içeriği de dergi tarafından inşa edilerek çocuklara aktarılmıştır. Özellikle fünun ve ulum yönünde çocukların çalışkan olunması gerektiği öğütlenerek derslerine daha fazla çalışmaları gerektiği ifade edilmektedir. Çalışkan olmanın derslerle ilişkisi kurulduktan sonra konu biraz daha militarist yönde irdelenir. Çocuk Duygusu dergisi sadece derslerde iyi olmanın kuvvetli, güçlü kalabilmek açısından yeterli olmadığını çocuklara aktarmıştır. Bunun yanı sıra aynı zamanda sıhhat ve adalelerin de sağlam olması gerektiği söylenmiştir. Osmanlı kamuoyunda “gürbüz” olarak nitelendirilen güçlü, sıhhatli ve askeri bir disiplinle disipline olmuş çocuk figürü aslında burada ifade bulmaktaydı. Bu nedenle çocukların kuvvetli olmaları ve intikam alabilmeleri için hem aklen hem de bedenlen sıhhatli olmaları gerektiği aktarılmaktadır.

Aslında bu anlatı daha geniş manada militarizm ile ifade bulmuştur. Rumeli'nin kurtarılması en nihayetinde silahlı bir biçimde gerçekleştirilecekti. Ordu millet anlayışı devrim moda temayüllerindendir. Bu durum Avrupa'dan Osmanlı'ya “*millet-i müselleha*” olarak yansımıştır. Militarizm, Rumeli'deki intikamın alınması açısından dergide kendisine sıklıkla yer

bulmuştur. Nasıl silah kullanılacağı, tabur kurulacağı, düşmanların öldürülebileceği ile ilgili aktarımlar oyunlar ve hikayeler üzerinden çocuklara aktarılmıştır. Balkan Savaşlarında mağlup olan bir önceki nesli ifade eden dedeler veya babalar çocuklara harp etmeyi, intikam almayı öğütlerler. Militarist anlayışı daha meşru hale getirilmek amacıyla Balkan Savaşlarındaki mezalimler çocuklara aktarılmıştır. Militarizmle çocuklara askerlik özendirilmeye çalışılmıştır. Çocuklara askere gitmek özendirilmeye çalışıldıktan sonra vatan için can feda etmenin, şehit ve gazi olmanın önemi üzerinde durulmuştur. Vatan anne ve baba sevgisinin üzerinde ilahi bir sevgi gibi benimsetilmeye çalışılmaktadır. Bu vatan vurgusunun ana temasıysa Rumeli'dir. Bu nedenle militarizm ile ilgili geçen yazıların büyük bölümü Rumeli'yi geri kazanıp intikam alınmasına yönelik amaçları kapsamaktadır.

Kaynakça

- ATEŞ, Sanem Yamak (2012). *Asker Evlatlar Yetiştirmek; II. Meşrutiyet Döneminde Beden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AYDIN, Salim (2014). *Balkanların Acı Yüzü, Basın Tarihinde Balkan Savaşları*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- KOLOĞLU, Orhan (2013). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- KUTLU, Sacit (2018). *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzylında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- KÜÇÜK, Cevdet (1992). "Balkan Savaşları". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 5, Ankara.
- OKAY, Cüneyd (1999). *Eski Harfli Çocuk Dergileri*. İstanbul: Kitabevi.
- OKAY, Cüneyd (2000). *Meşrutiyet Çocukları*. İstanbul: Bordo Kitapları
- OKAY, Cüneyd (2002). *Meşrutiyet Dönemi Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Maya Ofset.
- ÖZTAN, Güven Gürkan (2012). *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

SİNOP İL MERKEZİNİN YAĞIŞ ÖZELLİKLERİ¹

Özet

Sıcaklık, basınç ve rüzgârlar, nem ve yağış iklimi oluşturan unsurlardır. İklim elemanları içerisinde genel atmosfer sirkülasyonu ve sıcaklıktaki değişmelere karşı en duyarlı parametrenin yağış olması bu çalışmanın yapılmasına zemin oluşturmuştur. Sinop'un yağış özelliklerinin ele alındığı bu çalışmada 67 yıllık süre(1950-2016) içerisinde yağışın günlük, aylık ve yıllık değişimleri, yağışın mevsimlere göre dağılışı, yağış olasılığı, yağışın yıllara göre ortalamadan sapma değerleri, yağış şiddeti, sağanak yağış frekansı ele alınmıştır. Karlı, dolulu, kırılgılı ve çiyli günlere yer verilmiştir. Rasat süresi boyunca yıllar arasında yağış değerlerinde meydana gelen değişiklikler değerlendirilmiştir. Rasat sürelerinin düzenli ve yeterli olmaması sebebiyle Sinop'un yakın çevresindeki istasyonlar inceleme alanına dâhil edilememiştir. Erinç yağış etkinlik indis formülü Sinop meteoroloji istasyonundan alınan verilere uygulanmıştır. Erinç yağış etkinlik indis formülünün uygulanması sonucunda Sinop'un yağış etkinlik indis değeri 28,6 olarak hesaplanmıştır. Bu indis değerine göre, Sinop yarı nemli iklim grubuna girmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Yağış, Yağış Özellikleri

RAINFALL PROPERTIES OF SINOP PROVINCE CENTER

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 2 /
NİSAN 2020

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Fatma ERCAN
Nurten GÜNAL
Marmara Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Coğrafya Ana Bilim Dalı.,
fatos-fts@hotmail.com
Prof. Dr., Marmara
Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi Coğrafya
Bölümü.,
nurtengunal@marmara.edu.tr

Gönderim Tarihi

Recieved

17.01.2020

Kabul Tarihi

Accepted

30.03.2020

Atf

ERCAN, Fatma,
GÜNAL, Nurten
(2020). "Sinop İl
Merkezinin Yağış
Özellikleri",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları*
Dergisi, (3/2), 25-54

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

¹Bu makale, "Sinop ve Yakın Çevresinin İklimi ve Çevresel Etkileri" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Abstract

Temperature, pressure and winds, humidity and precipitation are the elements that make up the climate. The precipitation of the most sensitive parameter against the changes in temperature and general atmosphere circulation among the climate elements formed the basis of this study. In this study which deals with the precipitation characteristics of Sinop, the daily, monthly and yearly variations of rainfall, distribution of rainfall by season, probability of precipitation, mean deviation of rainfall according to years, rainfall intensity, torrential rainfall frequency were considered in 67 years period (1950-2016). Snowy, hail, frosted and dewy days are included. Changes over the years in the rainfall values during the observation period were also evaluated. The stations in the vicinity of Sinop could not be included in the study area since the observation times are not regular and sufficient. Erinc precipitation activity index formula was applied to the data received from Sinop meteorology station. As a result of the application of Erinc precipitation activity index formula Sinop's precipitation activity index value was calculated as 28,6. According to this index value, Sinop belongs to the semi-humid climate group.

Keywords: Sinop, Precipitation, Precipitation Characteristics

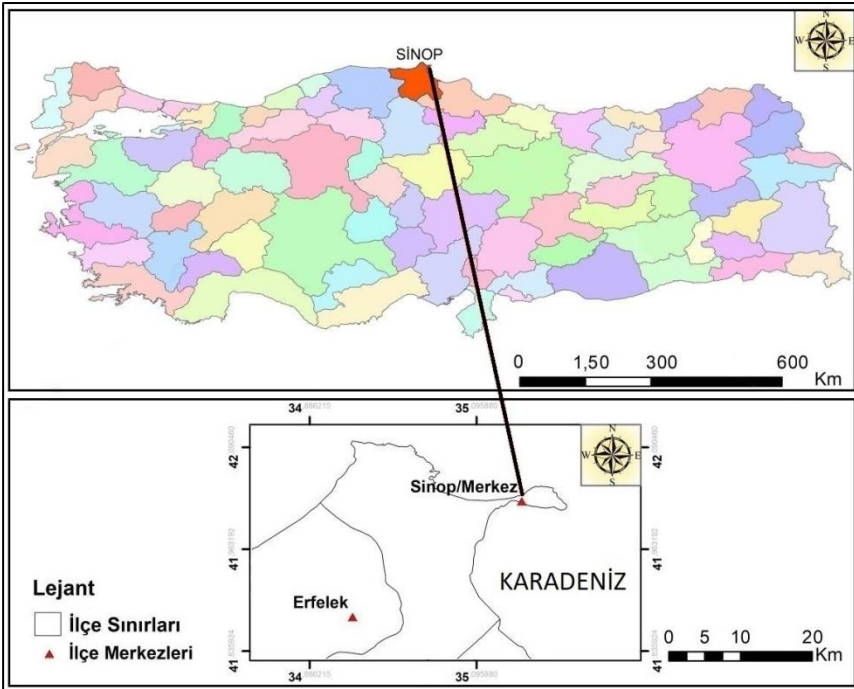
GİRİŞ

Coğrafi koordinatları 41°kuzey enlemi ile 35° doğu boylamında olan Sinop Türkiye'nin kuzeyinde, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde, Boztepe Yarımada'sı üzerinde yer almaktadır (Şekil: 1).

"Doğu-batı yönünde 5 km uzunluğunda, kuzey-güney yönünde 3 km genişliğinde yükselmiş eski bir tombolo olan yarımada'nın ortalama yükseltisi 80-100 m civarındadır"(AKKAN, 1975: 9). Yüzey şekilleri oldukça sade bir görünümde. Yükselti kuzeye ve doğuya gidildikçe artarken güneye doğru gidildikçe azalır. Batıya doğru alçak platolardan oluşan kesime geçilir.

Sinop ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarda iklimin genel özellikleri ile birlikte yağış özelliklerine yer verilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmaların üzerinden geçen süre de dikkate alınarak bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Sabahattin ERBIYIK'ın *"1956 - 1970 Yılları Arasında Sivas ve Sinop İllerinin Yağış Korelasyonu"* (1977) adlı tez çalışmasında bu illerin yağış değerleri karşılaştırılmıştır. Talat KOÇ'un *"Batı Karadeniz'de Uygulamalı İklim Çalışmaları"* (1992) adlı doktora

tezinde Batı Karadeniz’de yer alan illerin her birinin iklim parametrelerine göre karşılaştırması yapılmıştır. Sabri YILDIZ’ın "*Sinop ve Çevresinin Bitki Örtüsü*" (2000) adlı tez çalışmasında iklimin bitki örtüsünün dağılışını etkileyen en önemli unsur olması sebebiyle iklim parametrelerine yer verilerek bitki örtüsü özellikleri açıklanmıştır. Nevin ÖZDEMİR’in "*Sinop İlinde Doğal Afetlerden Etkilenen Yerleşmeler*" (2002) doktora tezinde, Karadeniz Bölgesi’nin tamamına yakınında olduğu gibi en çok meydana gelen doğal afetlerin heyelanlar ve seller olması ve bunda da iklimin etkisinin bulunması nedeniyle iklim özelliklerine yer verilmiştir.

Şekil 1: Sinop Lokasyon Haritası

İklimin en önemli elemanlarından olan yağışın ele alındığı bu çalışmada denizden 32 m yükseklikteki Sinop Meteoroloji İstasyonu verileri kullanılmıştır (Şekil: 1). Uzun yıllar (1950-2016) rasat verilerinin ortalamaları veya yüzde olarak oranları alınarak, çıkan sonuçlar tablo ve şekiller halinde sunulmuştur. Yağışın yıllara, mevsimlere, aylara göre değişimi, yağışta yıllar arasında meydana gelen farklılıklar ele alınarak kar, dolu, kırağı ve çiy gibi iklim parametrelerine de yer verilmiştir.

BULGULAR

1. Yağış, Yağışın Dağılışı ve Yağış Rejimi

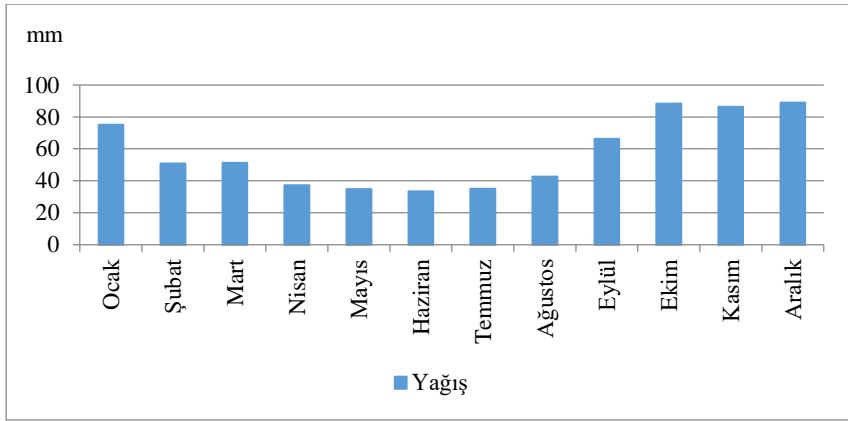
"Türkiye'de yağışlar zaman ve alan bakımından yüksek değişkenlik gösteren bir iklim unsurudur" (KOÇMAN, 1993: 87). Yusuf Dönmez'e göre yağışın oluşabilmesi için bazı koşulların oluşması gerekir. Bu koşullardan biri "havanın su buharı ile doymuş hale gelmesi ilk şarttır. Ancak bu tek başına yeterli değildir ikincisi, "yoğuşmanın olması; bunun olabilmesi için ise, "havada, yoğuşmayı kolaylaştıracak toz, iyon veya sodyum klorür gibi bir takım yoğuşma çekirdeklerinin bulunması gerekir" (DÖNMEZ, 1979: 154). Oğuz Erol'a göre yoğuşma su taneciklerinin boyutuna göre çeşitli şekillerde meydana gelebilmektedir. "Sis ve bulutları oluşturan 0,001 ila 0,040 mm çaplı, çok küçük su tanecikleri birleşerek veya üstlerine ilave olan yeni yoğunlaşmalarla irileşerek 0,5 mm'den daha büyük olup ağırlaşınca, bulutlarda mevcut dikey hava hareketlerine üstün gelebildikleri için yere doğru düşmeye başlarlar. Atmosfer içinde kısa veya uzun bir yol izleyerek yere düşen bu tanelere yağış denir." Açıklamadan da anlaşıldığı üzere yağışın oluşabilmesi için su damlacıklarının belli bir büyüklüğe ulaşması gerekmektedir. Ayrıca, "dikey hava hareketleri ve tanelerin yere düşmesi sırasındaki çarpışmalar ve tanelerin + ve - elektrik yükleri onların birleşmesine neden olur"(EROL, 2004: 231). Bahsi geçen koşullar bir araya geldiğinde yağış oluşur. Yağışın dağılışı ve miktarında yeryüzü şekilleri, yükselti, denize yakınlık veya uzaklık gibi coğrafi faktörler etkili olmaktadır.

1950-2016 yılları arasında yapılan ölçümlere göre Sinop il merkezinin yıllık ortalama yağışı 689,8 mm'dir. Sinop'ta yağışın aylara göre dağılışı düzensizdir. Sinop'ta en fazla yağış alan ay 88,8 mm ile Aralık ayıdır. Sırasıyla en fazla yağış alan diğer aylar 88,3 mm ile Ekim, 86,2 mm ile Kasım, 75,1 mm ile Ocak, 66,3 mm ile Eylül, 50,8 mm ile Şubat ve 51,1 mm ile Mart ayıdır. En az yağış alan ay ise 33,3 mm ile Haziran ayıdır. Nisan (37,2 mm), Mayıs ve Temmuz (34,9 mm) ve Ağustos (42,5 mm) aylarının ortalama yağış değerleri 50 mm'nin altında kalmaktadır (Tablo:1 ve Şekil: 2). Çalışmada verilerinin kullanıldığı Sinop meteoroloji istasyonunun yükseltisinin fazla (32 m) olmaması, ayrıca inceleme sahası olan Sinop il merkezinde yeryüzü şekillerinin sade bir

görünümüne sahip olması yıllık ortalama yağış miktarının düşük olmasında etkisi bulunmaktadır.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Aylık Yağış Toplamı (mm)	75,1	50,8	51,1	37,2	34,9	33,3	34,9	42,5	66,3	88,3	86,2	88,8	689,8

Tablo 1: Sinop İl Merkezinde Yağışın Aylara Göre Dağılışı (1950-2016)

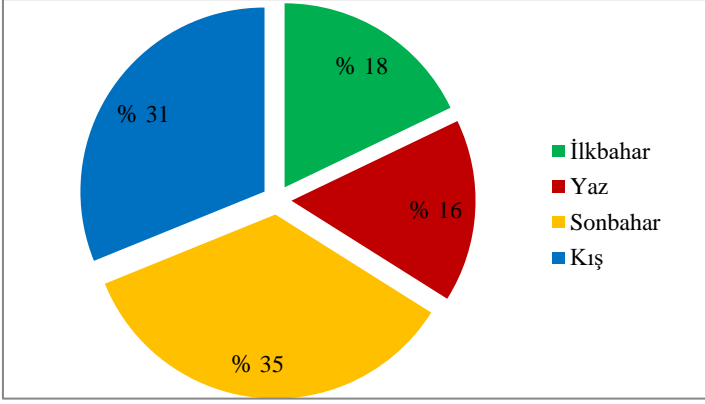

Şekil 2: Sinop İl Merkezinde Yağışın Aylara Göre Değişimi (1950-2016)

Sinop'ta yıllık yağışın %35'i sonbahar (240,9 mm), %31'i kış (214,8 mm), %18'i ilkbahar (123,3 mm), %16'sı yaz (110,8 mm) mevsiminde meydana gelmektedir (Tablo: 2 ve Şekil: 3). Yağışın mevsimlere dağılışı Karadeniz İklimi yağış rejiminin özelliklerini göstermektedir.

Mevsimler	Toplam Yağış Miktarı (mm)	Oranı (%)
İlkbahar	123,3	18
Yaz	110,8	16
Sonbahar	240,9	35
Kış	214,8	31

Tablo 2: Sinop İl Merkezinde Yağışın Mevsimlere Göre Dağılışı (1950-2016)

Şekil 3: Sinop İl Merkezinde Yağışın Mevsimlere Göre Dağılışı (%) (1950-2016)

Karadeniz ikliminin en belirgin özelliği ise her mevsimin yağışlı olmasıdır. Sinop'ta en az yağış alan mevsim ilkbahar değil %2'lik bir farkla yaz mevsimi olarak belirlenmiştir.

2. Yıllık Yağışın Standart Anomali Değerleri ve Yağış Olasılığı

Koçman gibi Atalay'ın da belirttiği üzere "*Türkiye'de, gerek yıllık gerekse aylık yağış miktarları yıllara göre önemli değişme gösterir.*" Bunda Türkiye'yi etkileyen basınç merkezlerinin etkisi bulunmaktadır. "*Bu değişme, genellikle genel atmosfer sirkülasyonundaki değişmelerle ilgilidir. Özellikle Kuzey Atlantik ve Arktik osilasyonlar, yağışların değişiminde önemli rol oynar. Azor antisiklonuyla İzlanda alçak basıncı arasındaki basınç farkının artarak Kuzey Atlantik Osilasyonu'nun pozitif değerler gösterdiği yıllarda Avrupa'nın orta ve kuzey kesimi fazla yağış alır, buna karşın Türkiye'nin batı kesiminin dâhil olduğu Akdeniz havzasında yağışlar ortalama değerlerin altına düşer. Azor ve İzlanda arasında basınç farkının azalmasıyla Kuzey Atlantik Osilasyonu'nun negatif değer gösterdiği yıllarda yağışlar, Avrupa'da azalırken Akdeniz havzasında artar. Başka bir ifadeyle polar cephenin güney kanadını oluşturan Akdeniz tali cephesi, bazı yıllar kuzeye çekilerek Türkiye'de de genel olarak yağışların azalmasına yol açar. Buna karşın Akdeniz tali cephesinin Akdeniz havzasına yerleştiği yıllarda yağışlarda önemli artışlar olur*" (ATALAY, 2010: 487). Bu açıklamadan hareketle Sinop'taki yağışın yıllara

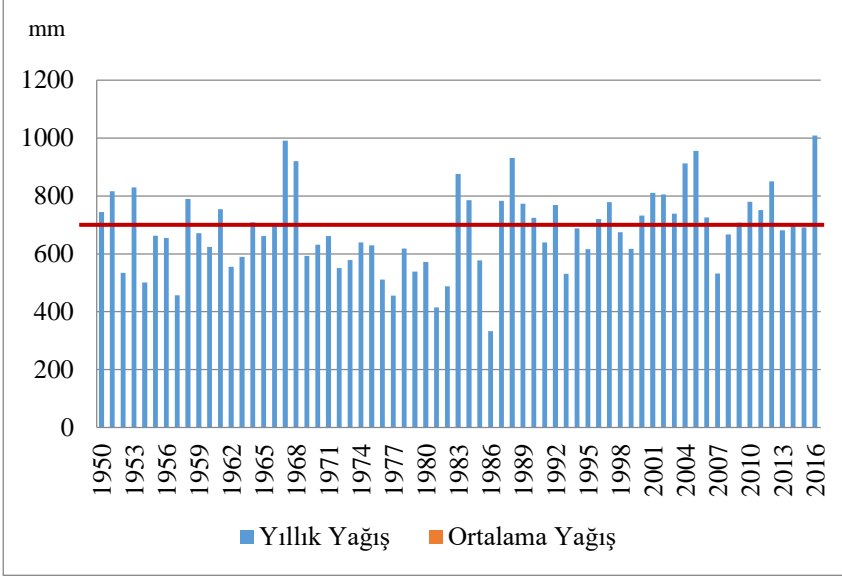

göre değişkenlik göstermesindeki en önemli etki Asor yüksek basıncı ile İzlanda alçak basıncının etkisiyle meydana gelmektedir.

Çalışma sahası olan Sinop il merkezinde 1950-2016 yılları arasında bazı yıllarda yıllık yağış değerleri 689,8 mm'nin altına düşmüştür. Rasat süresi boyunca 35 yılın yağış değerleri ortalama değerin altında kalmıştır. En az yağışın gerçekleştiği yıl 333,3 mm ile 1986 yılı olmuştur. 32 yılın yıllık yağış değeri ortalama değerin üstünde gerçekleşmiştir. Rasat süresi yıllar içerisinde en fazla yağış 1008,2 mm ile 2016 yılında tespit edilmiştir. 1950-1986 yılları arasındaki yıllık yağış miktarları genel olarak 333,3-990,4 mm arasında iken, 1986-2000 yılları arasında 333,3-931,0 mm arasında değişmektedir. 2000-2016 yılları arasında yıllık yağış miktarı 931,0-1008,2 mm arasında değişim göstermektedir (Tablo: 3 ve Şekil: 4).

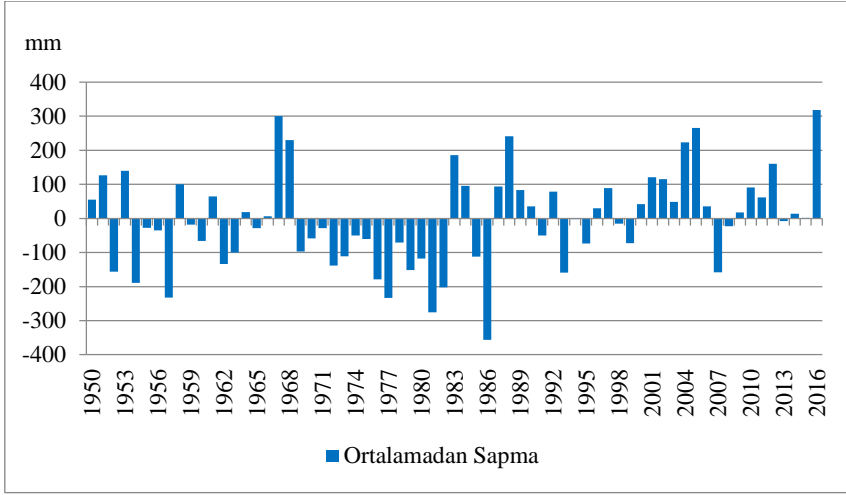
Yıllar	Yıllık Toplam Yağış (mm)	Yıllar	Yıllık Toplam Yağış (mm)	Yıllar	Yıllık Toplam Yağış (mm)
1950	744,5	1973	578,8	1996	719,6
1951	816,3	1974	639,5	1997	778,9
1952	533,8	1975	629,3	1998	674,2
1953	829,0	1976	510,6	1999	617,3
1954	501,0	1977	456,1	2000	732,0
1955	662,2	1978	618,8	2001	810,9
1956	655,1	1979	538,3	2002	805,5
1957	457,1	1980	571,8	2003	738,4
1958	789,8	1981	414,7	2004	912,9
1959	671,8	1982	487,8	2005	955,8
1960	623,9	1983	875,8	2006	725,4
1961	754,6	1984	785,3	2007	531,8
1962	555,8	1985	577,6	2008	667,2
1963	590,1	1986	333,3	2009	707,4
1964	708,6	1987	783,4	2010	780,2
1965	661,7	1988	931,0	2011	751,1
1966	696,2	1989	772,7	2012	850,3
1967	990,4	1990	724,9	2013	681,9
1968	919,8	1991	639,4	2014	703,6
1969	593,1	1992	768,6	2015	691,5
1970	631,5	1993	530,9	2016	1008,2
1971	661,5	1994	688,0		
1972	551,0	1995	616,5		
Yıllık Yağış Ortalaması (mm)					689,8

Tablo 3: Sinop İl Merkezinde Yıllık Ortalama Yağış Değerleri (1950-2016)

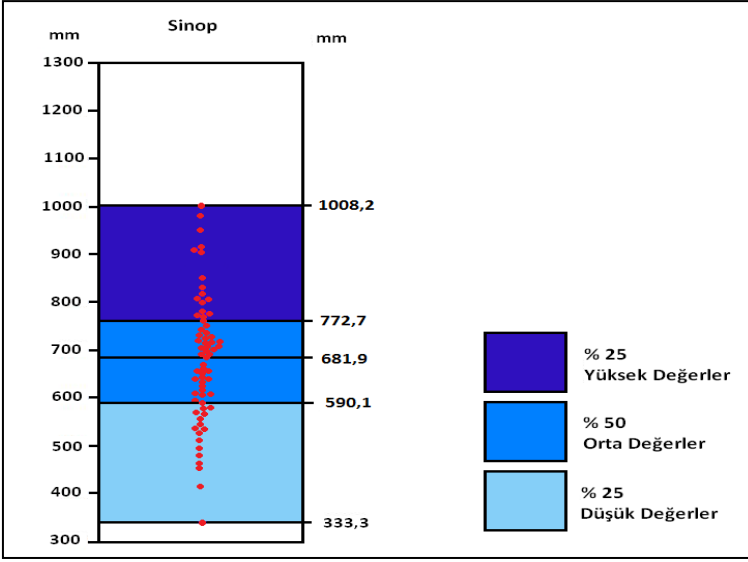
Şekil 4: Sinop İl Merkezinde Yıllık Yağışın Yıllara Göre Değişimi (1950-2016)

Standart anomali 1950 ile 2016 arasındaki yılların, yıllık toplam yağış miktarlarının ortalaması alınarak belirlenmiştir. Bu yıllar arasında yıllık ortalama yağış yapılan hesaplama sonucunda 689,8 mm olarak tespit edilmiştir. Bazı yıllarda bu değerden daha düşük, bazı yıllarda ise daha yüksek yağış gerçekleşmiştir. Sinop'ta 1950-2016 döneminde; 1952, 1954-1957, 1959-1960, 1962-1963, 1965, 1969-1982, 1985-1986, 1991, 1993-1995, 1998-1999, 2007-2008 ve 2013 yıllarında negatif anomali görülürken, 1950-1951, 1953, 1958, 1961, 1964, 1966-1968, 1983-1984, 1987-1990, 1992, 1996-1997, 2000-2006, 2009-2012, 2014-2016 yıllarında pozitif anomali görülmektedir. Özellikle 1986 yılı negatif anomalinin, 2016 yılı ise pozitif anomalinin en belirgin olduğu yıllardır (Şekil: 5).

Şekil 5: Sinop İl Merkezinde Yıllık Ortalama Yağış Değerlerinde Görülen Değişimler (Standart Anomali) (1950-2016)

Sinop'un yağış olasılığı diyagramında ise Sinop'ta yağışların geniş bir aralık içinde dağıldığı görülmektedir. Buna göre en yüksek yıllık yağış miktarı ile en düşük yıllık yağış miktarı arasındaki fark 674,9 mm (en yüksek 1008,2 mm, en düşük 333,3 mm) kadardır. İnceleme alanında yağışların 333,3 mm ile 590,1 mm arasında düşme olasılığı %25 iken; yağışların 772,7 mm ile 1008,2 mm arasında düşme olasılığı da %25'tir. Bu değerler göz önünde bulundurulduğunda Sinop'ta yağışlar %50 olasılıkla 590,1 mm ile 772,7 mm arasında gerçekleşir. Sinop'ta 333,3 mm'nin altında ve 1008,2 mm üstünde yağış olasılığı oldukça düşüktür (Şekil: 6).

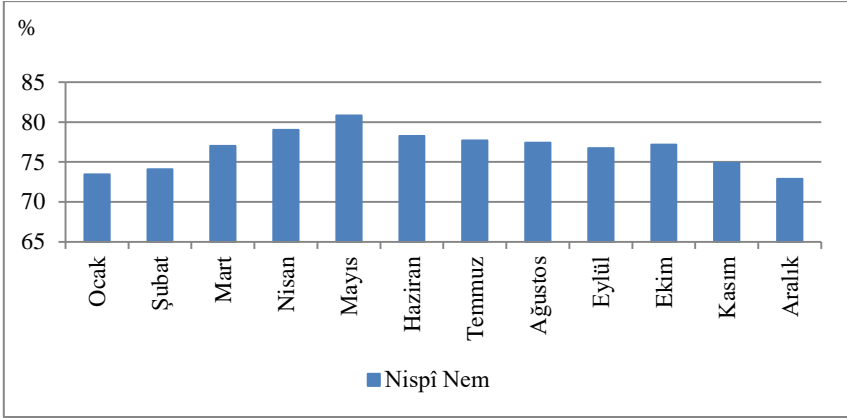
Şekil 6: Sinop İl Merkezinin Yağış Olasılığı Diyagramı (1950-2016)

3. Nispî Nemlilik

Sinop'ta, nispî nemliliğin yıl içindeki dağılışına baktığımızda yıllık ortalama %76,6'dır. Genel olarak Kış aylarında yıllık ortalamadan düşük değerler dikkat çekmektedir (Aralık %72,8, Ocak %73,4, Şubat %74,1). İlkbahar aylarında nispî nem oranında (Mart %77,0, Nisan %79,0 ve Mayıs %80,8) artış görülmektedir. Özellikle Mayıs ayı %80,8 ile yılın en yüksek nispî nem miktarına sahiptir. Yaz aylarında başlangıçta yüksek olan nispî nemlilik (Haziran %78,2, Temmuz %77,6 ve Ağustos %76,7) Yaz sonuna doğru düşüş göstermektedir. Bu aylarda nispî nem oranları İlkbahar aylarından düşük, Sonbahar aylarından (Eylül %76,7, Ekim %77,1, Kasım %74,8) daha yüksektir. Yılın aylarında en düşük nispî nem oranı %72,8 ile Aralık ayında (Tablo: 4 ve Şekil: 7).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Y
Nispî Nem (%)	73,4	74,1	77,0	79,0	80,8	78,2	77,6	77,4	76,7	77,1	74,8	72,8	76,6

Tablo 4: Sinop İl Merkezinde Aylık Nispî Nem Ortalama Değerleri (1950-2016)

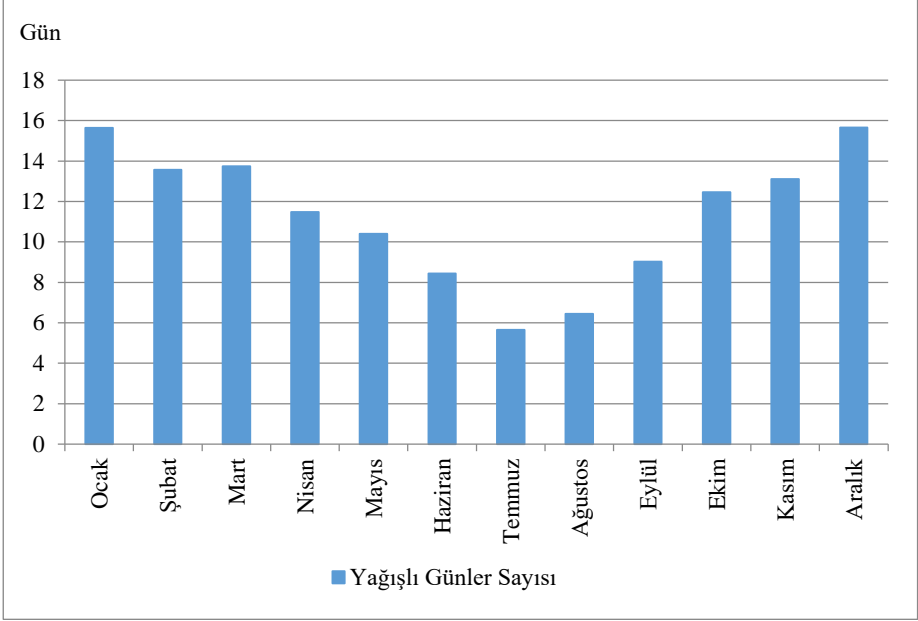
Şekil 7: Sinop İl Merkezinde Nispi Nemin Aylara Göre Değişimi (1950-2016)

4. Yağışlı Günler ve Yağış Şiddeti

Yıllık yağışlı gün sayısı Sinop'ta ortalama 135,5 gündür. Yağışlı gün sayıları açısından aylar arasında önemli farklar vardır. Yağışlı gün sayısının en az olduğu aylar Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarıdır. Haziran'da 8,4 gün, Temmuz'da 5,7 gün, Ağustos'ta 6,5 gün ve Eylül'de 9,0 gün yağışlı geçmektedir. Yağışlı gün sayısının en fazla olduğu aylar ise Aralık ve Ocak aylarıdır. Aralık'ta 15,5 gün ve Ocak'ta 15,6 gün yağışlı geçmektedir. Diğer aylarda yağışlı gün sayıları Şubat'ta 13,6 gün, Mart'ta 13,7 gün, Nisan'da 11,5 gün, Mayıs'ta 10,5 gün, Ekim'de 12,4 ve Kasım ayında 13,1 gündür. Yağışlı gün sayıları ilkbahar (35,7 gün) ve sonbahar (34,5 gün) mevsimlerinde yakın değerlerde olmasına rağmen ilkbahar mevsimindeki yağışlı günler sayısı daha fazladır (Tablo: 5 ve Şekil: 8).

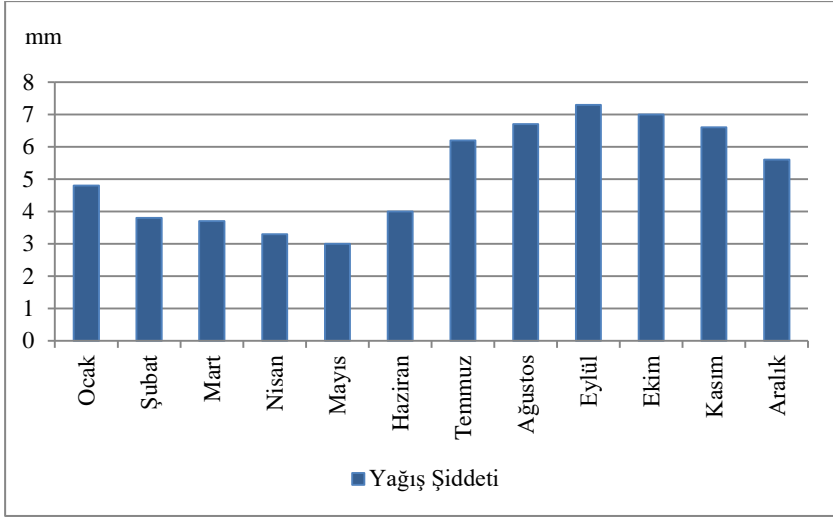
Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Aylık Toplam Yağış	75,1	50,8	51,1	37,2	34,9	33,3	34,9	42,5	66,3	88,3	86,2	88,8	689,8
Yağışlı Günler Sayısı	15,6	13,6	13,7	11,5	10,5	8,4	5,7	6,5	9,0	12,4	13,1	15,5	135,5
Yağış Şiddeti	4,8	3,8	3,7	3,3	3,0	4,0	6,2	6,7	7,3	7,0	6,6	5,6	5,1

Tablo 5: Sinop İl Merkezinde Yağış, Yağışlı Günler Sayısı ve Günlük Yağış Şiddetinin Aylık Değerleri (1950-2016)

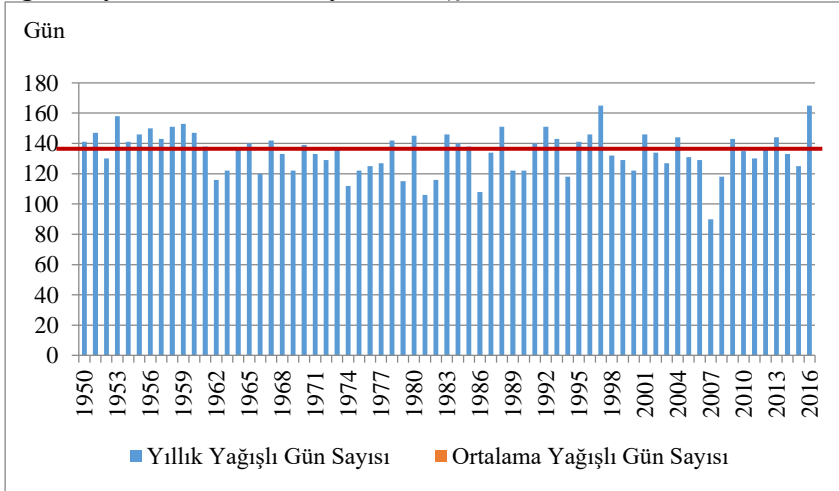
Şekil 8: Sinop İl Merkezinde Yağışlı Gün Sayısının Yıl İçerisindeki Değişimi (1950-2016)

“Bir istasyondaki yıllık yağış tutarı, yıllık yağışlı gün sayısına bölününce günlük yağış şiddeti hakkında kaba bir fikir edinilir” (ERİNÇ, 1996: 342). Yıllık ortalamalara bakıldığında günlük yağış şiddeti Sinop'ta 5,1 mm'dir. Günlük yağış şiddetinin yıl içindeki değişimi aylara göre çok az farklılık gösterir. Sinop'ta günlük yağış şiddeti 3,0 mm ile 7,3 mm arasında değişmektedir. Günlük yağış şiddetinin en fazla olduğu aylar Eylül (7,3 mm) ve Ekim (7,0 mm) aylarıdır. En az günlük yağış şiddeti ise Şubat (3,8 mm), Mart (3,7 mm), Nisan (3,3 mm) ve Mayıs (3,0 mm) aylarıdır (Tablo: 5, Şekil: 9).

Şekil 9: Sinop İl Merkezinde Günlük Yağış Şiddetinin Aylara Göre Değişimi (1950-2016)

Sinop'ta 1950-2016 yılları arasında yapılan ölçümlerde en az yağışlı gün sayısı 90 gün ile 2007 yılına aittir. 1981 yılı 106 gün ve 1986 yılı 108 gün ile yağışlı gün sayısı az olan diğer yıllardır. En fazla yağışlı gün sayısının olduğu yıl ise 165 gün ile 1997 ve 2016 yıllarıdır. 1953 yılı 158 gün, 1959 yılı 153 gün, 1958, 1988 ve 1992 yılları 151 gün, 1956 yılı 150 gün ile yağışlı gün sayısı en fazla olan yıllardır (Şekil: 10).

Şekil 10: Sinop İl Merkezinde Yıllar Arasında Yağışlı Gün Sayısının Değişimi (1950-2016)

5. Sağanak Yağış Frekansı

İklim özelliklerinin belirlenmesinde başvurulan bir diğer yöntem de sağanak yağış sıklığını belirlemektir. Atalay tarafından "Yağışın şiddeti (miktar ve süresi), belli bir sürede düşen yağış miktarı olarak tanımlanır. Yağışın şiddeti, dakika, saat, gün ve aylık sürelerle göre belirtilir. Yağış frekansı, belli şiddetteki yağışların meydana gelme ihtimalidir. Bunun en basit ifadesi, yağışlı gün sayısıdır. 0,1 mm veya daha fazla yağışın düştüğü gün, yağışlı gün olarak kabul edilir." olarak ifade edilir ve şu şekilde hesaplanır; "yağışlı gün sayısı, yıl içindeki yağışlı gün sayısına bölünmesiyle bir oran elde edilir. Bu oranın 0,5 olduğu yerde her günün yarısının yağışlı geçtiği anlaşılır" (ATALAY, 2010: 91). Dönmez ise sağanak yağışların incelenmesinin önemini "bir istasyonda sağanak yağışlarının incelenmesi, o yerin iklim özellikleri açısından önem taşır. Çünkü kısa sürede düşen bol miktardaki yağışlar, şiddetli heyelan ve sellere sebep olarak, kuvvetli bir aşındırma faktörü durumuna geçerler. Bu durumda toprak, muhtaç olduğu suyun çok azından yararlanabilir; geri kalan su kütlesi ise akıp gider. Erozyon ve su kaybı gibi önemli sonuçlar yaratan sağanak yağışları, özellikle ziraat coğrafyası ve bitki coğrafyası açısından büyük önem taşırlar" (DÖNMEZ, 1979: 155, 186) diye açıklayarak belirtmiştir.

Erlat yağış türünün yağış şiddeti üzerindeki etkisiyle ilgili "Türkiye'de günlük ortalama yağış şiddetleri 5 ile 20 mm arasında değişmektedir. Yağış şiddetinin yüksek olduğu alanlar genellikle yıllık yağış değerleri fazla ve yağışların yağış şeklinde gerçekleştiği yerlerdir. Buna karşılık genellikle kar şeklinde yağış alan bölgelerde yağış şiddeti belirgin oranda azalmaktadır" (ERLAT, 1996: 161) şeklinde belirterek kar veya yağmur şeklindeki yağışların farkına yer değinmiştir. Dönmez, sağanak yağışların miktarına göre nasıl sınıflandırılacağına "Geniş anlamda Akdeniz iklim bölgesi dâhilindeki yerlerde, ortalama bir değer olarak 25 mm'nin üzerinde olan günlük yağışlar sağanak yağışı, olarak kabul edilirler. 25-50 mm arasındaki günlük yağışlar az şiddetli sağanakları, 50-100 mm arasındaki orta şiddetli sağanakları, 100 mm'nin üstündeki günlük yağışlar da şiddetli sağanakları teşkil ederler" (DÖNMEZ, 1979: 187) açıklamıştır. Erlat ise hava kütlelerinin

hareketine ve yeryüzü şekillerinin etkisine değinmiştir. *"Karadeniz yağış rejimi bölgesinde günlük yağışların şiddetini belirleyen esas faktör Kuzey ve Batı Avrupa üzerinden gelen depresyonlar ve bu depresyonların etkisini artıran orografik koşullardır. Özellikle kuzeyden gelen kararlı hava kütlelerinin alttan nem kazanmasıyla koşullu kararsız duruma gelmesi, şiddetleri fazla olan orografik sağanakların oluşumunda etkili olmaktadır"* (ERLAT, 1996: 161). Sinop il merkezi yeryüzü şekillerinin sade bir görünüme sahip olduğunu burada tekrar hatırlatmakta yarar vardır. Orografik etkilerden çok hava kütlelerinin etkisinden bahsetmek mümkündür.

Sinop'ta, 1970-2016 yılları arasında yapılan rasatlarda oldukça önemli miktarda sağanak yağış görülmektedir. Sinop'ta, yıllık toplam yağış miktarının en az olduğu yıl 333,3 mm ile 1986 yılı, en fazla olduğu yıl ise 1008,2mm ile 2016 yılıdır. Sinop'ta 25 mm'nin üzerindeki günlük yağışların aylık yağışlara oranı genellikle %50'nin altındadır. Değerlendirmeye alınan 46 yıl içinde 142 günde 25 mm'nin üzerinde yağış tespit edilmiştir. Bunların sadece 1'i şiddetli sağanak yağış olarak ölçülmüştür. 12 Ekim 1988'de, 133,2 mm'lik yağışın ölçüldüğü gün 1970-2016 yılları arasındaki en yağışlı gün olmasına rağmen aylık toplam yağış miktarının (324,0 mm) %41'lik kısmını meydana getirmektedir. Sinop'ta sağanak yağışlar en fazla Ekim, Eylül ve Kasım aylarında meydana gelmiştir. Sinop'ta rasat yapılan süre içinde toplam 142 günde görülen sağanak yağışın 35 günü Ekim ayındadır. Bunu 25'er gün ile Eylül ve Kasım, 15 gün ile Aralık, 13 gün ile Ağustos ve 9 gün ile Temmuz ayı izler. En az sağanak yağışların düştüğü ay Nisan ayıdır. Bu ayda 42 sene boyunca 1 kere sağanak yağış değeri ölçülmüştür (17 Nisan 2002'de 28,3 mm orta şiddette sağanak olarak). Bunun ardından 2 gün ile Mart, 3 gün ile Şubat, 5'er gün ile de Ocak, Mayıs ve Haziran ayları gelmektedir.

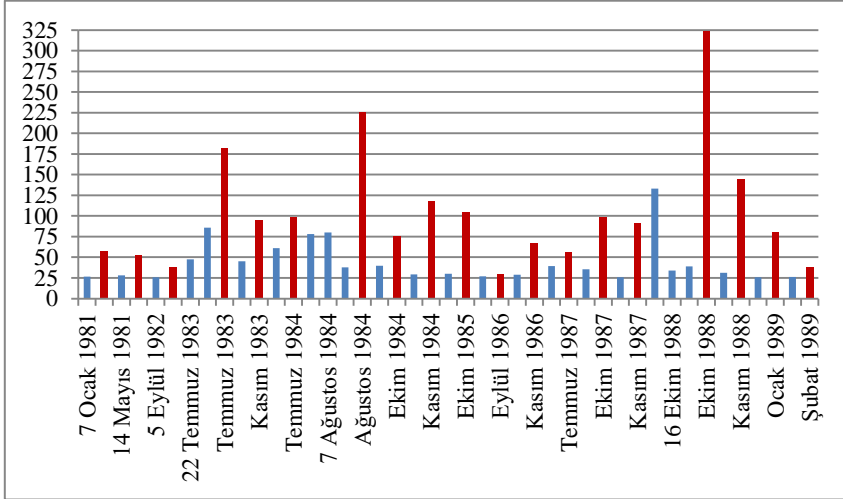
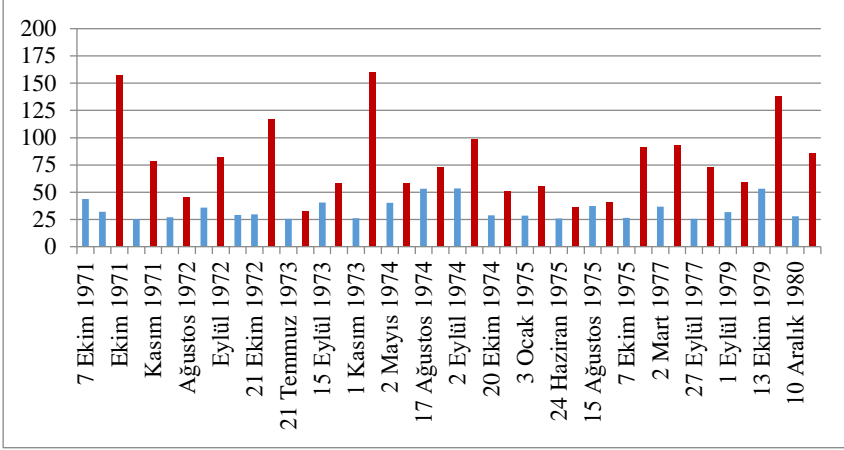
17 Ağustos 1972'de orta şiddette yağın 53,3 mm yağış Ağustos ayının toplam yağışının (73,2 mm) %73'ünü, 24 Haziran 1975 tarihinde 26,0 mm'lik sağanak yağış, Haziran ayının toplam yağışının (36,6 mm) %71'ini, 15 Ağustos 1975'te yağın 37,4 mm'lik yağış aylık toplam yağış (41,3 mm) miktarının %91'ini karşılamaktadır. 30 Temmuz 1984'te yağın 61,1 mm'lik yağış aylık toplamın (98,2 mm) %62'sini, 20 Eylül 1986 günü yağın 27,1 mm'lik yağış aylık toplamının (29,1 mm)

%93'ünü, 23 Şubat 1989'da yağın 26,1 mm'lik yağış aylık toplamın (38,2 mm) %68'ini, 11 Ekim 1990'da yağın 51,8 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (96,2 mm) %54'ünü, 24 Kasım 2000'de yağın 27,5 mm'lik yağış aylık toplamın (32,5 mm) %85'ini, 18 Aralık 2003'te yağın 63,2 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (144,2 mm) %55'ini, 25 Eylül 2006'da yağın 60,7 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (121,6 mm) %50'sini, 16 Kasım 2008 günü yağın 35,4 mm'lik yağış aylık toplamın (54,5 mm) %65'ini, 24 Temmuz 2010'da yağın 72,6 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (99,8 mm) %73'ünü, 30 Eylül 2011'de yağın 28,0 mm'lik yağış aylık toplamın (32,2 mm) %87'sini, 9 Ağustos 2012'de yağın 68,7 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (110,5 mm) %62'sini karşılamaktadır.

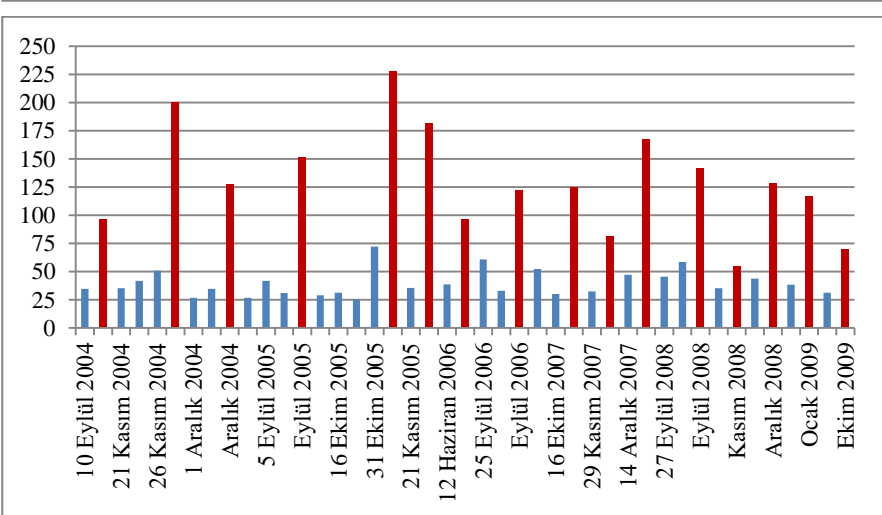
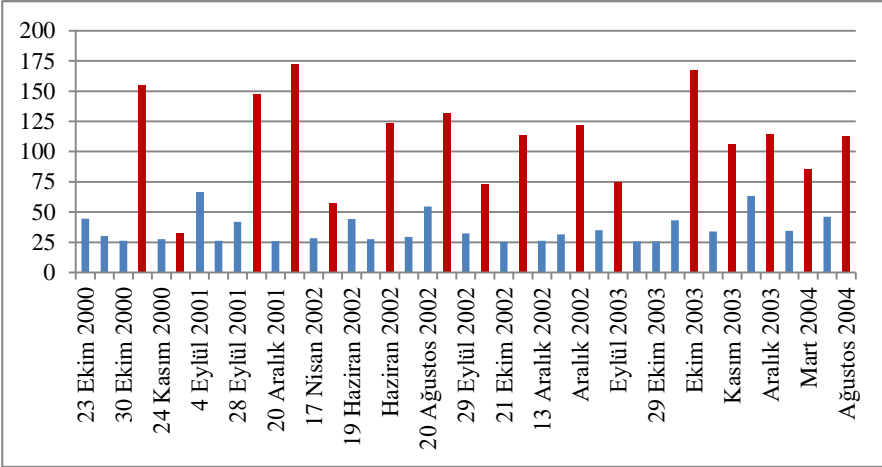
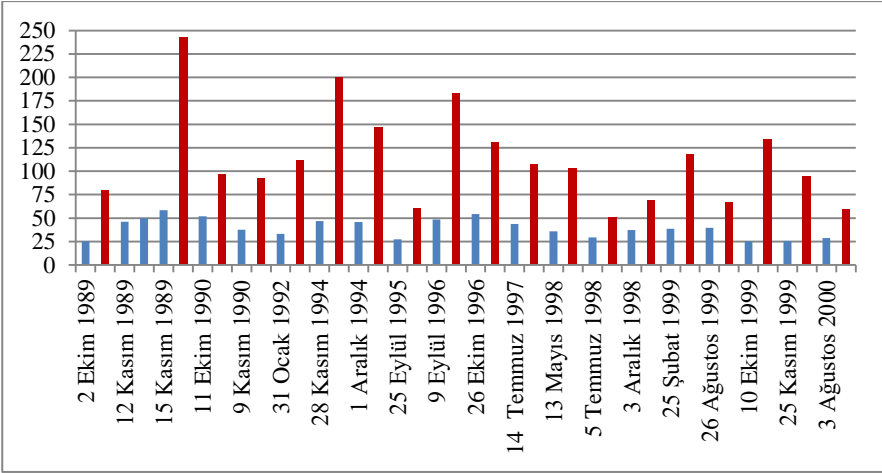
2 Eylül 1974 günü yağın 53,4 mm'lik yağış aylık toplamın (98,7 mm) %54'ünü, 13 Ekim 1979'da yağın 53,1 mm'lik yağış aylık toplamın (137,9 mm) %39'unu, 28 Temmuz 1983 günü yağın 85,9 mm'lik yağış aylık toplamın (181,7 mm) %47'sini, 7 Ağustos 1984'te yağın 79,9 mm'lik yağış aylık toplamın (225,3 mm) %35'ini oluşturmaktadır. Fakat bir gün önce 6 Ağustos 1984'te yağın 77,9 mm'lik yağışı da eklersek aylık toplam yağışın %52'si 2 günde düşmüştür. 15 Kasım 1989'da yağın 58,5 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (243,2 mm) %24'ünü, 26 Ekim 1996'da yağın 54,2 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (130,5 mm) %42'sini, 4 Eylül 2001'de yağın 66,8 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (147,7 mm) %45'ini, 20 Ağustos 2002'de yağın 54,5 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (131,7 mm) %41'ini, 31 Ekim 2005'te yağın 72,2 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (227,7 mm) %32'sini, 15 Ekim 2007'de yağın 52,3 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (124,8 mm) %42'sini, 30 Eylül 2008'de yağın 58,6 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (141,4 mm) %41'ini, 31 Ekim 2014'te yağın 56,2 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (116,0 mm) %48'ini, 31 Aralık 2014'te yağın 53,8 mm'lik yağış aylık toplam yağışın (115,6 mm) %47'sini, 16 ve 29 Mayıs 2016'da yağın 55,0 mm'lik iki günlük yağış aylık toplam yağışın (104,6 mm) %53'ünü, 1 ve 17 Kasım'da yağın 52,2 mm'lik iki günlük yağış aylık toplam yağışın (126,6 mm) %41'ini karşılamaktadır.

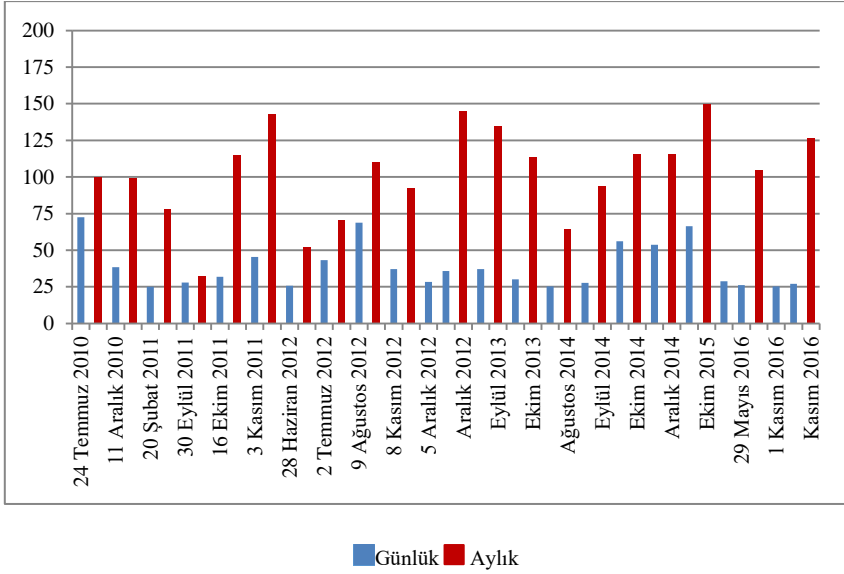
Sinop'ta, sağanak yağışın %59'u Eylül-Ekim-Kasım aylarında düşmektedir. Toplam sağanak yağış miktarının yüzde olarak aylara dağılışına bakıldığında %25'lik oranla Ekim ayı ilk

sırada yer almaktadır. Sağanak yağışların %17'si Eylül, %16'sı Kasım, %11'i Ağustos, %10'u Aralık, %8'i Temmuz, %3'erlik kısmı Ocak, Mayıs ve Haziran, %2'si Şubat, %1'i Mart ayında gerçekleşmiştir. Nisan ayının oranı %1'in altındadır (Şekil: 11).

Sinop İl Merkezinin Yağış Özellikleri

Şekil 11: Sinop'ta Sağanak Yağış Frekansı (mm) (1970-2016)

6. Kar Yağışı, Kar Yağışlı ve Kar Örtülü Günler

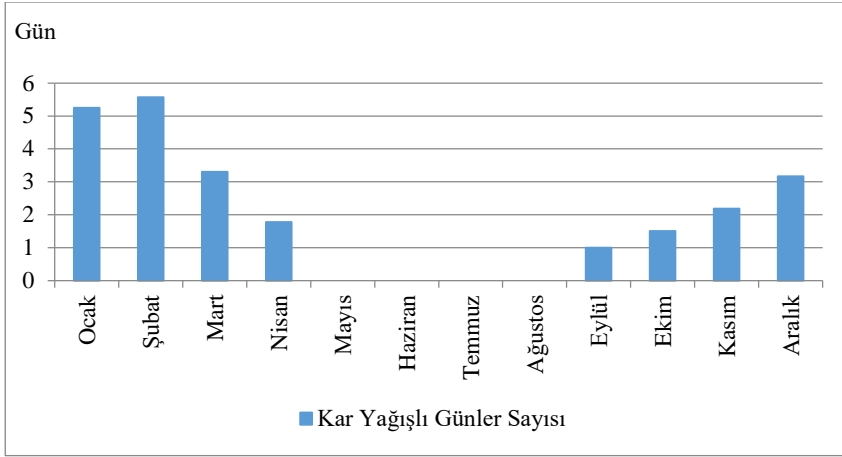
Erol'a göre karın tanımı şöyledir; "*Sıcaklık 0°C'nin altında olduğu zaman su buharı, süblimasyon sonucu, doğrudan doğruya buz kristalleri halinde yoğunlaşır. Bu kristallerin birleşmesi veya bir kristalin üzerinde yeni yoğunlaşmalar olması sonucunda taneler irileşerek yere doğru düşmeye başlar. Bu sayısız buz kristalleri toplulukları halindeki yağışlara kar denir*" (EROL, 2004: 245-246). Şahin ve Sipahioğlu ise kar şeklinde gerçekleşen yağışların yararlarına dikkat çekmiştir. "*Kar yağışı topraktaki bitkiler, bitki tohumları ve hatta bütün canlılar için iyi bir koruyucudur. Yeryüzünden olan enerji kaybını azalttığından canlılar için bir yorgan özelliği görmekte ve toprağın belirli bir derinliğe kadar donmasını önlemektedir. Bunun için tarımsal üretim için de kar yağışı önemlidir*" (ŞAHİN ve SİPAHIOĞLU, 2007: 151).

Sinop'ta yıllık kar yağışlı günler sayısı yıllık 23,7 gündür. Kar yağışlı gün sayısının en fazla olduğu ay 5,6 gün ile Şubat ayıdır. Bunu takip eden ay 5,3 gün ile Ocak ayıdır. Kar yağışlı günler sayısı Mart'ta 3,3 gün, Aralık'ta 3,2 gün, Kasım'da 2,1 gün, Nisan'da 1,7 gün, Ekim'de 1,5 ve Eylül'de 1,0 gün olarak gerçekleşmiştir. Sinop'ta, kar yağışı en erken Eylül ayında görülebilmektedir. Eylül ayı aynı zamanda en az kar yağışlı gün

sayısına sahip olan aydır. İlkbaharda Nisan ayından sonra sıcaklık değerlerinin yükselmesinin etkisiyle kar yağışı görülmemektedir (Tablo: 6 ve Şekil: 12).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Kar Yağışlı Günler Sayısı	5,3	5,6	3,3	1,7	-	-	-	-	1,0	1,5	2,1	3,2	23,7

Tablo 6: Sinop İl Merkezinde Kar Yağışlı Günler Sayısının Aylık Değerleri (1950-2016)

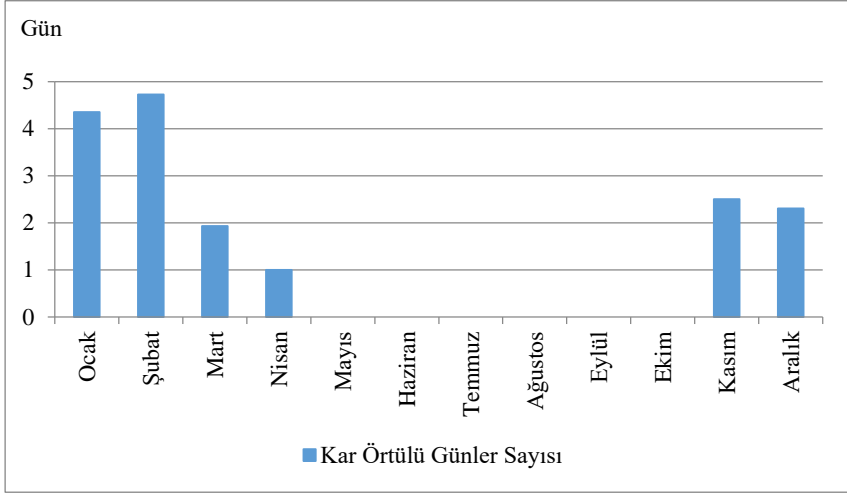
Şekil 12: Sinop İl Merkezinde Kar Yağışlı Günler Sayısı (1950-2016)

"Ülkemizde kar örtülü günler sayısı üzerinde en büyük rolü oynayan faktörler denizden uzaklık, yükselti ve kontinentalite derecesidir. Karadeniz kıyılarında kar yağışı normal bir hadise olmakla birlikte, kar örtülü gün sayısı çok değildir (10-20 gün)" (ERİNÇ, 1996: 345). Kıyı kesimlerde karın yerde kalma süresinin az olması üzerinde denizel etkiler baskındır. Karadeniz kıyısında yer alan Sinop'ta da karın yerde kalma süresi oldukça düşük değerler göstermektedir.

Sinop'ta, yıllık karla örtülü gün sayısı ortalama 16,8 gündür. Karla örtülü gün sayısı en fazla 4,7 gün ile Şubat ayıdır. Bu ayı 4,3 gün ile Ocak, 2,5 gün ile Kasım, 2,4 gün ile Aralık ve 1,9 gün ile Mart ayları takip etmektedir. Nisan ayı 1 gün ile en az karla örtülü gün sayısı olan aydır. Sinop'ta Mayıs ve Ekim ayları arasındaki dönemde kar örtüsüne rastlanmamaktadır (Tablo: 7 ve Şekil: 13).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Kar Örtülü Günler Sayısı	4,3	4,7	1,9	1	-	-	-	-	-	-	2,5	2,4	16,8

Tablo 7: Sinop İl Merkezinde Kar Örtülü Günler Sayısının Aylık Değerleri (1950-2016)

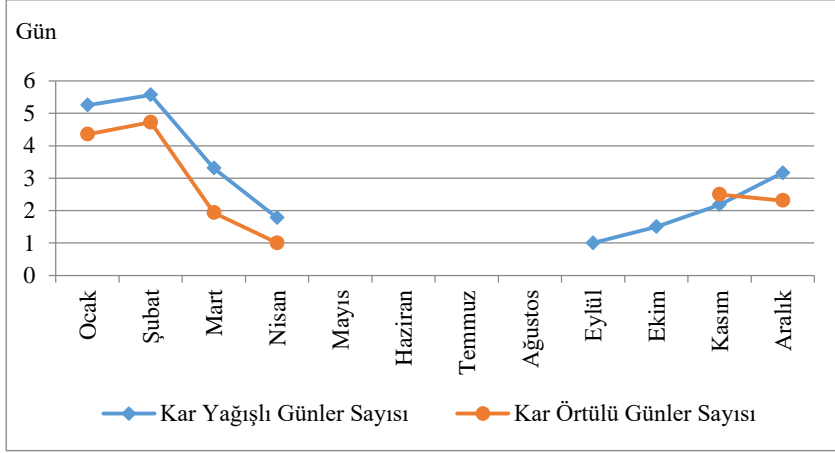
Şekil 13: Sinop İl Merkezinde Kar Örtülü Günler Sayısının Aylara Göre Değişimi (1950-2016)

"Yağan karın yerde örtü oluşturabilmesi için havanın ve zeminde sıcaklığın 0°C 'nin altında olması gerekir. Kar örtüsünün yerde kalma süresi ise relief ve iklim şartları ile yakından ilişkilidir" (GÜNAL, 2013: 5). Sinop'ta Karadeniz ikliminin özelliği olarak kış mevsiminde ortalama sıcaklıkları $5-6^{\circ}\text{C}$ civarında olması ve sıcaklıkların 0°C ve altına nadiren düşmesi karın yerde kalma süresinin kısa olmasında etkilidir.

Karın yerde kalma süresi ile kar yağışlı günler arasındaki ilişki de önemlidir. Sinop'ta, yıllık kar yağışlı gün sayısı 23,7 günken, yıllık karla örtülü gün sayısı ise 16,8 gündür. Kar yağışlı gün sayısı, karın yerde kalma süresinden 6,9 gün daha fazladır. Bu durumda denizel etkilerin havayı ılımanlaştırmasıyla karın çabuk eridiği söylenebilir. Mayıs ve Ağustos ayları arasında kar yağışlı gün yoktur. Mayıs ve Ekim ayları arasında da kar örtülü günlere rastlanmamaktadır. Eylül ve Ekim aylarında kar yağmasına rağmen kar örtülü gün bulunmamaktadır (Tablo: 8 ve Şekil: 14).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Kar Yağışlı Günler Sayısı	5,3	5,6	3,3	1,7	-	-	-	-	1,0	1,5	2,1	3,2	23,7
Kar Örtülü Günler Sayısı	4,3	4,7	1,9	1,0	-	-	-	-	-	-	2,5	2,4	16,8

Tablo 8: Sinop İl Merkezinde Kar Yağışlı Gün Sayısı ile Karla Örtülü Gün Sayısının Aylık Değerleri (1950-2016)

Şekil 14: Sinop İl Merkezinde Kar Yağışlı Gün Sayısı ile Karla Örtülü Gün Sayısının Aylara Göre Değişimi (1950-2016)

7. Dolulu, Orajlı, Kırağılı ve Çiyli Günler

Erinç'e göre dolu, "hızlı dikey hareketlerle büyük yükseltilere çıkan ve orada ani olarak soğuyan su damlacıklarıdır. Dikey türbülânsın kuvvetli olduğu hava kütleleri ve mevsimler, dolu oluşumuna en uygun şartları oluşturur. Bundan dolayı, dolu genellikle yazın veya geçiş mevsimlerinde düşer"(ERİNÇ, 1996: 115) olarak açıklamıştır. Erol ise hangi bulut tipinin dolu yağışlarına sebep olacağını belirterek "daha çok serin sıcak bölgelerde çok güçlü dikey hava hareketlerinin sonucu olan kümülönimbüs bulutlarından doğan bir katı yağış şeklidir" hangi tür hava kütlelerinin etkisiyle meydana geldiğine değinerek oluşum mekanizmasını açıklamıştır. "Nemli ve kararsız hava kütlelerinde, ılık mevsimde alttan ısınma veya başka bir nedenle oluşan kümülönimbüs bulutları çok yüksektir ve alt bölümleri su, üst bölümleri buz tanelerinden meydana gelir. Dikey hava hareketlerinin de çok güçlü olduğu bu bulutlarda hızla yükselen aşırı soğumuş su taneleri yükseklerde birden donarak saydam buz haline geçerler. Dolu taneleri

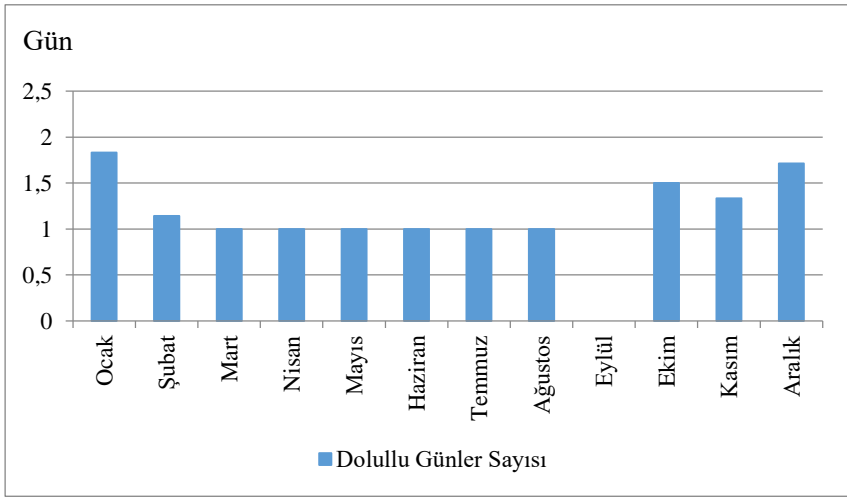

genellikle 2-5 mm çaplıdır. Daha iri tanelerin oluşumu oldukça seyrek görülür. Dolu zararlı etkileri olan bir yağış çeşididir. İri dolu taneleri ağaç dallarını, fideleri kırar; başak bağlamış ekinleri yatırarak tane tutmasına engel olur"(EROL, 2004: 250-252). Son olarak da bu yağış türünün zararlarına yer vermiştir.

Sinop'ta, yıllık dolulu gün sayısı 13,4 gündür. Eylül ayı dışındaki aylarda dolulu günlere rastlanmaktadır. Dolulu günün en fazla olduğu ay 1,8 gün ile Ocak ayıdır. Ardından Aralık, Ekim ve Kasım ayları gelmektedir (Tablo: 9 ve Şekil: 15).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Dolulu Günler	1,	1,	1,	1,	1,	1,	1,	1,	-	1,	1,	1,	13,4
Sayısı	8	1	0	0	0	0	0	0	0	5	3	7	

Tablo 9: Sinop İl Merkezinde Dolulu Günler Sayısının Aylık Değerleri (1950-2016)

Şekil 15: Sinop İl Merkezinde Dolulu Günler Sayısının Aylara Göre Değişimi(1950-2016)

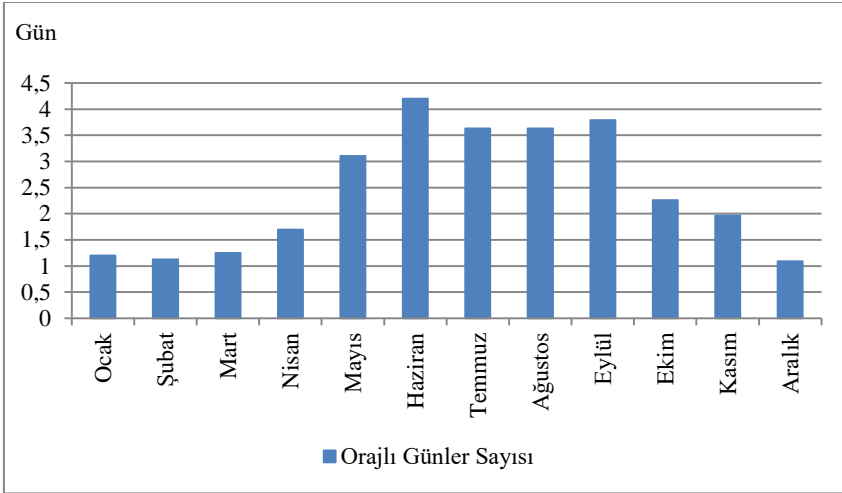
Oraj, dikey hava akımları ile (konveksiyonlarla) doğan hava kütleleri içinde ve karşılaşma bölgelerinde (cephe boyunca) çok görülen sürekli-sağanaklı bir fırtına şeklidir. Bu fırtınaları kümülonimbus bulutları oluştururlar. Orajlar şimşek ve yıldırımlarla karışık sağanaklı, dolulu, ani ve güçlü fırtınalar halinde belirir. Orajlar, Türkiye’de sıcak mevsimde özellikle nemli-ılık ilkbaharda sık görülmesi ve bazen zararlı olabilen sağanak ve doluya neden olması yönünden ayrıca önemlidirler

(EROL, 2004: 319). Sinop'ta, da sıcaklık değerlerinin yüksek olduğu Mayıs-Ekim arasındaki dönemde orajlı gün sayıları sıcaklığın düşük olduğu döneme göre daha fazladır.

Sinop'ta, yıllık ortalama orajlı gün sayısı 2,4 gün, yıllık toplam 28,8 gündür. Orajlı gün sayısının en fazla olduğu ay 4,2 gün ile Haziran ayıdır. Bu ayı 3,8 gün ile Eylül, 3,6 gün ile Temmuz ve Ağustos, 3,1 gün ile Mayıs, 2,3 gün ile Ekim ayları takip etmektedir. Orajlı gün sayısının en az olduğu dönem ise 1,1 gün ile Şubat ve Aralık aylarıdır. Bunu 1,2 gün ile Ocak ve Mart, 1,7 gün ile Nisan, 1,9 gün ile Kasım ayları takip etmektedir (Tablo: 10 ve Şekil: 16).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Orajlı Günler Sayısı	1,2	1,1	1,2	1,7	3,1	4,2	3,6	3,6	3,8	2,3	1,9	1,1	28,8

Tablo 10: Sinop İl Merkezinde Orajlı Günler Sayısının Aylık Değerleri (1950-2016)

Şekil 16: Sinop İl Merkezinde Orajlı Günler Sayısının Aylara Göre Değişimi(1950-2016)

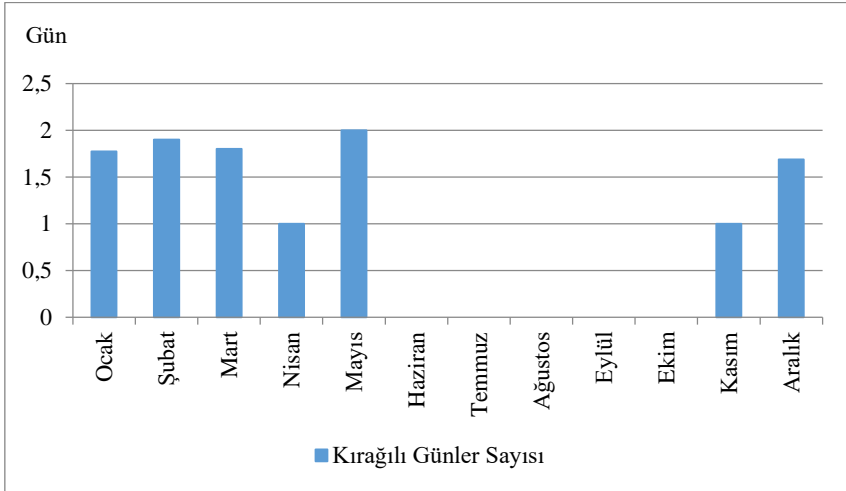
Erol'a zeminde meydana gelen yoğunlaşma türlerinden biri olan kırağıyla ilgili, "*çok ufak ve ince buz kristallerinden meydana gelir. Aslında bu olay artık yoğunlaşma değil, süblimasyondur; ve kristaller beyaz olduğundan, kırağı çok ince, pürtüklü, kadife benzeri ak bir örtü halinde kırları kaplar. Onun için de adı kırağı (kır-ak-ı) dır. Yerdeki bu yoğunlaşmanın su*

değil buz halinde olması için, geceleri sıcaklığın 0°C'nin altına düşmüş olması gerekir. Onun için orta enlemlerde, baharın ve güzün kışa yakın aylarında, gündüzler ılık, geceler ise açık, durgun ve soğuk olduğu zaman çiy yerine kırağı oluşur" (EROL, 2004: 242) diye açıklayarak oluşum koşullarına değinmiştir.

Sinop'ta, yıllık kırağılı gün sayısı 11,2 gündür. Kırağılı gün sayısının en fazla olduğu ay ise 1,9 gün ile Şubat ayıdır. Bunu 1,8 gün ile Mart ayı, 1,7 gün ile Ocak ve Aralık ayları, 1 gün ile Nisan ve Kasım ayları takip etmektedir. Mayıs'ta 0,1 gün ile kırağı görülme ihtimali oldukça düşüktür. Haziran-Ekim arasındaki dönemde kırağılı gün yoktur. Diğer ayların kırağılı gün sayısı oldukça azdır (Tablo: 11 ve Şekil: 17).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Kırağılı Günler Sayısı	1,7	1,9	1,8	1	0,1	-	-	-	-	-	1	1,7	11,2

Tablo 11: Sinop İl Merkezinde Kırağılı Günler Sayısının Aylık Değerleri (1950-2012)

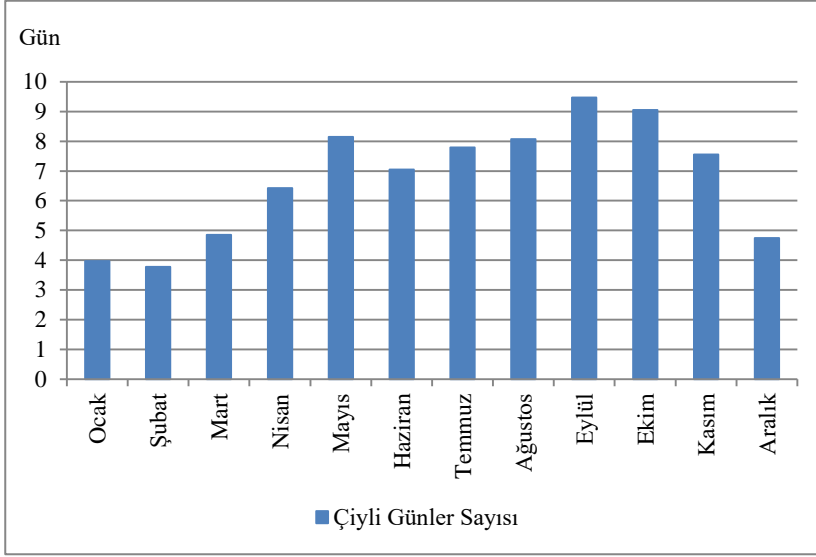
Şekil 17: Sinop İl Merkezinde Kırağılı Günler Sayısı Ortalamasının Aylara Göre Değişimi (1950-2012)

Sinop'ta, yıllık çiyli gün sayısı 80,8 gündür. Çiyli gün sayısının en fazla olduğu ay ise 9,5 gün ile Eylül ayıdır. Bunu 9,0 gün ile Ekim ayı, 8,1'er gün ile Mart ve Ağustos ayları takip etmektedir. 3,8 gün ile Şubat ayı çiyli gün sayısının en az olduğu aydır. Ocak ayı 3,9 gün ve Aralık ayı 4,7 gün ile çiyli gün

sayısının az olduğu diğer aylardır. Sıcaklığın düşük olduğu kış aylarında çiyli gün sayıları azalmaktadır (Tablo: 12 ve Şekil: 18).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Çiyli Günler Sayısı	3,9	3,8	4,8	6,4	8,1	7,0	7,7	8,1	9,5	9,0	7,5	4,7	80,8

Tablo 12: Sinop İl Merkezinde Çiyli Günler Sayısının Aylık Değerleri (1950-2012)

Şekil 18: Sinop İl Merkezinde Çiyli Günler Sayısının Aylara Göre Değişimi (1950-2012)

8. Erinç Yağış Etkinlik İndisi

Herhangi bir yerin iklim sınıflandırmasını yapabilmek için Sırrı Erinç tarafından bir formül geliştirilmiştir. "Yağış etkinliği konusunda mevcut çalışmaları gözden geçiren Erinç 1965 yılında, gelir kaynağı olarak yağış ve buharlaşma yoluyla gideri belirten esas faktör olarak da sıcaklığa dayanmak yoluyla bir formül teklif etmiştir. Erinç indis sonuçlarını vejetasyon formasyonlarının yayılış alanları ile kontrol ederek, yağış etkinliği bakımından aşağıdaki sınıflara ayırmıştır" (ERİNÇ, 1996:485) (Tablo: 13). Bu formül Sinop için uygulanmıştır. Erinç yağış etkinlik indeksi formülü şu şekildedir:

$$I_m = \frac{P}{T_{om}}$$

I_m : Yağış etkinlik indeksi

P: Yıllık Toplam Yağış (mm)

T_{om} : Yıllık Ortalama Maksimum Sıcaklık (°C)

İndis Değeri	Sınıf	Bitki Örtüsü
8'den küçük	Tam kurak	Çöl
8-15	Kurak	Çölümsü step
15-23	Yarı kurak	Step
23-40	Yarı nemli	Park görünümlü kuru orman
40-55	Nemli	Nemli orman
55'ten büyük	Çok nemli	Çok nemli orman

Tablo 13: Erinç'in İklim Sınıflandırması ve Bitki Örtüsü

Sinop il merkezinin yağış etkinlik indisini tespit edebilmek için Erinç yağış etkinlik indisinin hesaplanmasında kullanılan Sinop meteoroloji istasyonu verilerinden yararlanılarak elde edilen maksimum ortalama sıcaklık değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Tablo: 14).

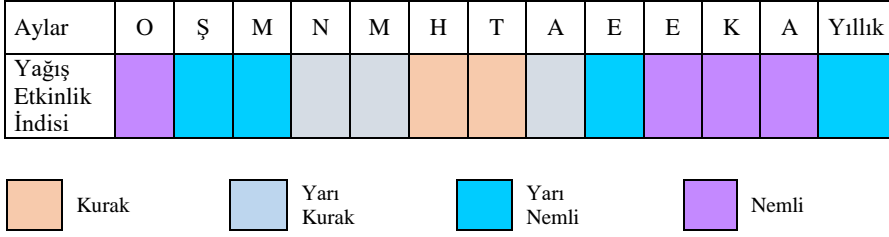
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
En Yüksek Ortalama Sıcaklık (°C)	17,5	18,6	20,5	24,4	25,6	27,7	29,5	29,7	27,4	25,9	23,1	19,5	24,1

Tablo 14: Sinop İl Merkezinde Maksimum Ortalama Sıcaklık Değerleri (1950-2016)

Erinç Yağış Etkinlik İndis Formülü'nün Sinop il merkezi için uygulanmasından sonra elde edilen bulgular göre, Sinop'un indis değeri 28,6 yarı nemli iklim grubuna girmektedir. Bitki örtüsü ise park görünümlü kuru orman sınıfına girmektedir. Erinç formülü aylık olarak değerlendirildiğinde, Sinop'un 4 ayı (Ocak, Ekim, Kasım ve Aralık) nemli, 3 ayı (Şubat, Mart ve Eylül) yarı nemli, 3 ayı (Nisan, Mayıs ve Ağustos) yarı kurak, 2 ayı (Haziran ve Temmuz) kurak iklim özellikleri göstermektedir (Tablo: 15 ve Şekil: 19).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Yağış Etkinlik İndisi	51,4	32,7	29,9	18,3	16,3	14,4	14,2	17,1	29,0	41,1	44,7	54,6	28,6

Tablo 15: Sinop'un Erinç Yağış Etkinlik İndis Formülüne Göre Aylık ve Yıllık İndis Değerleri (1950-2016)

Şekil 19: Sinop İl Merkezinde Erinç Yağış Etkinlik İndis Formülüne Göre İklim Sınıflandırması (1950-2016)

SONUÇ

Türkiye'nin kuzeyinde, Karadeniz Bölgesi'nin batı bölümünde yer alan Sinop il merkezinin uzun yıllar ortalama yağış değeri 689,8 mm'dir. Bu yağış değeri Karadeniz ikliminin etkili olduğu bir yer için oldukça düşük bir değerdir. Yağış değerinin düşük olmasının en önemli sebebi Sinop'un yeryüzü şekillerinin sade, yükseltinin az olması, üç tarafının denizle çevrili olmasına rağmen, denizden gelen nemli hava kütlelerinin önünde engel oluşturacak bir yükseltinin bulunmaması ile ilgilidir.

Sinop il merkezinde, en yağışlı ay 88,8 mm ile Aralık, en kurak ay 33,3 mm ile Haziran ayıdır. Yıllık yağışın %35'i sonbahar (240,9 mm), %31'i kış (214,8 mm), %18'i ilkbahar (123,3 mm), %16'sı yaz (110,8 mm) mevsiminde meydana gelmektedir. Karadeniz ikliminin yağış rejimi özelliklerinin görülmesine bağlı olarak en fazla yağış Sonbahar'da meydana gelmiştir.

Sinop il merkezinde, yağış değerlerinde yıllar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Yıllık ortalama yağış, 67 yıllık dönemde en düşük 333,3 mm ve en yüksek 1008,2 mm olarak gerçekleşmiştir. Yağışlar bu iki değer arasında değişiklik göstermektedir. Aradaki fark 674,9 mm gibi oldukça yüksek bir orandır. Yıllar arasında yağışta meydana gelen bu farklılığın en önemli nedeni basınç merkezleri arasındaki genel atmosfer sirkülasyonundaki değişmelerle yakından ilgilidir. Genel olarak inişli çıkışlı bir seyir gösteren yıllık yağışlar özellikle 1969 yılından itibaren ortalamanın altına düşerek 1982 yılı da dâhil olmak üzere 13 yıl boyunca ortalamanın altında bir seyir göstermiştir. 1983 yılı ile birlikte yağışların ortalama değerinin

üstüne çıkarak yine inişli çıkışlı bir seyir göstermeye devam etmiştir. Rasat süresi boyunca (1950-2016) yağışların standart anomalisi 36 yıl negatif değer göstermiş, 31 yılda da pozitif anomali görülmüştür. Sinop'ta yağışların gerçekleşme olasılığı %50 ihtimalle 590,1 mm ile 772,7 mm arasındadır. Yıllık yağışlarda negatif sapmaların daha fazla olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda ve maksimum yıllık yağışın ortalamasının 2016 gibi yakın bir tarihte gerçekleştiğini de dikkate alırsak, önümüzdeki yıllarda yağışların ortalamasının altında olma ihtimalinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Sinop'ta, nispi nemlilik yıllık ortalama %76,6'dır. Kış aylarında düşük olan nemlilik, İlkbahar aylarında artış göstermektedir. Yaz aylarında ise, başlangıçta yüksek olan nispi nemlilik Yaz sonuna doğru düşüş göstermektedir. Yılın aylarında en düşük nispi nem oranı %72,8 ile Aralık ayındadır.

Sinop'ta, yağışlı gün sayısı 135,5 gündür. Yağışlı gün sayısının en fazla olduğu dönem kış aylarına, en az olduğu dönem de yaz aylarındadır. İlkbahar mevsiminde yağışlı gün sayısı sonbahar mevsiminden fazla olmasına rağmen Karadeniz ikliminin özelliği olarak sonbahar mevsimindeki yağış miktarı diğer mevsimlerden daha fazladır. Yıllar arasında yağışlı gün sayısının en fazla olduğu yıllar 165'er gün ile 1997 ve 2016 yılları olarak dikkat çekerken en az olduğu yıl 90 gün ile 2007 yılıdır. Sinop'ta sağanak yağışlar sonbahar aylarında daha fazladır ve az şiddetli sağanak (25-50 mm arası) şeklinde gerçekleşmektedir.

Sinop'ta, yıllık kar yağışlı günler sayısı ortalama 23,7 gün, karla örtülü gün sayısı 16,8 gün, dolulu günler sayısı yıllık ortalama 1,2 gündür. Kar yağışlı gün sayısı ile kar örtülü gün sayısının düşük olması denizel etkilere bağlı olarak karın çabuk erimesinden kaynaklanmaktadır. Dolulu gün sayısı oldukça azdır. Orajlı gün sayısı 2,4 gün, kırağılı gün sayısı ise 3,5 gün ve çiyli gün sayısı ise 80,8 gün olarak tespit edilmiştir.

Erinç yağış etkinlik indisine göre Sinop, 28,6 indis değeri ile yarı nemli iklim grubuna girerken bitki örtüsü park görünümlü kuru orman sınıfına girmektedir. Sinop'un 4 ayı nemli, 3 ayı nemli, 3 ayı yarı kurak, 2 ayı kurak iklim özellikleri göstermektedir.

Kaynakça

- AKKAN, E. (1975) Sinop Yarımadasının Jeomorfolojisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 261.
- ATALAY, İ.(2010) Uygulamalı Klimatoloji. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- DMİ. Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Sinop'a Ait (1950-2016) İklim Verileri. Ankara.
- DÖNMEZ, Y. (1979) Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- ERİNÇ, S. (1996) Klimatoloji ve Metodları. İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım Basımevi.
- ERLAT, E. (1996) Türkiye'de Günlük Yağışların Şiddeti Üzerine Bir İnceleme, Ege Coğrafya Dergisi 9, 158-184.
- EROL, O. (2004) Genel Klimatoloji. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- GÜNAL, N. (2013) Türkiye'de Kar Yağışı, Karın Yerde Kalma Süresi ve Daimi Kar Sınırı, Acta Turcica, 5(1), 1-13.
- KOÇMAN, A. (1993) Türkiye'de Yağış Yetersizliğine Bağlı Kuraklık Sorunu, Ege Coğrafya Dergisi, 7, 77-88.
- ŞAHİN, C.SİPAHİOĞLU, Ş. (2007) Doğal Afetler ve Türkiye. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

ORTA ASYA'NIN EKONOMİK GELİŞİMİ: KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ'NİN GETİRDİĞİ FIRSATLAR VE ZORLUKLAR¹

Özet

Özel coğrafi konumuyla doğu ve batı arasında köprü konumunda olan ve İpek Yolunun merkezinde yer alan Orta Asya stratejik bir öneme sahiptir. Bölge 21. yüzyıldaki dünyanın en büyük projelerinden olan, Çin'i Avrasya'nın geniş piyasasına bağlamayı amaçlayan Kuşak ve Yol Girişimi için hayati önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, nicel ve nitel verileri analiz ederek asırlardır sömürge altında kapalı ve geri bırakılmış, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığı elde etmiş Orta Asya ülkelerinin yeni asırda Çin'in ileri sürdüğü Kuşak ve Yol Girişimi vasıtasıyla dünya piyasasına açılma ve kendini geliştirme fırsatlarını değerlendirmektir. Diğer taraftan Rusya, Çin ve ABD gibi büyük güçlerin bölgeye olan ilgisi artmıştır. Bu durum bölgedeki zayıf siyasi, iktisadi ve hukuki kurumları dikkate alındığında bölge ülkeleri için stratejik riskleri de getirebilecektir. Bu çalışmada, Yol ve Kuşak Girişimi'nin Orta Asya bölgesi için önemi ve bu girişimin

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 2 /
NİSAN 2020

**Sorumlu Yazar
Corresponding**

Author
Mehmetali KASIM
Niğde Ömer
Halisdemir
Üniversitesi,
Sosyal Bilimler
Enstitüsü,
Avrasya
Araştırmaları
Anabilim Dalı,
kashgar16@gmail.com

**Gönderim Tarihi
Recieved**

01.03.2020

**Kabul Tarihi
Accepted**

30.04.2020

Atıf

KASIM, Mehmetali
(2020). "Orta Asya'nın
Ekonomik Gelişimi:
Kuşak ve Yol
Girişimi'nin Getirdiği
Fırsatlar ve Zorluklar",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/2), 55-73

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

¹ V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumunda 11-13. 10. 2018 tarihinde sunulmuş, "Orta Asya'da Çin'in İpek Yolu Projesinin Önemi: Bölge Ekonomisinin Gelişmesindeki Zorluklar Ve Fırsatlar" başlıklı bildiriden genişletilmiştir.

bölge için nasıl sonuçlar doğuracağı, bölge ülkelerinin mevcut durumunu değerlendirerek zorlukların üstesinden gelebilme, fırsatları kendi çıkarlarına göre değerlendirebilme ve kendi geleceğine yön verebilme kapasitesi de incelenmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Orta Asya, Yol ve Kuşak Girişimi, Çin, Ekonomik Fırsatlar, Tehditler.

CENTRAL ASIAN ECONOMIC DEVELOPMENT: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES PROVIDED BY THE BELT AND ROAD INITIATIVE

Abstract

Central Asia, which is located in the center of the Silk Road seen as a bridge between East and West, and it has strategic importance. The region is vital for the Belt and Road Initiative, which is one of the biggest projects of the world in the 21st century which aims to connect China to the wider market of Eurasia. In this paper using quantitative and qualitative analysis to evaluate Central Asian countries, which were closed and economically backward for centuries under the colonies of Moscow. These landlocked countries became independent after the dissolution of the Soviet Union and soon gained an opportunity to open up to the world market and improve them in the 21st century with the Belt and Road Initiative which China has put forward. Great powers such as Russia, China, US and others are increasing their attention to the region. Considering weak political, economic and legislative institutions in the region it may also bring strategic risks for the countries in the region. Last but not list, the significance of the Belt and Road project to the Central Asian countries and how these countries will able overcome challenges and transform risks into opportunities and exploit it into advantages of them future developments are evaluated.

Keywords: Central Asia, Belt and Road Initiative, China, Economic, Opportunities, Challenges.

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda Rusya egemenliğine tâbi olan, sonrasında Sovyet yönetiminde kalmış Orta Asya ülkeleri asırlar boyunca siyasi, iktisadi ve güvenlik açıdan Moskova etkisinde kalmıştır. Orta Asya ülkeleri 1991'de Sovyetlerin parçalanmasıyla bağımsızlıklarını elde etmiştir. Böylece, Çin başta olmak üzere diğer ülkelerle karşılıklı ekonomik işbirliği yapabilmeleri için uygun bir ortam ortaya çıkmıştır (Paranov, 2005: 2). Çin'in kara ve deniz yollarından oluşan stratejik konuma sahip Kuşak ve Yol Girişimi'ni 2013 yılında ortaya koyması, Orta Asya ile Çin

ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. Projeyle Çin kendi piyasasını Batı ve Avrasya'yı içeren geniş dünyaya bağlamakla enerji güvenliğini garanti etmek ve enerji kaynağını çeşitlendirmek istemiştir (Zongyou, 2018: 114). Bol enerji kaynaklarına ve stratejik coğrafi konuma sahip olan Orta Asya ise, Çin'in projesinin gerçekleşmesi açısından hayati önem taşıyacaktır.

Orta Asya bol enerji kaynaklarına, Çin ise hızlı gelişmekte olan iktisadıyla dev bir piyasaya sahiptir. Çin ekonomisi bol miktarda enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Orta Asya enerji zengini olmasına rağmen altyapı, ulaşım ve iktisadi açıdan geride kalmış ve bol miktarda sermaye ve teknolojiye ihtiyaç duymaktadır. Bunları elde edebilmek için finansal, teknolojik avantajlara sahip olan Çin'le iş birliği yapmak ideal olarak görülmektedir. Onlar arasında birbirini bütünleyici özellikler bulunmaktadır. Bölgedeki geleneksel güç sahibi olan Rusya'dan başka ABD, Avrupa ve Hindistan gibi büyük güçlerin de Orta Asya'ya olan ilgisi artmaktadır. Bu bölge için geniş dünya piyasasına açılmak, ikili ilişkilerini ve ekonomilerini geliştirme fırsatını değerlendirmek için avantajlar getirmiştir. Lâkin büyük güçler arasındaki menfaat ilişkileri ve rekabet, bölgedeki zayıf ülkelerin kendi çıkarlarını koruyabilmesinde zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, ilk olarak bağımsızlık sonrası Orta Asya ülkelerinin iktisadi durumu, izledikleri ekonomi politikaları ve bu politikaların etkileri, gelişme süreçleri ele alınmıştır. Sonrasında Çin'in ortaya koyduğu Kuşak ve Yol Girişimi ve bu projede Orta Asya'nın nasıl bir konuma sahip olduğu değerlendirilmiştir. Son olarak, Orta Asya ülkeleri açısından Kuşak ve Yol projesinin ne anlam taşıdığı ve projenin bölge ekonomisine getirebileceği etkileri incelenmiştir.

1. Bağımsızlık Sonrası Orta Asya'nın Ekonomik Gelişimi

Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan Orta Asya devletleridir. Orta Asya, bol enerji kaynaklara sahip olmasına rağmen gelişmesinde birçok zorluklarla karşı karşıya kalmış bir bölgedir (Mogilevskii, 2012: 6). Orta Asya devletlerinin yerleşim alanı Hindistan'dan büyük olmasına rağmen nüfusu bu ülke kadar kalabalık değildir ve 2018 yılındaki toplam nüfusu sadece 71,8 milyondur

(worldpopulationreview: 2018). Orta Asya'daki devletler topraklarının genişliğine karşın nüfus oranlarının düşük olması gibi demografik dezavantajla karşı karşıya kalmıştır. Altyapı ve ulaşımın yetersiz olması, denizden uzak olması gibi coğrafi dezavantaj, verimliliğin düşük olması, kurumlar ve yönetimdeki eksiklikler bölge iktisadının kalkınmasını olumsuz etkilemiştir.

Denizden uzak olması Orta Asya ülkelerinin iktisadını geniş dünya piyasasına açmalarını zorlaştırmıştır. İktisadi, siyasi ve güvenlik durumlarının zayıf olmasına karşılık çok kalabalık nüfusa sahip büyük ve güçlü devletlerle komşu olması bu devletlerin geleceğiyle ilgili güvenlik tehdidini de beraberinde taşımıştır. Bölge önce, İngiltere ve Rusya gibi güçlü devletlerin etki alanlarını genişletmek amacıyla Asya'da yaptığı büyük oyunun kurbanı olmuştur. Ayrıca buna benzer senaryoların bölgede tekrar yapılma korkusu da mevcuttur. Asırlardır devam eden Rusya sömürgeciliğinde Orta Asya cumhuriyetleri Moskova'nın ham madde üretim alanına dönüştürülmüştür. Bölge, modern iktisat kurumlarını ve sanayisini geliştirme imkânına kavuşamamıştır. Orta Asya ülkelerinin sınırları sunî bir şekilde ayarlanmış ve bu cumhuriyetlere Sovyet'ten geri bırakılmış bir iktisadî yapı, fakirlik ve istikrarsızlık miras kalmıştır.

Sovyet yönetiminde bölge iktisadı, tarımsal ürünler ve doğal kaynaklar gibi Sovyet sanayisine gerekli ham madde üretimine dayalı olmuştur. İktisadi faaliyetler hükümet kontrolünde olmuş, özel sektör kısıtlanmıştır. Sovyetler teşvik ettiğinden bölgede pamuk üretimi oldukça önem kazanmıştır. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Orta Asya devletlerinin tarımsal üretime yönelik politikaları farklı olmuştur. Bölgedeki en büyük pamuk üreticisi ülke olan Özbekistan bağımsızlıktan sonra Sovyet tarzı kolektif üretimi ortadan kaldırmaya yönelik politikalar izlemişse de pamuk tedarikinde devlet kontrolünü elinde tutmuştur. Türkmenistan da Özbekistan'a benzer politika takip etmiştir, Tacikistan ise dalgalı devlet kontrolü uygulamıştır. Kazakistan ve Kırgızistan pamuk üretimindeki devlet kontrolünü ortadan kaldırmıştır (Kandiyoti, 2007: 2).

Bağımsızlık sonrası Orta Asya devletleri için komünist planlama iktisadından piyasa iktisadına geçişi gerçekleştirmek en büyük sorunlarından biri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin son

dönemlerinde ortaya çıkan iktisadî kriz bağımsızlık sonrası Orta Asya devletlerini etkilemeye devam etmiştir. Enflasyonun yükselmesi halkın gerçek gelir düzeyini azaltmıştır. Sovyet döneminde yerli hükümet harcamalarını merkezi hükümetten alma desteği Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortadan kalkmış ve bu yeni hükümetlerin iktisadî durumunu daha da zorlaştırmıştır. Orta Asya cumhuriyetlerinin denize çıkışı olmaması, gelişmemiş ulaşım, iktisadî faaliyetlerin Moskova'ya bağımlı olması bağımsızlıktan sonraki iktisadın gelişmesi için büyük sorunlar oluşturmuştur.

Bölge iktisadının Moskova'ya bağımlı olması, siyasi bağımsızlıklarını yeni elde etmiş cumhuriyetlerin iktisadî bağımsızlıklarını kazanmalarını oldukça zorlaştırmıştır. Moskova yönetiminin Sovyetler Birliği'ne üye cumhuriyetlerin iktisadî faaliyetlerinin birbirine bağımlı olarak düzenlemesi ve bu ülkelerin dış ticaretlerinin merkezi yönetim tarafından tek elden yapılması bölge ülkelerinin dış dünya ile olan ticari ve ulaşım ağlarının ilkel düzeyde kalmasına neden olmuştur. Tüm bu nedenlerden dolayı bu ülkeler, bağımsızlıklarının ilk dönemlerinde ekonomik konularda zorluklar yaşamış ve yaşam standartlarını yükseltmede çok başarılı olamamıştır.

Tablo 1.1. Bağımsız Orta Asya devletlerinin 2001'deki Gerçek GSYİH'nın 1989 yılındaki Sovyetler Birliği döneminin yüzdesi

Ülke	Gelir düzeyi 2001 (1989 yılı %100)'e karşılık
Türkmenistan	%84
Özbekistan	%103
Kazakistan	%78
Kırgızistan	%69
Tacikistan	%52

(Spoorv.d., 2005: 4)

2001 yılı Orta Asya ülkeleri için bir dönüm noktası niteliğindedir. Bağımsızlıktan sonra gerileme sürecinde olan bölge ekonomisi 2001 tarihinden sonra toparlanmaya başlamıştır. Tabloda da görüldüğü gibi Özbekistan hariç tüm Orta Asya ülkelerinin gelir düzeyi Sovyetler Birliği'nin son dönemlerindeki yani 1989 yılındaki gelir düzeyinden gerilemiştir. Bağımsızlık

elde ettikten sonra bu cumhuriyetlerin ekonomileri gelişmekten ziyade gerilemiştir. Sovyet döneminde uygulanan iktisat politikalarının bağımsızlıktan sonra bu devletlerin iktisadında olumsuz etkilerinin devam etmesi, Orta Asya'nın denize kıyısı olmaması ve bu bölgenin demografik konumu bu sorunun nedenleri arasında gösterilebilir. Ama bunların hiç biri bu devletlerde yaşanan gerilim ve gelişmedeki başarısızlığa cevap verebilmek için yeterli değildir.

Bağımsızlıktan sonra Orta Asya devletlerinde Sovyet modeli planlı iktisattan piyasa iktisadına geçiş için farklı stratejiler kullanılmış ve ülkelerin uyguladığı siyasetler de değişik düzeylerde seyretmiştir. Ama bölgedeki hiçbir ülke iktisadî kurumlarında kökten reformlar yapmada başarılı olamamıştır. Sovyetlerin aniden dağılması ve Orta Asya ülkelerinin tesadüfen elde ettiği bağımsız devletin inşası ve onun geleceğine yön verme konusundaki hazırlıkları yetersiz olup, acil hükümetler teşkil edilmiştir. Yöneticiler normalde eski Sovyet kadrolarından olduğundan sahip olduğu zihniyet modern kapitalizm ve piyasa iktisadına yabancıdır. Ülkelerde ekonomiyi tekrar toparlayabilmek için yeterince kaynak bulunmamaktadır. Ayrıca liderlerin bilgi ve yetenek açısından yetersizlikleri ülkelerinin geleceği için doğru ve etkileyici politikalar üreterek mevcut olduğu zor durumdan ülkeyi hızlı kurtarmaya ortam hazırlayamamıştır.

Orta Asya liderleri bağımsızlık sonrası ilk yıllarda kişisel iktidarlarını pekiştirmek ve süper liderlik imajını yaratmak için uğraşmış ve kendilerini yasanın üzerine koymuştur. Bunlardan Kırgızistan'da devrimlerle liderler başarısız olmuştur. Tacikistan'da iç savaşın patlak vermesi yüzünden lider değişikliği yaşanmıştır (Pomfret, 2009: 2). Hükümetin etkileyici politikalar uygulayarak sosyal düzeni koruyamaması ve iktidar mücadeleleri Tacikistan'da iç savaşın patlak vermesine neden olup bu ülkede iktisadi reformun yapılmasına olumsuz etki yapmıştır. Bu yüzden Tacikistan'ın gelir düzeyi Orta Asya ülkeleri arasında en düşük seviyede kalmıştır.

Diğer devletlerde yönetim değişikliği olmasa bile liderlerin şahsi çıkarlarını ön plana çıkarmaları ile otokrasiye meyilli siyaset yapmaları toplumda adaleti, eşitliği ve normları gözetmede yetersiz kalmalarına sebep olmuştur. Lider kadroların kendi

yakınlarına ve taraftarlarına öncelik tanıması, kapsayıcı politikalar üretmek üzere ülkedeki farklı toplumlar arasında barış ve dayanışmayı korumak yerine ülkede yerel kabilecilikten millet yaratma gibi gerçekçi olmayan eğilimlerin yaşanması toplumlar arasında huzurun bozulmasına neden olmuştur. Yöneticiler devletin güvenliği, iktisadın kalkınması, yönetim, yasama ve iktisadi kurumların iyileştirilmesi, bilgi üretimi vb. hayati öneme sahip işlerle ilgilenmeyi geri planda bırakmıştır. Onun yerine kendi mevkiine münasip olmayan boş işlerle uğraşmış, bu devlet içinde yeteneklerin israfına ve petrolden daha değerli olan beyinlerin göçüne yol açmıştır. Bununla birlikte bölgesel işbirliği ve bütünleşmeyi gerçekleştirmek yerine izlediği politika ve eylemlerle ona engel oluşturmıştır.

Ülkelerdeki etnik farklılıkların üst kurumlar tarafından alevlendirilmesi Kırgızistan’da Kırgız ve Özbek halkı arasında yaşandığı gibi toplumlar arasındaki çatışmalara neden olmuştur. Böyle olaylar sadece ülkenin güvenliği ve gelişmesini olumsuz etkilemekle kalmamış bölgedeki diğer ülkeler ile olan ilişkileri de zedelemiştir. Bölge iktisadının gelişmesi ülkeler arasındaki dayanışmayı gerektirdiğinden onlar arasında yaşanan herhangi bir diplomatik arıza ya da çatışma diğerlerini de etkilemiştir. Hâlbuki ülkeler arasındaki ortak çıkarları iyi gözetmek herkesin yararına olacaktır.

Tablo 1.2. Orta Asya’daki beş ülkenin 1991-2001 arasında milli gelirindeki değişim ve ortalaması

Ülke	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Kazakistan	-2.9	-9.2	-12.6	-8.2	0.5	1.7	-1.9	2.7	9.6	13.2
Özbekistan	-11.1	-2.3	-4.2	-0.9	1.6	2.5	4.4	4.1	4.0	4.5
Kırgızistan	-19.0	-16.0	-20.1	-5.4	7.1	9.9	2.1	3.7	8.3	10.2
Tacikistan	-29.0	-11.0	-18.9	-12.5	-4.4	1.7	5.3	3.7	8.3	10.2
Türkmenistan	-5.3	-10.0	-17.3	-7.2	-6.7	-11.3	5.0	16.0	17.2	12.0
Orta Asya	-17.3	-12.7	-14.1	-5.0	-3.4	1.0	-3.7	4.5	7.9	5.9

(Sporv.d., 2005:6)

Orta Asya ülkeleri iktisadi, bağımsızlığın ilk yıllarında gerilimler yaşanmıştır. Yeni asrın arifesinde toparlanmaya başlamıştır. Bağımsızlığın önceki yıllarında hükümetlerin iktisattan daha fazla sosyal düzeni ve kendi emniyetini korumayı ön plana çıkarması ve Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının bölgeye getirdiği şokların olumsuz etkisinin iktisadın gerilemesinde belirli bir etkisi olmuştur. 1997 yılında Tacikistan iç savaşının sona ermesi ve ülkede barışın sağlanması, diğer devletlerde de yönetim kurumlarının belli düzeyde pekiştirilmesi bölge iktisadının krizden kurtulmasına kolaylık sağlamıştır. 1999 yılındaki ABD, Çin ve Avrupa Birliği'nin pamuk sübvansiyonlarını ortadan kaldırılması pamuğun dünya piyasasındaki fiyatını yüzde 18 artırmıştır (Kandiyoti, 2007: 41). Bu pamuk üretici ve ihracat edici Orta Asya ülkelerinin milli gelirlerinin artmasına katkı sağlamıştır. Diğer yandan Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerinin hızlı gelişmesiyle ortaya çıkan enerji ihtiyaçlarındaki artış ve petrol fiyatlarındaki yükselme bol enerji kaynaklarına sahip olan bu bölge iktisadına olumlu etkiler yapmıştır.

Tablo 1.3. Orta Asya ülkelerinin 2008 ve 2009 yıllarında ihraç ettiği önemli ürünler

Ülke	İhracat (Milli Gelirin %)	Önemli İhracat Ürünleri
Kazakistan	57,42	Petrol ve petrol ürünleri% 59, demir içeren metaller% 19, kimyasallar% 5, makineler% 3, tahıl, yün, kömür, et...
Özbekistan	44,36	Enerji ürünleri, pamuk, altın, mineral gübreler, demir ve demir dışı metaller, tekstil ürünleri, gıda ürünleri, makineler, otomobiller
Kırgızistan	56,50	Pamuk, yün, et, tütün; altın, cıva, uranyum, doğal gaz, hidroelektrik; makine; ayakkabı
Türkmenistan	73,76	Pamuk, yün, et, tütün; altın, cıva, uranyum, doğal gaz, hidroelektrik; makine; ayakkabı
Tacikistan	17,13	Alüminyum, elektrik, pamuk, meyve, bitkisel yağ, tekstil

(The Library of Congress, 2014)

Orta Asya ülkelerinin 2008 ve 2009 yıllarında ihraç ettiği önemli ürünler Tablo 1,3'te gösterildiği gibi olup maden, doğal kaynak ve tarımsal ürünler ağırlıklıdır. Günümüzde bile Orta Asya

lkeleri ekonomik yapısında fazla bir değişiklik yaşanmamıştır. Tacikistan'dan başka ülkelerde ihracatın milli gelirdeki oranı yüksektir. Türkmenistan'da bu oran %76'ya bile ulaşmış durumdadır. İktisad strateji geliştirmekle yetkili olan ülke yöneticileri iktisat politikası uygulamada büyük yanlışlıklar yapmıştır. Kanada ve Norveç gibi büyük enerji üreticisi ülkelerin enerjiden elde ettiği krları ülkenin geleceğine yatırım yaparak sanayileşmiş ve modern iktisat düzeyine ulaşmış başarılı iktisad yapılar örnek alınmamıştır. Aksine, petrol ve doğal gaz zengini körfez ülkelerinin izlediği modern sanayi ve iktisat yapısına öncülük etmek yerine enerji ihracatına dayalı olarak geliştirilmiş iktisat modelini takip etmiştir. Doğal kaynakları, ülke zenginliğinin artırılmasındaki avantaj ya da araç değil zenginliğin kendisi olarak tanımlamışlardır. Bu nedenle petrol zengini Arap devletlerinde olduğu gibi, ülkede modern sanayiden yoksun ve milli geliri doğal kaynakların uluslararası piyasadaki arz ve talebine bağlı, fiyatların da belirsiz olduğu bir güvensiz iktisat yapısı ortaya çıkmıştır.

2013 yılında Kazakistan'ın milli geliri 243,7 milyar dolara ulaşmış ve 2015 yılında ise petrol fiyatının düşmesiyle 184,4 milyar dolara gerilemiş, 2016'da daha da gerilerek 133,7 milyar olmuştur. 2018 yılında Özbekistan'ın milli geliri 73 milyar dolar, Tacikistan'ın 7,3 milyar dolar, Türkmenistan'ın 41,7 milyar dolar ve Kırgızistan'ın 7,6 milyar dolar olmuştur (Cohen ve Grant, 2020: 5). Türkmenistan ve Özbekistan iktisadi büyümeye devam etmiştir. Bu onların Kazakistan'ın petrol üretimine daha çok bağımlı olmasına karşılık diğer doğal kaynaklara dayalı olmasındandır (TaiheZhiku, 2018: 4). Petrol sektörü Kazakistan milli gelirinin yaklaşık yüzde otuzunu ve ihracattaki kazancının yarısından fazlasını oluşturur (Barry, 2009: 44). Bölgedeki en zayıf iktisada sahip olan Kırgızistan ve Tacikistan diğerleri gibi petrol ve doğal gaz zengini değildir. Onların iktisadi petrol ve doğal gaz dışı diğer madenler, tarımsal üretim ve işçi ihracatına dayalı bir yapıya sahiptir. Bu sebeplerden dolayı bölgedeki diğer ülkeler yirmi birinci yüzyılda olmasına rağmen Kırgızistan ve Tacikistan, yirminci yüzyılın bilgi, teknoloji ve sanayisinden bile yoksun bir durumdadır.

Petrol, doğalgaz ve maden sahibi bu ülkelerde, zenginliğin asıl kalıcı kaynağı olan insan gücüne ve toprakların işlenmesine

yeterince önem verilmemiştir. Fertlerin bilgi, ustalık kabiliyetlerinin yükselmesine yatırım yaparak üretimin çeşitlenmesi ve üretim şekillerinin modernleşmesine yeterince ilgi gösterilmemiştir. Bu da yakın dönemlerde petrol fiyatlarının düşmesiyle körfez ülkeleri başta olmak üzere Orta Asya ülkelerinin milli gelirlerinin belli derecede gerileyip iktisadî zorluklarla baş başa kalmasına sebep olmuştur. Bu zorluklar, dış etkenden değil, aslında onların modern ekonomiden ve devlet anlayışından yoksun olmasından kaynaklanan takip ettiği yanlış iktisat politikalarından ortaya çıkan bir sonuçtur. Bölge 4 milyon km² coğrafi alanla Avrupa Birliği'ne denk gelmekte, 74 milyondan fazla nüfusuyla (Cohen ve Grant, 2020: 6) Almanya kadardır. 2017 yılında bölgenin toplam GSYH'sı 265 milyar dolar olup Finlandiya'nın GSYH'sı (252 milyar dolar) kadardır (Consultancy.asia, 2019). Bu da geleneksel üretim şeklinin çağdaş üretim güçleri karşısındaki yenilgisinin de bir göstergesidir. Bu durum, bilgi ve yeteneğin asıl zenginlik, doğal kaynakların ise insan faktörünün yerine geçemeyeceğinin kanıtıdır.

2.Orta Asya ve Çin Ekonomik İlişkileri

Asırlardır Rusya etkisi altında kalmış Orta Asya'da iktisadi ve güvenlik açısından Moskova'nın etkisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından da devam etmiştir. 1978 yılında Çin'de hayata geçirilmiş ekonomik reform ve dışa açılma Çin açısından yeni bir dönüşüm noktası olmuştur. 1991 yılında Sovyetlerin parçalanması ve bu bölgedeki eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlığını elde etmesi yeni Orta Asya için bir dönüm noktası olmuştur. Orta Asya devletleri başka devletlerle siyasi, iktisadi ilişkilerini geliştirme şansı elde etmiştir. Çin, Avrupa, ABD ve Hindistan gibi dünyanın çeşitli ülkelerinin bölgeyle irtibatlarının artması ve ilişkilerinin gelişmesiyle Rusya artık bu bölgede tek başına söz sahibi olmaktan gitgide uzaklaşmaya başlamıştır.

Çin geçen asrın son çeyreğinde Deng Xiaoping'in başlattığı ekonomik reformun etkisiyle iktisadi büyümede olağanüstü başarılar elde etmiştir. Birkaç on yıl içinde geride kalmış üçüncü dünya ülkesi olmaktan çıkmış modern bir sanayi yapısına sahip olmuş dünyanın ikinci büyük ekonomisi durumuna yükselmiştir. Çin'in yükselmesi onun dünya genelindeki etkisini de artırmıştır. Çin'in olağanüstü bir hızla ekonomik olarak genişlemesi,

teknolojik gelişim ve büyüyen piyasası ile birlikte Çin, dünya ekonomisi için bir çekim merkezine dönüşmüştür (Kasım, 2019: 908). Komşu bölge Orta Asya ise yakın dönemlerde Çin için öneminin gitgide arttığı ve iktisadi ilişkilerinin hızlı yükselmekte olduğu alanlardandır. Çin başkanı Xi Jinping 2013 yılında, ilk olarak Kazakistan'daki konuşmasında Avrasya bölgesinde daha yakın ekonomik bağlar kurmak, işbirliğini derinleştirmek ve gelişmeyi sürdürme fikrini içeren “Kuşak ve Yol Girişimi” vizyonunu dile getirmiştir (Zimmerman, 2015: 6). Projenin ilk olarak Kazakistan'da dile getirilmesi Çin'in batıya açılmasındaki kapı konumunda olan Orta Asya bölgesinin çok hayati öneme sahip olmasındandır.

Kuşak ve Yol Girişimi kara ve deniz yolundan oluşmuş, altmıştan fazla devleti kapsayan Çin ile Avrasya bölgeleri arasındaki yeni ulaşım güzergâhlarını ve altyapıyı geliştirmek için trilyon dolar yatırım vaat edilen Çin'in şimdiye kadar ileri sürdüğü en pahalı ve geniş kapsamlı inisiyatiftir; Çin'in başarısında Orta Asya anahtar rol üstlenecektir (International CrisisGroup, 2017: 2). Orta Asya bölgesi sadece Çin'in ihtiyacı olduğu petrol ve doğal gaz gibi bol doğal kaynaklar açısından değil, aynı zamanda Çin'in batıya açılmasındaki kilit ve Çin'i Avrupa'ya bağlayacak köprü olmasındandır. Bölge, Pakistan-Çin Ekonomik Koridoru ile birlikte Çin'in batıya açılmasını sağlayacaktır.

Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi ve bölge piyasasının açılması Çin için stratejik öneme sahiptir. Çin'in batıya açılması, orta ve batı bölgelerinin iktisadının gelişmesi ve bölge istikrarının korunması bunların başında gelir. Ama bölgedeki ülkelerin durumlarında farklılıklar olduğundan ve genel olarak bölgeye yatırım yapmada ülkelerin siyasi ve yasama kurumlarının sağlıklı olmaması gibi sorunları dikkate almak gerekir. Yurt içi yatırım yapma ortamında birçok problemlerin mevcut olması üstesinden gelinmesi gereken diğer bir sorundur. Yatırım yapmaya kolaylık sağlamak ve yatırıma elverişli ortam hazırlamak için Kuşak ve Yol Girişiminin gerçekleştirilmesi derin bir anlama sahiptir (Zhigang ve Xingyu, 2017: 53-54).

Çin ve Orta Asya ülkeleri arasındaki birbirini tamamlayıcı özelliklerin mevcut olması ikili ilişkilerin geliştirilmesine kolaylık

sağlar. Çin büyük ve hızlı gelişmeye devam eden iktisadı, kalabalık demografik yapısı ve bir de geniş alanlara sahip olmasıyla dev bir piyasaya sahiptir. Orta Asya ise geniş topraklara sahip olmasına rağmen nüfusu az ve piyasası sınırlıdır. Bölgenin gelişmişlik düzeyi kısıtlı olup, iktisadi yapısı doğal kaynak, tarımsal ürün gibi işlenmemiş ürünleri ihraç ederek hazır sanayi ürünlerinin ithal etmeye dayalı yapıya sahiptir. Bu açıdan Çin, Orta Asya ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirmede çok avantaja sahiptir. Kendi sanayisine gerekli olan petrol, doğal gaz ve başka madenlerle tarımsal ürünleri ithal ederek Orta Asya ülkelerinin piyasasını tatmin etmekle beraber onların ihtiyacı olan sanayi ürünleri satın alabilecekleri bir seçenektir. Çin'in çok kalabalık nüfusa ve Orta Asya'nın geniş tarım alanına sahip olması, Çin'in ileri tarım teknolojisi ve gelişmiş üretim şekli, bundan başka iki bölge arasındaki tarımsal ürünlerin çeşitlerindeki farklılıklar da birbirini tamamlayıcı özellik taşır (Shuang, 2017: 112).

Çin bağımsız Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. Büyük yollar, demiryolları, hava taşımacılığı, iletişim, petrol ve gaz boru hatlarından oluşan iletişim ağları iki bölgeyi birbirine bağlamıştır. 2012 yılında, Çin'in beş Orta Asya ülkesiyle ticareti 46 milyar ABD dolarına ulaşarak 1992 yılına kıyasla 100 kat artmıştır (BernardoMariani,2013:1). Kuşak ve Yol Girişimiyle bölgeye yönelik Çin'in yaptığı yatırım ve ilgi daha da artmıştır. Çin günümüzde Orta Asya'daki en önemli yabancı kredi kaynağı, ekonomik aktör ve yabancı yatırım kaynağı durumundadır. 2015 yılında Rusya başta olmak üzere eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinden Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'dan oluşan Avrasya Ekonomik Birliği ile Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi için taraflar arasında ticari ve altyapı iş birliği üzerine anlaşma sağlanmıştır (PietervanDijk ve Martens, 2016: 5). Çin ve Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik stratejileri farklı olmasına rağmen onlar, hem ortak iktisadi ve siyasi çıkarları için, hem Şangay İşbirliği Örgütü aracılığıyla güvenlik konusunda da işbirliği yapmaktadır. Bölge hem Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi hem de Rusya önderliğindeki Avrasya Ekonomik Birliği bağlamında her iki süper gücün önemli ilgi alanlarındandır.

3.Orta Asya Ekonomisi Açısından Kuşak Yol Projesinin Önemi

Çin müreffeh, güçlü ve gelişmiş ülke olmayı hedefleyen “Çin Rüyasını” ortaya koymuştur. Bundan dolayı Çin, yükselmekte olan ekonomisi için uluslararası pazar ve küresel enerjiyi kontrol etme gereksinimi duymuştur (Kasım, 2019: 913). Kuşak ve Yol Girişimi, Çin açısından etki alanını genişletmenin, art ürünle pazar bulma ve iktisadi menfaat kazanmanın aracıdır. Bu girişim öncelikle Çin’in mevcut durumu ve gelecek çıkarları düşünülerek geliştirilmiştir. Ama projenin gerçekleştirilme sürecinde başka devletlerin de ortak çıkarları nazara alınarak işbirliği yapılması uzun vadede faydalı olacaktır. Kimin ne kadar çıkar elde edeceğine ya da neyi kaybedeceği hakkında bir şey söylemek zor olacaktır. Bu çoğu zaman tarafların çıkarlarını gözetebilme kapasitesi ve yeteneklerine bağlı olabilir.

Çin yirmi birinci asırda yeniden yükselmiş küresel güç olarak devlet menfaatini dünyanın tüm bölgelerinde aramaya başlamıştır ve Çin’in etkisi dünyanın her yerine ulaşmıştır. Japonya ve Rusya’nın sahip olduğu ekonomik ya da askeri açıdan süper güç değil, aksine hem askeri ve iktisadi, hem de siyasi ve kültürel olarak küresel süper güç konumundadır. Buna ek olarak kalabalık nüfusu ve gelişmekte olan teknolojik avantajı dikkate alındığında Çin’in dünyada ikinci bir güçle karşılaştırılması zordur. Orta Asya ülkeleri için böyle büyük bir komşusunun başlattığı devasa projede kilit konumda olmasının anlamı onun için belirsizdir. Bu hem avantaj hem de dezavantaj olarak tanımlanabilir. Olumlu yönü ise bölge ülkeleri kendi ihtiyaçları olan yatırım, tecrübe, bilgi ve teknolojiye, bir de ürünleri için geniş piyasaya kolayca ulaşabilirler. Olumsuz etkisi ise bölge ülkeleri, zayıf ve az gelişmiş ülkeler olduğundan güçlü dev komşusu karşısında çok etkisiz durumda kalmalarıdır.

Orta Asya’ya önemli devletler ve uluslararası kurumların ilgisi gittikçe artmıştır. Büyük güçlerin rekabeti ve etnik sorunlar bölgenin siyasal zayıflığına bölge güvenliğine ek olumsuz etki oluşturmuştur. Orta Asya ülkelerinin şu anki yapabildikleri, bağımsız bir gelişmeyi sürdürmek için büyük güçleri dengelemeye yönelik dış politika izleyerek kendi güvenliğini garanti etmeye çabalamasıdır (Zhigang ve Xingyu, 2017: 58). Rusya, Çin, ABD,

Avrupa ve yakın zamanlarda Hindistan bölgedeki önemli etki sahibi ya da etkisini artırmaya çabalayan güçlerdir. Ama bunların konumları birbirinden farklıdır. Avrupa siyasi ve güvenlik alanında Rusya ve Çin'e göre bölgede çok etkili değildir. Ama petrol ve doğal gaz sektöründe oldukça başarılıdır; bu da onun teknolojik üstünlüğünden kaynaklanmaktadır (Baramanov, 2014: 9). Çin'in bölgedeki etkisinin sürekli artmasına karşılık, geleneksel kültürel bağlarının da etkisiyle nüfuz sahibi olan, hem güvenlik hem de siyasi ve iktisadi nüfuzu güçlü olan Rusya'nın konumu gerilemektedir. ABD ve Hindistan ise bölgede fazla etki sahibi değilse de yakın dönemlerde Orta Asya'ya olan ilgisini artırmaya başlamıştır. Büyük güçlerden başka İran, Pakistan ve Türkiye gibi orta düzeydeki devletler bile belli düzeyde Orta Asya'da kendi mevcudiyetini sürdürmek için uğraşmaktadır.

Rusya ve Çin kendi aralarında rakip olsa da ortak çıkarları için son zamanlarda yakın işbirliği yapmaktadır. Stratejik ortak olan iki devlet mevcut ABD liderliğindeki tek gücün dünyaya hegemonya olmasından hoşnut değildir. Ortak komşuları olan bölgede istikrarsız durum ve aşırıcılığın ortaya çıkmasından endişeli, Batılı ülkelerin iç işlerine müdahale etmesine karşıdır (Petersen ve Barysch, 2011: 14). ABD ise Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği'ni ve Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ni kendisinin Afganistan ve Orta Asya merkezli Yeni İpek Yolu projesine rakip olarak görmektedir. ABD'nin endişesi, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'yle ve bununla beraber artan ekonomik etkisiyle Orta Asya'nın Çin'in ekonomik etki alanına tabi olması ve Beyaz Saray'ın bölgedeki menfaatlerini olumsuz etkilemesidir. Bundan başka, Bölge Çin'den yatırım çekebilir, yeni iş fırsatları elde edebilir ve gelişmemiş alt yapısını iyileştirme imkânına sahip olabilir ama yatırımlar Çin'in kamusal şirketlerine yeni ticaret fırsatları sağlaması ve bundan Çin'in şirketlerinin en kazançlı taraf olacağı düşüncesidir (Zongyou, 2018: 113). Diğer taraftan ABD Afganistan'ı üst yaparak Orta Asya'daki komşularına ulaşmak çabası içindedir ve bu durum Çin'in hedefleriyle örtüşmemektedir (Zimmerman, 2015: 19). ABD'nin bölgedeki stratejisi diğer güçlerden farklı olsa bile ABD'nin mevcudiyeti Rusya ile Çin gibi önemli aktörlerle işbirliği yapmayı gerektirir. Orta Asya ülkeleri için Rusya, ABD, Çin, Avrupa ülkeleri, Hindistan vb. büyük güçler ve dünyanın çeşitli

bölgeleriyle ilişkilerinin gelişmesi, kalkınma açısından yeni fırsatlar getirebilecektir. Bölge ülkeleri yabancı yatırım ve teknolojisini kendine çekerek geride kalmış iktisadını ve alt yapısını geliştirme imkânı elde edebilir.

Kazakistan enerjiye dayalı iktisat modelinde yakın birkaç yıl içinde cereyan eden petrol fiyatındaki şok inişlerden sonra dönüş yapmak istemiştir. Ekonomik altyapısını geliştirmek ve yenilikçi sanayileşmeyi hızlandırmak, bilgi yoğun, yüksek teknolojiye dayalı küresel rekabet kapasitesine sahip ürünler yaratmayı amaçlayan yeni iktisadi stratejisi ile yabancı yatırımlardan ve teknolojik yardımlardan yararlanmayı gerektirmiştir. Beş yıl devam edilmesi gereken projeye yüzden fazla yabancı yatırım şirketi katılmış olup planlanan 330 milyar dolar yatırımın %15'inin devlet tarafından finanse edilmesi beklenmiştir. 2014 yılında Çin başkanı Li Keqiang Kazakistan ziyaretinde Yeni Kuşak ve Yol Girişimi'yle Kazakistan'ın yeni iktisadi stratejisi arasında ortaklık ve geniş çaplı işbirliği yapma konusunda anlaşmıştır (Lili, 2018: 23). Özbekistan gibi diğer Orta Asya ülkeleri de Kazakistan'a benzer kendi ekonomik stratejilerini geliştirmektedir. Sanayi şehirleri inşa ederek, ulaşım ve alt yapısını geliştirerek kalkınmayı gerçekleştirmek istemektedirler. Bunun için yabancı yatırıma ve iş birliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Kuşak ve Yol Girişimi, Orta Asya ülkelerine bu fırsatı sunmuştur. Çin'i Orta Asya'ya ve batıya bağlayacak kara yolu, demiryolu ve limanlardan oluşan ulaşım ağlarını geliştirilmektedirler. Bu Orta Asya ülkelerine dünya ticaret pazarına uyum sağlamak, kendini tanıtmak, ülkelerin dış dünyaya açılmasını artırmak ve ekonomik döngü mekanizmalarının oluşturulması için platform sunmuştur (Yan ve Xiongdong, 2016: 70).

Bölgede en fazla yabancı yatırıma ev sahipliği yapan ülke Kazakistan'dır. Yabancı yatırım 2016 yılında eskisinden iki kat daha yükselerek dokuz milyar dolar olmuştur. Türkmenistan'a yabancı yatırım aynı yılda yükselerek Güney Kore'nin demir üretim tesisinin inşaatına yatırımı ile beraber dört buçuk milyar dolar olmuştur (United Nations, 2017: 66-67). Tacikistan ve Kırgızistan'a yapılan yabancı yatırım Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'a göre çok düşüktür. Bu iki devlet iktisadının belli bir oranı Rusya ve Kazakistan gibi yabancı ülkelerde çalışan

işçilerinin gönderdiği paraya bağımlıdır. Ama dünya çapında Orta Asya'ya olan ilginin artması yabancı yatırımın çoğalabileceğinin işaretlerini vermektedir. ABD'deki önde gelen strateji ve yönetim kurulu olan "Boston Consulting Group" raporuna göre Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan gelecek on senede 70 milyar maden sektöründe olmak üzere toplam 170 milyar dolar yabancı yatırım çekme potansiyeline sahiptir (Consultancy.asia, 2019).

Orta Asya ülkelerinin birbirinden farklı olsa da hayata geçirmeyi amaçladığı modernleşme, sanayiye geliştirme ve piyasa iktisadı inşa etme stratejileri vardır. Ama bölgeye yapılan yabancı yatırımlar ağırlıklı olarak maden sektörüne yoğunlaşmıştır (Somma, 2013: 15). Petrol, doğal gaz, altın, demir ve uranyum madenleri yabancıların en fazla ilgisini çeken sektörlerdir. Boru hatlarıyla ulaşımaya yatırılan yatırımlar genelde enerji kaynaklarının taşınması içindir. Sanayi, bilgi ve teknoloji alanına yapılan yatırımlar beklenen düzeyde değildir. Gelişmeler, Orta Asya ülkelerinin stratejileri ile gerçekler arasında tezat oluşturmaktadır. Bu, ülkelerin gelecek stratejilerinin gerçekleşebilmesinde şüpheler uyandırmıştır. Bölge Kuşak ve Yol Girişimi'nin sunduğu imkânlardan önemli ölçüde yararlanarak üretimini çeşitlendirme, yapılmış ve yapılmakta olan ulaşım ağlarıyla kapalı durumdan kurtularak dünya piyasasına açılma, ihracat ve ithalat ortaklarını, yabancı yatırım kaynaklarını çeşitlendirme fırsatına kavuşmuştur. Ama bölgede mevcut olan siyasi, iktisadi ve yasama kurumlarının mükemmel olmaması, rüşvetin yaygınlığı fırsatları bölgenin yararına değerlendirmeye engel olmaktadır. Yöneticilerin ticaretle uğraşması ve bazı sektörlerde tekel oluşturması özel sektörlerin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Eğer bunların üstesinden gelerek bölgenin ve bölgenin sahip olduğu insan gücünün, doğal kaynaklar ile coğrafik özelliklerinden maksimum derecede yararlanabildiği durumda bölge yeni bir iktisadi gelişme sürecine kavuşabilecektir. Sadece Batı ile Doğu arasındaki transit bölge, ham madde kaynağı değil, dünyadaki modern sanayi ve gelişmiş iktisadi merkezlerden birine dönüşebilir. Aksi takdirde, bölgede geçmişte yaşanan olumsuz senaryoların benzerinin tekrar yaşanmayacağı belli değildir. Yabancı ülkelerin ekonomik ve siyasi etkisinin gölgesinde kalabilecektir.

Sonuç

Bağımsızlık sonrası Orta Asya ülkeleri kendine özgü iktisat politikaları geliştirmek imkânına sahip olmuştur. Ama bölgenin denize çıkışının olmaması, ulaşım, siyasi, iktisadi ve yasama kurumlarının asırlardır Moskova'ya bağlı olması yeni bağımsız ülkelerin bağımsız politikalar izlemesine engel oluşturmuştur. Geri kalmışlık gerçeği ve zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmasını göz önünde bulundurarak bölge ülkeleri enerjiye dayalı iktisat politikalarını izlemiştir. Ekonomik kalkınmada fazla başarılı olamamış ve günümüze kadar modern sanayi ve iktisat yapısını inşa edememiştir. Yakın birkaç sene içerisinde petrol fiyatlarının düşmesi Kazakistan gibi bölgedeki büyük ekonomilerde şok yaratmıştır ve bu onları kendi iktisadi politikalarını tekrar düşünmeye sürüklemiştir. Birbirinden farklı olsa da Orta Asya ülkeleri iktisadi faaliyetlerini ve üretim şekillerini çeşitlendirmeye yönelik politikalar üretmeye başlamıştır.

2013 yılında Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ni ortaya koyması, projede Orta Asya'nın önemli konuma sahip olması bölgeye yeni iktisadi gelişme fırsatı getirmiştir. Çin'in batıya açılmasını sağlayacak petrol ve doğal gaz bor hatlarından oluşan enerji ağları; kara yolu, demiryolu ve limanlardan oluşan ulaşım ağı ile altyapı kuruluşlarında Orta Asya ile yakın iş birliğini gerektirmiştir. Bölge bununla geri kalmış ulaşım ağı ve altyapısını geliştirmek imkânına kavuşmuş, coğrafi engelinden kurtularak dünyanın geniş piyasasına açılma şansını elde etmiştir. Sadece Çin değil dünyanın çeşitli bölgelerindeki büyük güçler ve devletlerin Orta Asya'ya olan ilgisi yakın dönemlerde artmıştır. Bu bölge ekonomisinin gelişmesi için gerekli finansal, teknolojik kaynakları elde etmeyi mümkün kılmıştır. Ama yabancı güçlerin etkisinin artmasından kaynaklı, bölgenin geleceğinin dış ülkeler etkisi altında kalma korkusu, bölgede mevcut olan siyasal, iktisadi ve yasama kurumlarının yeterli derecede etkili olmaması, rüşvetin yaygın olması ekonominin gelişmesini olumsuz yönden etkilemiştir. Bunlar bölgenin yabancı yatırımlardan, mevcut insan ve maddi imkânlarından ülke çıkarına verimli biçimde yararlanmayı zorlaştırmıştır. Böylece bölgedeki devletlerin gelecek vizyonları ile yüzleştiği gerçekler arasında uçurum ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Baramanov, Vladimir (2014). “Wěidà De Sīchóu Zhī lù: Èluósī, Zhōngguó Hé Ouzhōu Zài Zhōng Yà Dìqū Zhèngzhì, Jīngjì Hé Anquán Lǐngyù De Hùdòng”, *Chong Yang Yanjiu Dongtai*, Bei Jing: N. 70. s, 1-11.
- Barry, Michael P. (2009). “Foreign Direct Investments in Central Asian Energy: A CGE Model”, *Eurasian Journal of Business and Economics*, N. 2, S. 3. s, 35-54.
- Cohen, Ariel and Grant, James (2019). “Soft Infrastructure Development in Central Asia 2020”, International Tax and Investment Center, Issue Paper, October 2019.
- Consultancy.asia (2019). BCG outlines \$170 billion FDI potential for Central Asia over next decade, Erişim Adresi: <https://www.consultancy.asia/news/2078/bcg-outlines-170-billion-fdi-potential-for-central-asia-over-next-decade>, Erişim Tarihi: (26, 02, 2020).
- International Crisis Group (2017). “Central Asia’s Silk Road Rivalries”, *Europe and Central Asia Report*, No. 245, Brussels.
- Kandiyoti, Deniz (2007). *The Cotton Sector in Central Asia Economic Policy and Development Challenges*, SOAS, United Kingdom: University of London.
- Lili, He (2018). *Hāsàkè Sītǎn Jīchǔ Shèshī Xiànzhuàng Hé Fāzhǎn Qiánli Fēnxī*, Beijing: Xinhua Silu.
- Mariani, Bernardo (2013), *Zhōngguó zài zhōng yà de juésè yǔ liyì*, London: Saferworld The Grayston Centre.
- Mehmetali, Kasim (2019). “Engagement to Rivalry: American Relations With China Since the End of the Cold War”. *Journal of Social and Political Sciences*, Vol.2, No.4. s, 906-916.
- Mogilevskii, Roman (2012). “Trends and Patterns in Foreign Trade of Central Asian Countries”, Kyrgyz Republic: *University of Central Asia*, Working Paper, NO.1, 2012.
- Paramonov, Vladimir (2005). “China & Central Asia: Present & Future of Economic Relations”, *Conflict Studies Research Centre*, Central Asian Series, N. 05/25(E).
- Petersen, Alexandros and Barysch, Katinka (2011). *Èluósī, zhōngguó Hé Zhōng Yà De Néngyuán Diyuán Zhèngzhì*, London: Ouzhōu Gǎigé Zhōngxīn.
- Pieter van Dijk, Meine and Martens, Patrick (2016). “The Silk Road and Chinese interests in Central Asia and the Caucasus: the case of Georgia”, Maastricht School of Management, Working Paper No. 2016/12.
- Pomfret, Richard (2009). “Central Asia after Two Decades of Independence”, The University of Adelaide, School of Economics Working Paper Series No. 0091 (2009-31).
- Shuang, Yu (2017). *Yīdài Yīlù Zhànlüè Xià Zhōngguó Yǔ Zhōng Yà Wǔ Guó Nóngyè Mào yì Hézuò De Hùbú Xīng*, Hebei: Nongye Jingji.
- Somma, Antonio (2013). *Promoting Investment and Job Creation in CentralAsia through Business Linkage Programmes*, Rrance: OECD.

- Spoor, Max, Kotz, David, Nasritdinkhodjayev, Zavikhulla, Khaitov, Aktam and Tukhtarov, Arthur (2005). *Linking Macroeconomic Policy to Poverty Reduction in Uzbekistan*, Tashkent: Center for Economic Research.
- Taihe Zhiku, (2018), Zhōngguó Zhōng Yà Shēngtài Huánbǎo Hézuò Wèntí Yánjiū, *Běijīng Shīfàn Dàxué Zhōngguó Shìchǎng Jīngjì Yánjiū Zhōngxīn*, Beijing.
- The Library of Congress (2014). Profile: Central Asian Countries’, Erişim Adresi: www.loc.gov/rr/business/asia/CentralAsia/centralasian.html (Erişim Tarihi 08, 08, 2018).
- United Nations (2017). *World Investment Report 2017: Investment and The Digital Economy*, Geneva: UNCTAD.
- Worldpopulationreview,(2018).Central Asia Population’, Erişim Adresi,<http://worldpopulationreview.com/continents/central-asia-population/> (Erişim Tarihi 06.08.2018).
- Yan, Yan ve Xiongdong, Wang (2016). “Yīdài Jīlù Bèijīng Xià Wōguó Yǔ Zhōng Yà Wǔ Guó Nóngyè Qūyù Hézuò De Zhòngdiǎn Lǐngyù”, *Jīngjì Zònghéng, 2016 Nián*, No.12. s. 67-72.
- Zhigang, Ding and Xingyu, Pan (2017). “Sīchóu Zhī Lù Jīngjì Dài Bèijīng Xià Zhōng Yà Wǔ Guó Tóuzī Huánjīng Pínggū Yǔ Jiànyì”, Lan Zhou: *Ōu yà jīngjì*, No.2.
- Zimmerman, Thomas (2015). *The New Silk Roads: China, the U.S., and the Future of Central Asia*, New York: New York University.
- Zongyou, Wei (2018). “Měiguó Méití Duì Yīdài Yīlù Chàngyì De Rèn Zhī”, *Guójì Guānchá*, No.1.s, 112-

ҚАҺАРМАНДЫҚ ЭПОСТАҒЫ БАТЫРЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ТҰЛПАРЛАРЫ

Түйіндеме

Қаһармандық (батырлық) эпосты жалпы эпос жанрының шыңы, халықтың әділетті, бай-дәулетті, бақуатты қоғам жөніндегі, қаһармандық, батырлық, адамгершілікті қоғамдық-әлеуметтік қарым-қатынастар туралы идеалдарын бойына жинақтаған ең құнды бөлігі деуге болады. Әрине, қаһармандық эпосқа жататын барлық шығармалардың бәрі бірдей аса көркем, тамаша туындылар емес екені анық. Оның стадиялық жағынан бұрынырақ туындаған, архаикалық эпостың, мифтің сілемі әлі де жойылмаған, қалдық көне мотивтері тым көп сақталып қалған ескілеу нұсқалары бар, орташа дамыған шығармалар да, сондай-ақ классикалық қаһармандық эпостың ең озық үлгілері дейтіндей аса көркем, көлемді де, төрт аяғын тең басқан келісті туындылары бар. Мақалада қаһармандық эпостағы батырлар жән олардың тұлпарлары, арасындағы байланыс мотивтері қарастырылған.

Кілт сөздер: Эпос, идеал, стадия, архаика, миф, мотив, классика

HEROES OF THE HEROIC EPIC AND THEIR HORSES

Abstract

The heroic epic is the pinnacle of the general epic genre, the most valuable part of the people's ideals of a just, rich, prosperous society,

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 2 /
NİSAN 2020

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Айнұр КОШЕКОВА
Перизат ЕРТАЕВА
ф.ғ.к., қауым
профессор,
ҚазҰҚПУ,

Қазақстан, Алматы,
kosheкова71@mail.ru

[u](#)

аға оқытушы, Нигде
Өмер Халисдемир
университеті,
Түркия, Нигде
perizat.yertayeva@ohu.edu.tr

Gönderim Tarihi

Received

10.04.2020

Kabul Tarihi

Accepted

29.04.2020

Atıf

КОШЕКОВА,
Айнұр
ЕРТАЕВА, Перизат
(2020).

“Қаһармандық
Эпостағы Батырлар
Және Олардың
Тұлпарлары”,
*Uluslararası Türk
Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(3/2), 74-84

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

heroic, heroic, moral social relations. Of course, not all the works of the heroic epic are equally beautiful. It has an earlier stage, an archaic epic, a myth that has not yet been erased, there are old versions of the ancient motifs that have survived too much, and the middle-aged works, as well as the most advanced examples of the classical heroic epic, are very artistic, voluminous and four-legged. There are works that agreed to click. The article considers the motifs of the connection between the heroes of the heroic epic and their horses.

Keywords: Epic, ideal, stage, archaic, myth, motif, classic.

Кіріспе

Қаһармандық эпос халық поэзиясының ертеден келе жатқан көлемді де көрнекті жанрларының бірі. Оның сюжеті күрделі оқиғаларға, шиелініскен тартысқа құрылып, қалың бұқараның көкейкесті мақсат-мүддесін, ой-қиялын бейнелейді. Сондықтан да ол қалың бұқараға кеңінен таралып, ұрпақтан-ұрпаққа жетіп ұзақ уақыт сақталған. Қаһармандық эпостағы ат бейнесін қарастыратын болсақ, оны шығарманың бас кейіпкері батырдың тұлғасынан тыс қарау мүмкін емес екені анық. Ат ешуақытта да қазақ эпосының басты, дербес қаһарманы болған емес, ол тек батырдың тұлғасы бар жерде ғана пайда болып, оның ең сенімді «жан серігі», күнделікті өмірдегі, шайқас майданындағы көлігі, көмекшісі ретінде сипатталады. Жоғарыда ат бейнесінің батырдың көмекшісінен туындайтынын, әу баста оның батырдың тұлғасынан бөлініп шыққанын дәледеген болатынбыз.

Архаикалық эпостың батыры мен қаһармандық эпостың батыры арасында үлкен типтік айырмашылықтар бар. Алдымен ескеретін жәйт - қаһармандық эпостың Алпамыс, Қобыланды, Ер Тарғын сияқты батырлары халықтың батырлық идеалын бойына жинақтаған тұлғалар. «... халық жақсы өмірді армандап, «алтын дәурен», «қой үстінде бозторғай жұмыртқалаған заман», не болмаса елді қиыншылықтан құтқаратын бір қайраткер туралы утопиялық әңгіме, аңыз шығарады. Ол әңгіме, аңыздардың басты кейіпкерлері - өмірде болған адамдар болуы мүмкін. Бара-бара мұндай аңыздар эпсана-хикаятқа айналады. Осыдан барып мессияндық рөл атқаратын адам, елге ырыс-дәулет беретін қоныс жайында эпсана-хикаят қалыптасады» деп жазады С. Қасқабасов (1984: 175)

Бұл жерде әлемдік эпоста батырлардың төмендегідей екі типі бар екенін атап өту керек:

а) біріншісі, асқан күш-қуаттың, қажыр-қайраттың иелері, мыңдаған жауды жалғыз өзі баудай түсіріп, қырып салатын, жаудың ең мықты батырларын аса қиын жекпе-жекте жермен-жексен тізе бүктіретін алып тұлғалар. Бұлар, әдетте, адуын мінезді, ешуақытта қулық-сұмдыққа бармайтын, олай істеуді өздеріне ар санайтын, тіпті, тұтқынға түсіп қалғанның өзінде жау алдында басын иемейтін, өр тұлғалар. Бұлардың жүрек жұтқан бірбеткейлігімен қатар, тым асыра қимылдап, аса қаталдық танытатыны да бар;

б) екіншісі, күш-қуаты аздау, көп жағдайда жауын қулықпен, алдау-арбаумен жеңіп кететін батырлар (Одиссей, «Қобыланды» эпосындағы Қараман, т.б.).

Міне, жоғарыда аталған батырлар бірінші типке жататын қаһарлы да, құдіретті тұлғалар.

Архаикалық эпостың «қырық биенің етін» қырық асап жеп, «сүйегін мұрынынан шығарып» отырған Желкілдек (Радлов, 1994:109) сияқты немесе «жеті жүз ұста жидырып», «жетпіс арба көмір алдырып», сол оттың үстіне отырып, ішіндегі найзаның сынығын артынан түсіріп тастаған Ер Қосай (Радлов, 1994:167) тәрізді батырларын елге, өскелең ұрпаққа, жастарға үлгі етіп ұсына қою қиын.

Ал, қаһармандық эпостағы қазақтың батырлық, ерлік туралы, елді, жерді, отанды қорғау, халық қамқоршысы болу жөніндегі ұғым-түсініктерінің жиынтық көрінісі, халықтың идеалы болған Қобыланды, Алпамыс, Ер Сайын, Ер Тарғын тәрізді батырлар жастарға, өскелең ұрпаққа отанға шексіз берілген ерлердің үлгісі ретінде ұсынуға әбден лайық тұлғалар.

Сол сияқты архаикалық эпостың бірде аспан әлеміне, бірде жер астына сүңгіп, бірде түрлі аң-құсқа айналып, түрліше мың құбылып тұратын атымен салыстырғанда, қаһармандық эпостың батырға жән-тәнімен берілген, ерен жүйрік, асқан шыдамды, ақылды-есті, сырт пішіні келісті сұлу тұлпарын қазақтың ат туралы түсінігінің квинтэссенциясы десе артық емес.

Архаикалық эпос пен қаһармандық эпостың бір-бірінен осындай айырмашылықтары бар екенін атап көрсете отырып, қазақ эпосының батырларына және олардың тұлпарларына тән

кейбір қасиеттерді кеңірек қарастырмақпыз. Бұл үшін атақты жырау Мұрын (шын аты - Тілеген) Сеңгірбекұлынан жазылып алынған «Қырымның қырық батыры» топтамасына енген эпостардың мәтініне назар аударуға болады. Алдымен, батырлар не үшін күреседі, қандай мақсаттарды орындау үшін батырлық әрекеттер жасайды, қазақ батырының өз жанын шүберекке түйіп жауға аттанғандағы мақсат-мұраты не деген тәрізді сауалдарға жауап іздеп көрейік. Мұрын жыраудың «Қырымның қырық батыры» топтамасының «Асанқайғы, Тоған, Абат» эпосындағы Абат батыр:

Ерегескен дұшпанға
Соғыс салып қарайын.
Алыс сапар шегіп жол,
Әуелі халқым, екінші
Ата менен ана үшін
Дұшпанға бермей кегімді,
Төгілмес беттен ар үшін,
Қатын мен бала үшін,
Жерге тамар қан үшін,
Желге кетер мал үшін

- деп толғанады. Бұл жерде батыр күресетін құндылықтардың өзіндік иерархиясын көруге болады. Оның ең бастысы - халық, одан соңғылары - ата мен ана, ар-намыс, батырдың әйелі мен баласы, қаны, малы. Бұл иерархиялық тізбекте малдың соңғы орында тұруы жайдан-жай емес, көп эпостардың мәтінінен батырдың өз жанын салып тапқан малын жетім-жесірге, кедей-кепшікке аямай үлестіріп бергенін байқаймыз. «Шора» эпосында Шораның әкесі Нәрік батырға:

Иесіз малды аларсың,
Олжаға батып қаларсың,
Қалмақ кетсе жоғалсын,
Ноғайлыға хабар сал,
Аш-арық барып олжа алсын
(Батырлар жыры, 1987:343).

- дейді. Жалпы, қазақ батыры тек қана елді жаудан қорғап қоймайды, оның басты міндеттерінің бірі - аш-арықты тойдыру, малсызға мал беру, «жарлыны байға теңеу» (біздің пікірімізше, бұл қазақ эпосының тағы бір өзіндік ерекшелігі, себебі, мұндай мотив батыс, славян эпостарында кездеспейді). Бұл міндетті орындамаған батырдың нағыз батыр атануы

қиын. Және бұл мотив эпикалық шығармаларда үнемі дерлік қайталанып отырады:

Ноғайлының аш-арық
Ол да келді шетінен
Олжа сұрап аларға,
Сауға сұрап барарға «Алау батыр» эпосы
(Батырлар жыры,1989: 221).

Асыл туған ер еді,
Артық туған төре еді,
Қызықсын ба олжаға,
Ноғайға бөліп береді. «Тама» эпосы
(Батырлар жыры,1987: 285)

Қызықсын ба олжаға
Кұлыншақ пен ер Шора
Ноғайға бөліп береді. «Шора» эпосы
(Батырлар жыры,1987:384)

Алпыс үйлі арықтың,
Тоқсан үйлі тобырдың
Ашыққанын тойғызды,
Батыр туған Қамбардың
Тимеді жоққа зияны «Қамбар батыр»
эпосы

(Батырлар жыры,1987: 13).

Билеушінің (яғни, батырдың, себебі, көне тарихта түрк халқының билеушілері батырлар болып, үнемі елі үшін соғыс жүргізгені әмбеге аян - А. туған халқын қорғауы, оған қамқорлық жасауы идеялары түркі әлемінде өте ежелден келе жатқан пайым-түсініктердің бірі. Біліге қаған ескерткішінде: «Шығайды /кедей/ бай қылды, азды мол қылды... Ата-бабам тұтқан жер-су иесіз қалмасын деп аздаған халықты құрап, ұйыстырып... Соғыстық... қайтарып бердік... Түркі халқы аш еді. Оларға жылқы алып беріп,*тойдырдым* деген сияқты жазулар үнемі ұшырасады (Сартқожаұлы,2004:145-147 Ал, «Айсаның ұлы Ахмет» эпосында батырлардың өздері тапқан малдарын «аш-арыққа» бөліп беруі арқылы «жарлының байға теңелуі» «қой үстінде бозторғай жұмыртқалаған» дәулетті де, мамыражай заманның белгісі ретінде суреттеледі:

Әуелі алған малдарын
Ноғайлының аш-арығы,
Жетім менен жесірге
Сонда бөліп беріпті.
Жарлысы байға теңеліп-
Ақ Еділдің бойында
Асан қайғы, Айсаның
Елдері дәурен сүріпті. (Батырлар
жыры,1989: 209)

Көшпелі мал шаруашылығы жағдайында жайылым үшін, жайлы қоныс үшін талас-тартыс елдің тағдырына тікелей әсер ететіні белгілі, бұл да батырдың жауға аттануының басты себептерінің бірі болды:

Жерін алып қалмақтың
Ноғайға қоныс етем деп,
Дүниеге етіп табиғи
Қалмақты жеңіп кетем деп. «Шора» эпос
(Батырлар жыры,1989:366)

Батырдың жауға аттануының ең басты себептерінің бірі ар-намысының тапталуы, ар-намысына нұқсан келгенде шыдап тұратын батыр болмайды:

- Айналайын атамыз,
Сенен тудым мен, - деді,
- Асанның ұлы ер Абат,
Солардан мен кем бе едім?!
Кемітіп сөз айтқаны
Мылтықпенен атқаны.
Жүрегіме найзадай
Әр сөзінің батқаны. «Айсаның ұлы

Ахмет» эпосы

(Батырлар жыры,1989:199)

Сонымен, қазақ батырын жауға аттануға мәжбүрлейтін жәйттер көп. Архаикалық эпостың батыры көбіне жеке басының түйткілдеріне байланысты жауға аттанса, қаһармандық эпостың батыры қалың ноғайлы қауымының мүддесі үшін шайқасқа шығады. Бұл жерде «Эпостың қазақ пен ноғай жұртын бір санауы тарихи шындық» (Ыбыраев,1993:179) екенін ескеру қажет, яғни ноғай дей

отырып қазақ халқын ұғынатынымыз белгілі. Эпостағы «тоқсан баулы ноғайлының» әрқилы түркі тайпалары мен руларынан құралғаны белгілі. Бірақ, эпостық дәстүрде руға бөлінушілік жоқ, барлық ноғайлы бір ел деп, оның жаулары (қалмақ, ындыс, қызылбас) бүкіл ноғайлыға ортақ жау деп ұғынылады. Батырлар қайсы рудан шыққанына қарамастан ортақ жаумен күреседі:

Азулы туған бөрі едім.
Ындыс пенен қалмақты
Талқандармын деп едім.

***   ***

Ноғайлының елі еді,
Елдің шеткі жері деп,
Батыр сонда келеді. (Батырлар
жыры, 1989: 284-285)

(«Тама» эпосы).

Ноғайлы да қалың ел,
Ол елге жау батпайды.
Батыры бар аруақты
Ел намысын сатпайды. (Бұл да сонда, 35)

(«Аңшыбай батыр» эпосы)

Ноғайлының батырлары әдетте перзент көрмей жүрген ата-ананың әулие-әнбиелерге түнеп, жалынып-жалбарынып жүріп көрген жалғыз баласы болады (кейде оның қарындасы болуы мүмкін). Біраз батырлар жалғыз болған себепті жас кезінде бірге асық ойнап жүрген балалардан таяқ жеп, қорлық көреді («Шынтасұлы Төрехан», «Ақжонасұлы ер Кеңес», «Аңшыбай батыр», «Тама», т.б. Сәл кейінірек мыңдаған жауды жалғыз жусатып салатын батырлар өзімен тетелес балалардан неге таяқ жеп қалатыны түсініксіз. Батырлар, әдетте, кәмелет жасына толған кезде жауға аттануды өзіне міндет санайды. Кәмелет жасы архаикалық элементтері көп сақталып қалған эпостарда бес-алты жас, («Шора», «Көкшенің ұлы ер Қосай», «Ақжонасұлы ер Кеңес», «Манашұлы Тұяқбай», т.б.), ал кейінірек кезде шығарылған эпостарда шынайы тарихи өмірде болғандай он бес жас («Жұбаныш», «Мұсахан», «Парпария», т.б.). Бұл жағдайда елге жаудың сырттан келіп тиісуі, елді шабуы міндетті емес, көбіне керісінше, батыр сырт жауға бірінші болып аттанады.

Эпостың лoгикасына сүйенсек, ноғайлы елімен үнемі үзбей жауласып, атысып-шабысып келе жатқан тұрақты жаулар бар (қалмақтар, ындыстар, қызылбастар). Бұл жаулармен соғыс үнемі итжығыс күйде өтеді — бірде ноғайлылар жеңсе, келесі кезеңде қалмақтар есесін қайтарады. Соған сәйкес ноғайлы батырының жау қашан келеді деп күтіп отыруы шарт емес, қайта тыныш жатқан жауды барып шауып, бұрыннан келе жатқан кекті қайтару мәртебелі іс деп есептеледі.

Ал, кәмет жасына толып алып, жауға бармай жатқан батырды қандастары жек көріп, мазаққа айналдырады:

Ноғайлар маған айтады,
Тумай кеткір сен дейді,
Ағаңдай болып тумадың,
Ағаңның жолын қумадың. (Батырлар

жыры, 1989:222)

(«Әмет батыр» эпосы)

Алты жасқа келсе де жауға барып кегін қайтармай жүрген Шора батырға Телшора құл: «Туғаныңнан тумай кет, Мұнан да жақсы өлгенің, Өлім болсын көргенің» - деп, жер-жебіріне жетеді. (Батырлар жыры, 1989:327)

Он жеті жасына жетсе де жауға бармай, үйде қалған Орақтың баласы Қарасайға шешесі:

Атаңа тартып тумадың,
Беліңе садақ бумадың,
Не болды саған, балларым?
Тумағыр, балам, тумадың,
Беліңе садақ бумадың,
Бес қатын кетіп сен қалдың,
Атаңның жолын қумадың!
Жауыңды жауға алдырдың,
Дауыңды дауға алдырдың

(Досмұхамедұлы, 1991: 131-132)

- деп ұрысады. Балиғатқа толған еркектің міндетті түрде жауға аттануы керек екендігі туралы түсінікті батырлар да жасынан бойына сіңіріп өседі, соған орай жасы жете бастағаннан-ақ дайындалып, ата-анасынан не бабасынан рұқсат сұрайды:

«Бір күні Әметке ой түседі. Ерлік атақ шығарғысы келеді. Бір күні ағасына келіп: «О, аға, өзің болсаң қартайдың, мен де жетісіп қалдым зой, қонысымыз тар зой, қоныс

кеңітпесек болмас. Басыма ерік берсең, қару-жарақ берсең, мен кетер едім», - депті (Батырлар жыры, 1989: 222), («Әмет батыр» эпосы)

«Жетпіске Жаңбыршының жасы толды, 15 жаста Телағыс болды. Телағыс әкесіне: «Әке, жасым жетті, мен жауға аттансам», - деді». «Жаңбыршыұлы Телағыс» эпосы (Батырлар жыры, 1989: 177)

— Жалғыз туған баламын,
Ағайын туған шамалы.
Рұқсат етсең, жан ата,
Атқа мініп мен шығып,
Шамалы жерді қыдырып,
Ындыс пенен қалмаққа
Шығып көзім салайын. «Нұрадын» эпосы
(Батырлар жыры, 1989: 96)

Нақты айтқанда, бұл жерде эпос өмір шындығынан ауытқымаған, кейінірек «әскери демократия» атанған дәуірдің тарихи дәстүрін дәл бейнелеген. Көшпелі ата-бабамыздың ержүрек, жауынгер халық болғаны анық, олай болмағанда көк түркілер Алтайдан Азау теңізіне дейінгі алып империялар құра алмасы белгілі. Үздіксіз жүріп жатқан соғыс-шапқыншылық, үргіншіліктер, соған байланысты қиыншылықтар көшпенділерде еркектердің белгілі бір психологиялық типтерін қалыптастырды. Туылғаннан-ақ бүкіл ғұмыры соғыста өтетінін білген ер адам өлімге аса мән бермеді, түрлі қиындықтарды, жаугершілік-сүргіншіліктерді қалыпты жағдай деп білді, өз ар-намысын бірінші орынға қойды, кез келген сәтте жауға қарсы шығуға дайын болды. Қазақтың атақты батыры, сөзіне дүйім жұрт ұйыған үлкен рубасы ақсақалдарының бірі, аса талантты ақыны Ақтамберді он жеті жасынан бастап жауға аттанады:

Он жетіде құрсанып,
Қылыш ілдім білекке.
Жауға қарай аттандым
Жеткіз деп құдай тілекке! ! (Мағауин, тб.,
1984: 67)

Өмір бойы халқының бақыты үшін күрескен ақын тоқсан үш жасқа келіп дүниеден өткен екен, қайтыс боларының алдында ол өзінің бақытты екенін, тілеген тілегінің бәрін құдайдың бергенін айта келіп, өмірдегі жалғыз арманы

соғыс майданында батырларша оқтан өлмегені екенін айтады,
яғни шайқас кезінде өлуді өзіне үлкен мәртебе көреді:

Бар арманым, айтайын,
Батырларша жорықта
Өлмедім оқтан қайтейн!..
Ел аман болсын ылайым,
Тілегім берді бәрін де,
Разымын құдайым! (Мағауин,тб., 1984:

76)

«Еркек адам соғыс майданында, жекпе-жекте өлуі тиіс. Соғыс демократиясы кезеңінің ержүректілік философиясы осындай, кейін ол еуразия далаларының бұрынғы дәуірдегі көшпенді болған халықтарының эпосының соңғы кезеңдеріне де ауысты. Мұны өзіндік жалпы әскери кредо деуге болады.» деп жазады Р.С. Липец (1984:115).

Қорытынды

Эпоста батыр жауға аттанар сәтте, әдетте, ата-анасы не қарындасы батырдың жалғыздығын айтып, ол кетсе өздеріне қорған болар адамның жоғын айтып, кетпеуін өтінеді. Дегенмен, ешуақытта да батыр бұндай сөздерге іркіліп қалмайды, алған бетінен танбайды. Неге екені белгісіз, батыры жауға кеткен ел санының қанша болғанына қарамастан қауқарсыз елге айналады. Жалғыз батыр кеткенімен елде талай ер-азаматтың қалатыны белгілі, соған қарамастан оны не сырттан келген жау немесе іштегі құл-құтан бас көтеріп, еш кедергісіз басып алып, құлдыққа салады.

Қаһармандық эпос өзінің даму тарихында идеялық және көркемдік жағынын үнемі шыңдалып, жетілу үстінде болған. Бұл жырлар халықтың әр кезеңде жасаған ерліктерін суреттеу арқылы өсіп ұлғайған. Әрине, қаһармандық эпос бір ғасырдың ғана жемісі емес. Ол халықтың ертедегі тұрмыс-тіршілігіне, тарихына, қоғамдық өміріне байланысты туып, солармен бірге жасасқан. Сондықтан да қаһармандық эпос өзінің қалыптасып даму үдерісінде талай қоғамдық және таптық тілектерге сәйкес көптеген өзгерістерге ұшыраған.

Әдебиеттер

- Батырлар жыры, 3- том (1987), Алматы: Жазушы.
- Батырлар жыры, 5- том (1987), Алматы: Жазушы.
- Батырлар жыры, 4- том (1989), Алматы: Жазушы.
- Батырлар жыры, 6- том (1989), Алматы: Жазушы.
- Досмұхамедұлы Х, (1991), *Аламан*, Алматы: Ана тілі.
- Қасқабасов, С. (1984), *Қазақтың халық прозасы*, Алматы: Ғылым.
- Липец, Р, (1984), *Образы батыра и его коня в тюрко-монгольском эпосе*, Москва: Наука.
- Мағауин,М, Байділдаев, М (1984), *Бес ғасыр жырлайды,1-том*, Алматы: Жазушы.
- Радлов,В.В. (1994), *Ел қазынасы — ескі сөз.* (В.В. Радлов жинаған қазақ фольклорының үлгілері), Алматы: Ғылым.
- Сартқожаұлы Қ, (2004), “Білге қағанның ескерткіші”, Жұлдыз журналы № 2.
- Ыбыраев Ш, (1993), *Эпос әлемі. Қазақ батырлық жырларының поэтикасы*, Алматы: Ғылым.

FİNANSAL KRİZLERİN KÜRESELLEŞMESİ & TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Özet

Bu çalışmada, dünyada yaşanan bir küresel krizin Türkiye üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Örneğin, dünyada Amerika Birleşik Devletleri'nin mortgage kredilerindeki aksamalardan dolayı bir kredi krizi başlamıştır. Dünyadaki birçok ülkede etkisini göstermiş ve kısa sürede küresel bir hale gelmiştir. Türkiye ekonomisi üzerindeki ilk etkileri yükselen faiz oranları ve döviz kurlarıdır. Ayrıca ekonomik büyüme durgunluğu ve yabancı sermaye yatırımlarında azalma izlenmektedir. Türkiye'nin ekonomik kalkınma planları bu olumsuz etkilerden korunma sağlamıştır ve ülkemiz krizden en az etkilenen ülke olarak dikkati çekmiştir. Gelişmiş ülkelerin küresel krizden daha fazla olumsuz etkilenmesi büyük endişe yaratmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler tarafından muhtelif tedbirler alınmış olmasına rağmen küresel krizin etkilerinin azaltılmasında veya yayılma hızının düşürülmesinde yetersiz kalmıştır. O nedenle krizin yansımalarını azaltıcı ekonomi politikaları ile küresel ticaret bağlantısı olan ülkeler arasında işbirliği yapılması gerektiği görülmektedir. Bu strateji Türk Cumhuriyetleri ile işbirliğini de gerektirmektedir. Yapılan bu çalışma ile küreselleşme sürecinin geleceğine duyulan kuşkuvarın giderilmesi, dünya üzerindeki bütün ülkeler açısından eşit düzeyde kalkınma olanaklarının sağlanması ve özellikle ülkemizde daha olumlu sonuçların elde

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 2 /
NİSAN 2020

Sorumlu Yazar Corresponding

Author

İbrahim Bora
ORAN

İstanbul Esenyurt
Üniversitesi, İşletme
ve Yönetim
Bilimleri Fakültesi,
Uluslararası
Taşımacılık ve
Lojistik Bölümü,
ibrahimoran@esenyurt.edu.tr

Gönderim Tarihi

Received

09.03.2020

Kabul Tarihi

Accepted

30.04.2020

Atf

ORAN, İ. Bora (2020).
"Finansal Krizlerin
Küreselleşmesi &
Türkiye ve Türk
Cumhuriyetleri
Üzerindeki Etkileri",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/2), 85-107

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

edilmesi için gereken en doğru stratejik hükümlere ulaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi Tarihi, Ekonomik Kriz, Küresel Kriz, Kriz ve Dış Ticaret, Kriz ve Büyüme.

GLOBALIZATION OF FINANCIAL CRISES & IMPACTS ON TURKEY AND TURKISH REPUBLICS

Abstract

In this study, the effects of a global crisis in the world on Turkey are investigated. For example, the loan crisis began because of disruptions in the U.S. mortgage loans. Effects were seen in many countries around the world and it has become a global in a short time. The first effects are rising interest rates and increasing exchange on the Turkish economy. It is also observed economic growth recession and declining foreign direct investment. Turkey's economic development plans has provided protection of these adverse effects and our country has attracted the attention in the least affected countries from this crisis. Negative effects on the developed countries of the global crisis caused great concern. European Union countries and developing countries has taken various measures but it is not enough in reducing the effects of global crisis and preventing propagation velocity. Some predictable economic policies reducing the reflections of the crisis and recommend cooperation between trade linked countries. This strategy, also requires cooperation among the Turkish Republics. This study, aimed at eliminating the suspects against the future of the globalization process, providing development possibilities in the equal level for each country, particularly, obtaining more positive results in our country and reaching the best strategic sentences indeed.

Key Words: Economic History, Economic Crisis, Global Crisis, Crisis and Foreign Trade, Crisis and Growth.

Giriş

Küreselleşme, tüm dünya ülkelerinin birleştirilmesi ve bütünleştirilmesi, dünya ekonomisinin tek bir pazar haline getirilmesi, dünyadaki tüm ülkelerin katılmasının sağlanması, ülkelerin kaynaklarının ortaklaşa kullanılması ve dünyanın tek bir merkez olarak bütün ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi amacıyla kurulmuştur. Başlangıçta dünyadaki bütün ülkeler tarafından eşit yararlanma olanaklarının sağlanmasına yönelik olarak düzenlendiği vaatleri ile sunulmasına rağmen, küreselleşmenin etkileri ortaya çıkmaya ve sonuçları yaşanmaya başladıkça oldukça büyük bir küreselleşme karşıtları platformu oluşturulmuştur. Küreselleşme,

kısa süre içinde hakkında en fazla tartışma yaratılan bir ekonomik konu haline gelmiştir.

Küreselleşme sürecinde ilk yıllarda daha ziyade gelişmiş ülkeler tarafından katılım sağlanmasına bağlı olarak, ilk yararlananların onlar olduğu ve diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin daha sonra katılım sağlanmasıyla daha gecikmeli bir yararlanma sağlanabildiği görülmüştür. Ancak, özellikle az gelişme gösterebilmiş olan bölgelerde yer alan ülkeler tarafından hem hiç katılım olanağı bulunamadığı ve dolayısıyla hiçbir yarar sağlanmadığı gibi bu bölgelerde sahip olunan kaynakların diğer ülkelerce kullanılmasına olanak sağlanması ve küreselleşen dünya ekonomisi sistemi yoğun biçimde eleştirilmektedir. Küreselleşme günümüzde de güncelliğini sürdürmekte ve dünyadaki bütün ülkeleri etkilemeye devam etmektedir. Küreselleşme ile birlikte bir taraftan ülkeler arasındaki ekonomik faaliyetler artarken, diğer taraftan aynı süreçte teknolojik iletişim olanaklarının da gelişmesiyle öncelikle uluslararası finansal piyasalarda ülkeler arasındaki faaliyetler de artmıştır. Bunun sonucunda herhangi bir ülkede ortaya çıkan bir ekonomik krizin kısa süre içinde hızla yaygınlaşması ile diğer ülkeleri etkilemesinin önemli bir küreselleşme sorunu olduğu iddia edilmiştir.

Bu konuda dünyada yaşanan önemli bir örnek Mortgage finansal krizi olmuştur. Daha önce karşılaşılan büyük finansal krizlerin yansımalarından farklı etkileri ile dikkati çekmiştir. ABD’de yaşanan Mortgage kredi krizinin dünyadaki hemen hemen bütün ülkelere yansımaları nedeniyle küreselleşme çağında bir finansal ekonomik krizin küresel çapta yaygınlaşmasından küreselleşme sistemi sorumlu tutulmaktadır. Bir ülkede ortaya çıkan bir finansal krizin aynı zamanda “ küresel kriz” olarak ifade edilmesi de bu nedenledir.

Bu çalışma kapsamında önce Mortgage küresel krizinin nedenleri araştırılmaktadır. Sonra dünya ve Türkiye ekonomilerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu analizin sonuçlarına göre küreselleşen dünya ekonomisinde ortaya çıkması muhtemel krizlere karşı önlemler ve küreselleşen krizlerin olumsuz etkilerinin daha kısa sürede çözümlenmesine yönelik kararlar alınması konularında daha doğru hükümlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

1. Makroekonomik Krizler, Tanımı ve Sınıflandırılması

Ekonomik kriz mal ve hizmetlerde, bu mal ve hizmetleri üretmekte kullanılan faktörler ile fiyatlarda meydana gelen normalin dışındaki değişimler olarak açıklanmaktadır¹. Ekonomik krizler ortaya çıkma nedenleri ve etkileri bakımından incelendiğinde, birbirlerinden farklı özellikleri bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle krizlerle ilgili olarak ortaya atılan kriz teorileri, krizin çıkış zamanından ve çıktığı ülkenin bölgesel şartlarından kaynaklanan farklı özellikleri içermektedir. Ülkelerdeki ekonomik istikrarsızlıklar, genelde çok farklı nedenlerle ortaya çıkmakla birlikte, özellikle gelişmiş ülkelerde dönemsel dalgalanmalara ve gelişmekte olan ülkelerde ise daha çok ekonomik yapılarının durumuna bağlı olarak meydana gelmektedir².

Ekonomik krizler, “reel sektör” ve “finansal sektör” krizleri olmak üzere sınıflanmaktadır. Finansal kriz çeşitleri; bankacılık, döviz ve borsa krizleridir. Bunlardan döviz krizi çeşitleri ise; ödemeler dengesi ve döviz kuru krizleridir. Reel sektör krizi çeşitleri; mal ve hizmet piyasasında oluşan krizler ile işgücü piyasasında işsizlik krizleridir. Mal ve hizmet piyasasında oluşan krizler; enflasyon ve durgunluk krizleridir³. ABD’deki Mortgage krizi bir finansal krizdir ve kredi krizi olarak başlamıştır.

Reel sektör krizleri; piyasalardaki üretim miktarları veya istihdamda görülen anormal azalmalar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Üretim piyasalarında görülen azalma veya fiyatların yükselmesi sonucu ortaya çıkan yüksek enflasyonun farklı sebepleri olabilir. Ancak genellikle ilk nedenler; para arzı değişimleri, üretim ve tüketim azalmaları ve bunlarla bağlantılı olarak karşılaşılan işsizlik artışları veya ülkede ortaya çıkan siyasi istikrarsızlıklardır.

---

¹ Aykut Kibritçiöğlü, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler”, *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, Cilt 1, Yıl 7, Sayı 41 Eylül Ekim, 2001, s. 174.

² Paul Krugman, *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü ve Küresel Kriz*. Çev.: Neşenur Domaniç, İstanbul, Literatür Yayınları. 978-975-04-0543-3, 2010, p.4

³ Kibritçiöğlü, a.g.e., s. 177.

Ekonomide para krizi bir ülke parasının hızla değer kaybetmesi olarak açıklanmaktadır. Bu ülkede uygulanan para politikalarına veya döviz kuru dalgalanmalarına göre değişmektedir. Eğer sabit döviz kuru sistemi uygulanmaktaysa devalüasyon oranının yükselmesi veya dalgalı kur sistemi geçerliyse döviz kurlarının aşırı değişmesi kriz olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle sabit döviz kuru sisteminde yaşanan krizlere ödemeler dengesi krizleri, esnek döviz kuru sisteminde görülen krizlere de döviz kuru krizleri denmektedir. Krizler genellikle güçlü ekonomilerde büyük sıkıntılar yaratmamaktadır. Ancak ülkelerin büyük sıkıntılara sürüklenmesi için aralarında bir bağlantı olması gerekir ve bu bağlantı ise genellikle finansal piyasalar aracılığı ile kurulmaktadır⁴. Finansal krizler oluştuğunda küreselleşme sistemiyle gelişen finansal serbestleşme ve uluslararası sermaye piyasalarına daha kolay erişim olanağı bulunması nedeniyle hem bankaların dış yükümlülüğü artmakta hem de reel kesimin finansmanı kolaylaşmaktadır ve sonuç olarak iktisadi istikrarsızlık oluşmaktadır⁵.

Mishkin, finansal sistemde yapılan yanlış seçimlerin sorunlara yol açtığını vurgulamaktadır. Örneğin, ters seçim denilen ve borç veren kurumların aslında uygun olmayan alıcıları seçmesi nedeniyle sorunlar başlamaktadır. Çünkü yanlış yere giden fonlar etik olmayan risklere de yol açmaktadır. Ters seçim yapılması ve etik olmayan riskler ile karşılaşılması sorunlarının nedeni genelde borç verenlerin borç alanlar hakkında gerekli bilgilere sahip olma konusunda özen gösterilmemesidir. En önemli ihtiyaç olan garanti sağlanması konusu göz ardı edilmiş olmaktadır⁶. Bir ülke ekonomisinde güvenin önemli olduğu bankalar tarafından mevduat sahibi müşterileri tarafından talep edilmesine rağmen mevduatlarını geri ödeyemeyecek duruma düşmesi sonucu ortaya çıkan krize bankacılık krizi denilmektedir. Bir ülkenin diğer ülkelere veya

---

⁴ Nouriel Roubini & Stephen Mihm, S. *Kriz Ekonomisi*. Çev.: Işıl Tezcan, I. Pegasus Yayınları. İstanbul, 2011, s: 127

⁵ Graciela L. Kaminsky & Carmen M. Reinhart, “ The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance - of - Payments Problems”, *American Economic Review*, Vol. 89, No. 3, June 1999, pp: 473-500.

⁶ Frederic S. Mishkin, “ Anatomy of a Financial Crisis”. *Evolutionary Economics*, Springer Verlag, 1992, J.Evol Econ, 1992, 2 pp: 115-130, NewYork: NBER. Working Paper No. 3934. 1991, ss: 2-4.

kurumlarına olan dış borçlarını ödeyememesine ise dış borç krizi denilmektedir. Bir ülkede ticaret yapan insanların ulusal parayı kullanmaması nedeniyle yaşanan milli paranın değer kaybetmesine bağlı olarak ortaya çıkan kriz de kambiyo krizidir. Mali piyasaların gerekli işlevi yerine getirememesi nedeniyle ortaya çıkan krizlere finansal kriz denilmektedir⁷.

ABD’ de ortaya çıkan Mortgage krizi başlangıçta bankaların yanlış seçim sonucu verdiği kredilerin geri ödenememesi gibi buna bağlı birçok nedenlerle büyük bir kredi krizi olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra likidite krizine dönüşerek kısa süre sonra önemli bir mali kriz haline gelmiştir. Aynı zamanda finansal bağlantıları olan ülkelerde ve onların bağlantılı olduğu ülkelerde kısa sürede yayılarak küresel bir kriz haline dönüşmüştür.

2. Mortgage Krizinin Küresel Krize Dönüşümü

ABD’de mortgage gayrimenkul kredilerinde kredi borcunun geri ödemelerinde 2006 yılında başlayan aksamalar 2007 yılında artarak önemli bir kredi krizine dönüşmüştür. Ardından bankalarda başlayan likidite krizi sonucu finansal bağlantıları olan diğer ülkeleri de etkisi altına alan bir küresel kriz haline gelmiştir.

Mortgage sistemi, insanların konut sahibi olmasını kolaylaştırmak amacıyla çok uzun vadeli taksitler ve daha düşük faiz oranları ile konut kredisi verilen bir finans sistemidir. Bir gayrimenkulün ipotek edilerek özellikle düşük gelirli kişileri kira öder gibi düşük meblağlar ödemekle konut sahibi edindirmeyi amaçlayan bir kredi yöntemidir. Bu sistemde krediyi alanların borçlarını belirlenen vadede ödemediği bir durumda kredi kullandıran tarafın ipotek konulan gayrimenkulü satma ve alacağını tahsil edebilme hakkı bulunmaktadır.

Küresel kriz olarak ta adlandırılan mortgage krizinin kaynağında bu kredi piyasasında sorunlar görülmeye başlamıştır. Mortgage kredisinin daha ziyade kredi ödeme gücü zayıf olan kişilere verilmesi ile sadece gelir düzeyi düşük olan insan grupları tarafından kullanılan riski oldukça yüksek subprime denilen bu kredilerin boyutunun çok artması sonucunda büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Önce finansal kuruluşların mali yapılarında güçsüzleşme

---

⁷ Abdülkadir Göktaş, *Küresel Kriz ve Türkiye - Küreselleşmenin Denetimi, Türk Ekonomisinin Yeniden Yapılandırılması, IMF ve Avrupa Birliği ile İlişkiler*, Ankara, Özen Yayıncılık, 2000, ss: 9-11.

başlamıştır. Ardından, başta ABD olmak üzere finansal bağlantıları bulunduğu bilinen bazı ülkelerde hem finansal piyasalarda hem de bankalarda iflaslar yaşanmıştır. Dünyanın en büyük piyasası olması nedeniyle ABD mortgage piyasasında başlayan büyük krizin etkileri yayılınca, gelişmiş Avrupa ülkeleri de dahil olmak üzere, dünyadaki birçok ülkede küreselleşen krizden korunmak için önlemler alınmaya başlamıştır. Genel olarak Mortgage krizinin nedenleri birkaç başlıkta değerlendirilmektedir⁸;

- *“Mortgage kredilerinin amaç ve özelliklerinin bozulması*
- *Uygulanan faiz oranlarının güncel şartlarla uyumlu olmaması*
- *Ülkedeki konut fiyatlarında yaşanmaya başlanan yüksek artışlar*
- *Menkul kıymetlerin fonlarla değerlendirilmesinde sıklıkla başlaması*
- *Kredi türev piyasalarında yaşanan genişleme*
- *Kredi derecelendirme açısından karşılaşılan sorunlar.”*

Mortgage sisteminin başlangıcında ABD’ de faizlerin düşük olduğu bir dönemde ve kişilerin geçmişteki kredi garantileri göz önünde bulundurulmadan veya bu konuda yeterince araştırma yapılmadan verilen subprime kredilerinde, faiz oranlarının yükseltilmesi nedeniyle kredi borçlarının vadesinde ödenememesi nedeniyle borçluların ipotekli konutlarının icra yoluyla satışlarının artmaya başlaması sorunu ortaya çıkmıştır.

2007 yılının ikinci yarısında krize dönüşen mortgage kredilerinde yaşanan aksaklıklar bütün finansal sisteme yayılarak olumsuz dalgalanmalara yol açmıştır. Bireysel konut mortgage toplam piyasasında 2007 yılındaki kredilerin büyük çoğunluğu (%87) subprime kredileri, çok az payın ise (%13) prime kredileri olarak dağıldığı görülmektedir. Buna karşılık aynı dönemde kredi ödemelerinin gecikme oranı prime kredilerde %1,1 ve subprime kredilerde bu oran % 8,2 olmuştur. 2007 yılının sonlarında subprime kredilerdeki gecikme oranı %12,4’ e ulaşmaktadır.

Subprime mortgage kredilerinin olumsuz etkileri nedeniyle FED kısa vadeli faiz oranlarını düşürmüştür. Ancak, faiz oranlarının düşürülmesi teminat olan konutların değerini de azaltmıştır ve bu açıdan zararlar edilmesi sorunu başlamıştır.

---

⁸ BDDK, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, *ABD Mortgage Krizi, Çalışma Tebliği*, Hazırlayanlar; Faruk Demir, Ayşegül Karabıyık, Emine Ermişoğlu, Ayhan Küçük, Sayı: 3, 8/2008, s.45-57. <http://www.bddk.org.tr/> , 12.02.2019.

İkincil piyasalarda fonlarda sıkıntılar yaşanmaya başlarken aynı zamanda sermaye piyasalarında mevcut işleyişin bozulmasına neden olunmuştur. Kredileri veren kurumlar yüksek meblağlardaki konut tahvillerini satmaya başlamışlardır. Bu tahvillerin gelirleri yüksek olduğu için serbest fonlar bu tahvillere yönelmiştir. Kredi derecelendirme kuruluşları genellikle sadece kredi borcunun ödenmemesi riskine karşı derecelendirme yapmışlar ve mortgage kredilerine dayalı tahvillerin notunu indirmişlerdir. Ancak çok sayıda yatırımcılar riskten korkarak fonlarını nakde çevirmek istediği için nakit zorluğu yaşanmaya başlamıştır. Kredi derecelendirme kurumları tarafından, daha önce olumlu notlar verilen bu tahvillerde birden bire not indirimi yapılması nedeniyle, bu tahvillerin fiyatları hızla düşmüş, büyük meblağda fonlar değer kaybetmiştir ve mortgage sistemi ciddi biçimde sorgulanmaya başlamıştır⁹. Böylece kredi krizi olarak başlayan Mortgage krizinin olumsuz etkileri artarak diğer ülkelerdeki kredi kurumları üzerinde de baskı yaratmaya ve küresel hacimli bir mali kriz ortaya çıkması riski artmıştır.

2007 yılında başlayan inşaat, finans ve konut sektörlerinde büyüme hızının yavaşlaması sonunda önce ABD’ de başlatılan Mortgage sisteminde ortaya çıkan bazı sorunlar kısa bir süre içinde likidite krizine dönüşmeye başlamıştır. Önce ABD ve gelişmiş Avrupa Birliği ülkelerinin ekonomilerinde büyüme hızının yavaşlaması sürecine girilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri de 2008’in son aylarında görülmeye başlamıştır. Krizin etkisiyle ülkelerin borsalarında ve ulusal paralarında değer kayıpları artmaya başlamış, bu ülkelere yapılan yabancı sermaye yatırımları azalmıştır.

Finansal piyasalarda artan işlem yapma korkusu, kredi veren kuruluşların zararını arttırmıştır. Gelişmiş ülkelerin merkez bankaları tarafından arttırılan yüksek faiz oranları önemli kredi kuruluşlarının iflasına yol açmıştır. Tabloda, Mortgage kredileri krizinin likidite krizine dönüşüm süreci gösterilmiştir¹⁰.

---

⁹ A. e.

¹⁰ A. e.

2007 Temmuz	2007 Ağustos	2007 Eylül	2007 4.çeyrek ve sonrası
Subprime Kredi Krizi	Likidite Krizi	Kredi ve Likidite Krizi Devam Ediyor	
Piyasalar subprime kredi taksitlerinin ödenmemesi nedeniyle kriz başladı	Kredi sorunlarının sonuçları ortaya çıkmaya başladı	Likidite açığı kapatılmadı	Yüksek dönem faizleri başlatıldı
Subprime kredilerine bağlı finansal ürünlere yeniden değerlendirme yapıldı	Yatırımcılar risk almamaya başladı	Bankalar kısa vadeli borçlanma ve yüksek dönem faizleri başlattı	Spekülatif uygulamalar nedeniyle kredi kullananlar olumsuz etkilendi
Yüksek miktarda yatırım yapanlar zarar etti	Yatırımcılar varlığa dayalı finansal bono almamaya başladı	Kredi verilmesi için aranan koşullar arttırıldı	Tüketiciden kaynaklanan riskler azaldı
Yatırımcılar riskten kurtulmaya çalıştı	Daha kısa vadeli finansal ürün talebi başladı	ECB, FED ve BOE acil likidite ihtiyacını gecikmeli olarak sağladı	Merkez bankası yardımları belirlendiği için bu yardımların tahmin edilmesi kolaylaştı
Yatırımcılar finansal varlıklarını satmaya başladı	Bankalar nakit talebini karşılayabilmek için nakit tutmaya başladı	FED faizleri % 0,5 puan azalttı	
	3 aylık LIBOR oranları yükseldi		
	Borçlanma maliyetleri etkilendi		

Krizden etkilenmeyen ülkelerde merkez bankası ve denetleme kurumlarının önlemleri büyük ölçüde etkili olmuştur. Bu konuda kısa sürede yayılan küresel krizlerin olumsuz etkilerinden korunmak için alınacak önlemler hakkında da farklı yorumlarla tartışma yaratılmıştır.

3. Mortgage Krizinin Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

Dünyada 2007 yılında başlayan, daha sonra beklenenden daha çok büyüyen ve daha uzun süren ekonomik krizin etkileri kapsamında yapılan değerlendirmelerde 2013 yılına gelindiğinde küresel ekonomide düzelme eğilimi başladığı açıklanmaktadır. Ancak bu dönemde ABD ekonomisi normal potansiyelinden daha düşük bir büyüme göstermiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde yaşanan uzun süreli durgunluk döneminden sonra sadece düşük bir düzelme sağlanabilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etki genel olarak ekonomik büyüme oranlarının azalması olmuştur.

Dünyada büyüyen işsizlik oranları, mortgage krizinin üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen halen kriz öncesindeki seviyelere inememiştir. Bu sorun gelişmiş ülkeler dahil olmak üzere çok sayıda ülkede yüksek seviyelerde kalmıştır. Küresel

ekonomiyi etkileyen önemli riskler halen devam etmektedir. Gelişmiş ülkelerde yaşanan mali sorunlar ve gelişmekte olan ülkelerdeki yavaşlama gibi riskler artarak devam etmektedir¹¹.

Mortgage krizinin etkileri hem uzun süre devam etmiş hem de çok yaygınlaşmıştır. Bu etkiler daha ziyade olumsuz sonuçlar yaşandığı görülen; düşen büyüme oranları, istenmeyen boyutlarda değişen dış ticaret, oldukça azalma eğilimine giren doğrudan yabancı yatırımlar ve genel olarak artan işsizlik oranları ülkelerdeki gelişme düzeylerine göre analiz edilmektedir.

Dünyada reel GSYİH büyüme oranlarının 2008 yılından itibaren düşmeye başlamasıyla gelişmiş ülkelerde olumsuz etkiler daha fazla yaşanmıştır. Krizin yarattığı zararların önlenmesinde daha uzun süre başarı gösterilememiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi dünyada reel GSYİH büyüme oranları yıllık ortalamasında 2009 yılındaki negatif büyüme oranının, gelişmiş ülkelerde 2008 yılından başlayarak 2009 yılında çok artan eksi büyüme oranlarından kaynaklandığı açıklanmıştır¹².

Ekonomiler	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Dünya	2.99	4.29	3.53	4.11	4.03	1.38	-2.11	4.02	2.74	2.24
Gelişmekte Olan Ülkeler	3.94	5.76	6.83	7.62	7.89	5.03	2.70	7.71	5.76	4.67
Gelişmiş Ülkeler	2.62	3.78	2.42	2.84	2.58	-0.05	-3.73	2.55	1.41	1.15

Gelişmekte olan ülkelerde 2007'den sonra başlayan düşme eğilimi daha sonra dalgalanmalarla devam etmekle birlikte kısa sürede düzelme sürecine girilmiştir. Gelişmiş ülkelerde ise 2012 yılına gelindiğinde bile halen 1990 ve 2000 yıllarındaki oranlara ulaşamamıştır.

Gelişmiş ülkelerde 2006 yılından itibaren izlenen yükselme trendi 2007 yılının sonlarından itibaren yani krizden sonra durgunlaşmaya başlayarak 2009 yılına gelindiğinde düşüş göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerde de aynı durum görülmüştür. Dünya genelinde 2010'dan sonra yükselme trendi

¹¹ M.B. Maliye Bakanlığı, 2018, <http://www.maliye.gov.tr>, 12.03.2019.

¹² UNCTAD WIR 2013, 26.06.2013 *Yasad Raporu*, p.3. <http://www.yased.org.tr>, 12.04.2019.

başlatılmıştır. Tabloda dünyada kriz öncesi ve sonraki yıllarda dış ticaret miktarları görülmektedir¹³.

Ekonomiler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Dünya	11.992	13.884	15.968	12.409	15.138	18.124	18.214
Gelişmiş Ülkeler	6.958	7.969	8.883	6.902	8.079	9.436	9.226
Gelişmekte Olan Ülkeler	4.582	5.361	6.343	5.021	6.429	7.854	8.137

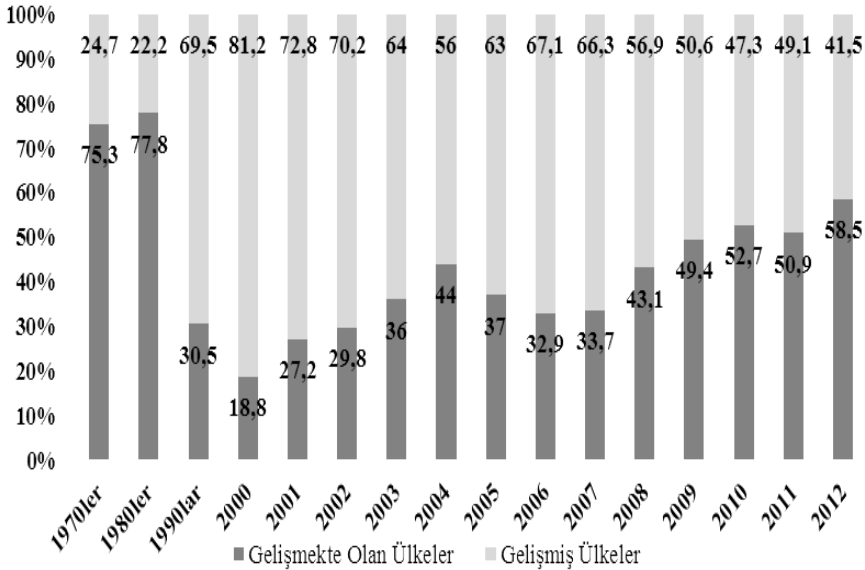
Dünyada mal ve hizmet ithalat ve ihracatı konusunda özellikle gelişmekte olan Asya ülkeleri tarafından kriz öncesi döneme kıyasla artış gösterilmesinin etkisiyle gelişmekte olan ülkeler tarafından krizden doğan etkiler en hızlı biçimde düzeltilmiştir.

Dünyada küreselleşme sisteminin başlaması sonucu en fazla artış gösteren dış ekonomik faaliyetlerden doğrudan yabancı yatırımlardan gelişmekte olan ülkelerin aldıkları payın daha düşük miktarda olduğu bilinmektedir. Bu durumun birinci nedeni ilk yıllarda katılımın gelişmiş ülkeler tarafından sağlanmasına karşılık gelişmekte olan ülkelerin daha sonraki yıllarda katılım sağlamaya başlaması olmuştur. Bu nedenlerle 1990'lı yıllardan itibaren başlayan gelişmiş ülkelerin yüksek paylaşım oranı 2000'li yılların ilk yarısında da devam etmiştir. 2008 yılından sonra küresel krizden gelişmiş ülkeleri olumsuz etkilenmesinden sonra Dünyada ilk defa 2010, 2011 ve 2012 yıllarında gelişmekte olan ülkelerin payları gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Şekil 1' de görüldüğü gibi, küreselleşme sisteminden önceki yıllarda 1970' ler ve 1980'lerde gelişmekte olan ülkelerin paylarının çok daha yüksek oranlarda olduğu görülmektedir. Küreselleşme karşıtları tarafından açıklanan ve küreselleşme sisteminin kuruluş aşamasında gerçek amaçların aslında gelişmiş ülkelerin yararlanma olanaklarının arttırılması olduğuna yönelik görüşlerin fazla olması bu yüzdendir.

Avrupa bölgesinde 2006 yılında % 43,7 olan pay devamlı azalarak 2012 yılında % 20,4 oranına düşmekte, Kuzey Amerika bölgesinde de 2006 yılındaki % 20,3 olan pay % 15,8 oranına

¹³ A. e.

düşmektedir. Batı Asya ve Güneydoğu Avrupa bölgelerinde de aynı azalış eğilimi izlenmektedir. Diğer taraftan ise Doğu ve Güneydoğu Asya bölgesinde 2006’da % 13,4 olan pay 2012 yılında % 24,1 oranındadır. Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde de 2006’da % 6,7 olan pay 2012’de % 18,1 oranında gerçekleşmiştir. Afrika, Okyanusya ve BDT bölgelerinde de artış gösterilmiştir. Dünya genelinde UDY girişleri 2007 yılında 2 trilyon dolardır. Bu rakam 2008 yılında 1,82’ye, 2009 yılında ise 1,22 trilyon dolara düşmektedir¹⁴.

Bölgesel dağılım açısından gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı pay kriz sürecinde azalma eğilimindedir. İstihdam, bir ülkedeki emek gücünün üretim faaliyetlerine katılımlarının sağlanması demektir ve uygulanan iktisat politikalarının en önemli görevlerinden biri ülkede tam istihdam sağlanmasıdır¹⁵. İşsizlik kavramında ise kişilerin işsiz sayılabilmesi için; mevcut bir işinin olmaması, iş arıyor olması ve

¹⁴ A. e. s.3-13.

¹⁵ Osman Zekayi Orhan ve Seyfettin Erdoğan, *İktisada Giriş*, Palme Yayıncılık, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara, 2008, s. 361.

kendisine teklif edilen işi yapabilecek durumda olması gerektiğine göre kişinin iş bulamaması durumu işsizliği ortaya çıkarmaktadır¹⁶.

Mortgage krizinin yayılmasıyla birlikte 2008 yılının ikinci yarısından itibaren krizden etkilenen ülkelerde işsizlik sorunlarının artmaya başladığı açıklanmıştır. Bu durum kriz nedeniyle iflasların yoğun biçimde arttığı gelişmiş ülkelerde daha yüksek oranlarda olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Daha sonra etkilenen gelişmekte olan ülkelerde de işsizlik sorununun giderilmesine yönelik olumlu sonuçların devam ettirilemediği izlenmektedir.

Mortgage krizi sürecinde olarak 2008 ve 2009 yıllarında istihdam ve işsizlik oranları önceki yıla kıyasla değişen yüzde oranları ile nisan ayından itibaren değişimin hissedildiği görülen verilerle analiz edilmektedir¹⁷. Tabloda istihdamın 2009 yılında önceki yıla kıyasla azaldığı gösterilmektedir.

	2008							2009			
Aylar	6.ay	7.ay	8.ay	9.ay	10.ay	11.ay	12.ay	1.ay	2.ay	3.ay	4.ay
İSTİHDAM											
GÜ	0,3	-0,3	-0,3	-0,5	-0,6	-0,7	0,1	-1,1	-1,4	-1,8	-3,7
GOÜ	2,2	2,6	2,6	2,6	2,6	2,1	1,8	1,9	1,4	0,9	0,2
Dünya	1,9	2,2	2,1	2,1	2,1	1,7	1,6	1,4	0,9	0,5	-0,4
İŞSİZLİK											
GÜ	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,5	0,5	1,4	1,9	2,1	2,2
GOÜ	-0,2	-0,2	-0,3	-0,3	0,0	0,0	0,2	0,4	0,4	0,4	0,4
Dünya	-0,1	-0,2	-0,2	-0,2	0,0	0,1	0,2	0,6	0,7	0,7	0,7

Gelişmekte olan ülkelerde istihdamdaki azalma gelişmiş ülkelerde olduğu kadar değildir. 2009 yılı içinde gelişmiş ülkelerde istihdam oranı azalmaktadır nisan ayında önceki yılın nisan ayına göre -3,7 olmuştur. Dünya genelinde işsizlik oranı 2008 yılının nisan ayında bir önceki yılın nisan ayına göre eksi yüzde 0,3 olmuştur ve bu oran yılsonunda yüzde 0,2 olmuştur. Gelişmiş ülkelerde nisanda yüzde 0,1 iken, aralık ayında yüzde 0,5 artmıştır.

¹⁶ M. Kemal Biçerli, *Çalışma Ekonomisi*, Beta Basım Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul, 2019, s.424.

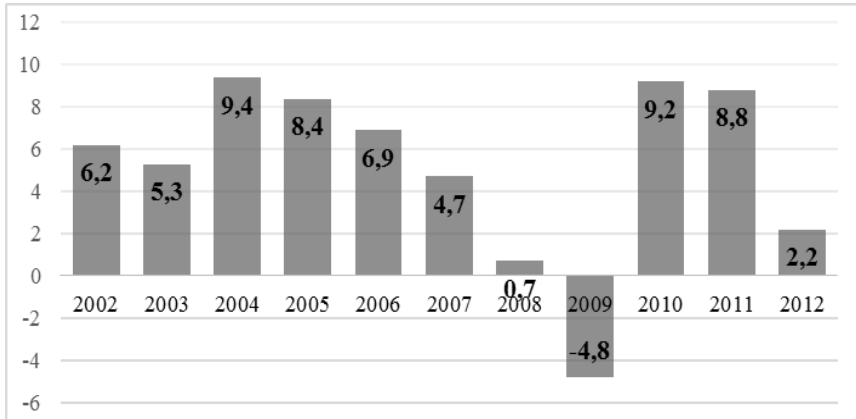
¹⁷ ILO, 2009a. “ILO calls for urgent global job pact to forestall prolonged and severe employment Crisis” Press Release, 24.03.2009, p. 85, [https://www.ilo.org/europe/meetings-and-events/WCMS_367024/lang--en/index.htm](https://www.ilo.org/europe/meetings-and-events/WCMS_367024/lang-en/index.htm), 12.05.2019.

Gelişmekte olan ülkelerde ise nisanda eksi değerlerde iken yılın sonunda artıya geçtiği görülmektedir. İşsizlik konusunda krizin etkisi daha ziyade gelişmiş ülkelerde olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Dünyada yaşanan büyük bir ekonomik krizin gelişmekte olan ülkelerde görülen olumsuz yansımaları, örnek olarak daha ziyade Türkiye gibi finansal bağlantıların daha düşük olduğu bir ülkede karşılaşılan etkilerle değerlendirilmektedir.

4. Mortgage Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

Türkiye, 2008 küresel ekonomik krizinden hızla çıkmıştır ve dünyada en az etkilenen ülkeler arasındadır. Bu süreçte gözlemlenen etkiler yine en fazla olumsuz sonuçların alınması beklenen yıllık büyüme oranları, dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımların seyri ile işsizlik değerlerindeki değişimlerin analizleri ile incelenmektedir. Türkiye’ de yıllık büyüme oranları krizin etkisiyle 2008 ve 2009 yıllarında düşüş göstermiştir ancak 2010 yılında başarılı bir performans gösterilerek kriz öncesi dönemdekinden daha yüksek bir büyüme oranı sağlanmıştır.

TÜİK verileri ile hazırlanmış olan şekilde gösterildiği gibi Türkiye’nin yıllık büyüme oranı 2008 yılında oldukça düşmüştür ve 2009 yılında bu oran eksi değerlerde görülmektedir. Daha sonra krizin etkilerinin önlenmesi kapsamında yapılan düzenlemeler sayesinde yükselme eğilimi sağlanarak 2010 yılında % % 9,2 oranında yükselmiştir.

Dünyada bölgeler ve ülkeler itibariyle GSYİH gelişmeleri 2012 yılı ile ilgili verilerle küresel krizin sonuçlarının açıklandığı analizlerde Türkiye'nin Çin hariç diğer ülkelere kıyasla başarılı bir performans göstermiş olduğu gösterilmektedir. Bu analizlerde gelişmekte olan ülkeler bölgesinde 4,9 oranında, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde % 4,6 ve Avro bölgesinde de - 0,6 oranında büyüme sağlandığı açıklanmıştır. Bu konuda Çin, Hindistan ve Rusya sağladığı en yüksek büyüme oranları ile dikkat çekmektedir¹⁸. Ayrıca Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH on yıl içinde 3 kat artmıştır. Sadece 2009 yılında küresel krizin etkisiyle gözlemlenen çok az bir düşüş eğilimine rağmen takip eden yıllarda yükselme eğilimi devam etmiştir¹⁹.

Kriz sonrası karşılaşılan düşüş eğilimi kısa sürede dengelenerek yükselişe geçmiştir. Türkiye'nin ticaret yaptığı Avrupa ülkelerinin yaşanan küresel kriz nedeniyle ortaya çıkan bir durgunluk dönemi içinde Türkiye'nin ihracat ve ithalatının yavaşladığı fakat kısa sürede düzeltildiği görülmüştür. Çünkü 2009 yılında görülen düşme 2010'da yükselmiştir ve ancak 2011 yılından itibaren krizden önceki yıllara nazaran daha yüksek meblağlarda ihracat ithalat gerçekleştirilmiştir²⁰.

Türkiye dış ticarete küresel ekonomiye büyük ölçüde uyum sağlamıştır²¹. 2008 yılında 132 milyar \$ olan ihracatımızın yarısına yaklaşık kısmı AB ülkelerindedir. 2009 yılında geçen yıla göre toplam ihracat % 22,63 azalarak 102 milyar \$, ithalat ise % 30,22 azalarak 140 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir²².

Bu dönemde ithalat oranının ihracattan daha hızlı oranda gerilemesi dış ticaret açığını azaltmıştır ve ihracatın ithalatı karşılama oranını yükseltmiştir. Dış ticaret raporlarına göre gelişmekte olan ülkelerde ithalat ve ihracat düzeylerinde önemsiz düşüşler genelde gelişmiş ülkelerde bulunan krizden doğan yansımalar olarak gösterilmektedir.

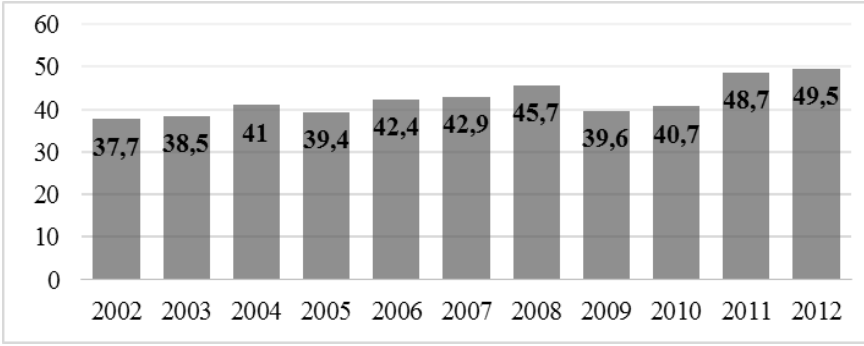
¹⁸ TÜİK, IMF, Eurostat, 2013, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/istatistiki-veri-kaynaklari>, 12.04.2019.

¹⁹ A.e.

²⁰ DPT, 2012, <http://www.sbb.gov.tr/>, 11.04.2019.

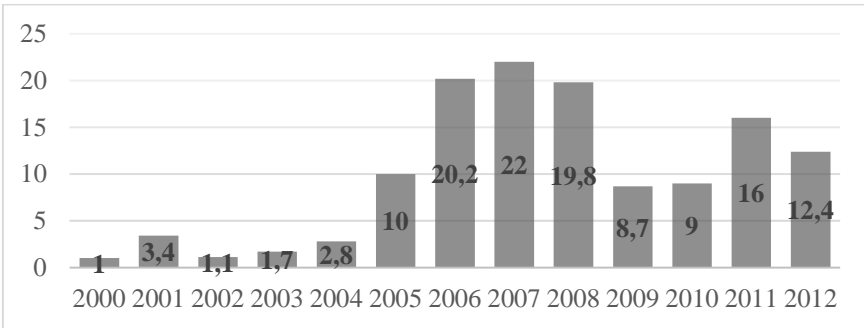
²¹ E.B. Ekonomi Bakanlığı, *Ekonomik Görünüm Raporu*, Şubat 2014, s.27. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Y_II_k-Ekonomik-Rapor-2017.pdf, 12.02.2019.

²² TÜİK, a.g.e., 2013

Küresel kriz eşliğinde dünya ekonomisinde karşılaşılan olumsuz etkilerden en kısa zaman içinde kurtulabilmiş olan Türkiye'nin bazı sektörlerdeki faaliyetlerinde düşen trendin derhal dengelendiği çünkü daha önce başlatılan tedbirlerin etkili olduğu görülmüştür. Doğrudan yabancı yatırımlarda bütün dünyada olduğu gibi önemli düzeyde düşüşler başlamıştır. Türkiye'ye UDY girişleri 2009 ve 2010 yıllarında düşmüştür. Önce ülkedeki bankalar tarafından verilen kredilerin düzenlenmesine sonra da büyük açık verilmesini önleyen politikalar uygulanmasına ve dış ticaret yatırımlarında gereken dengelerin korunmasına özen gösterilmiştir.

Şekilde Türkiye'nin küreselleşme sisteminin faaliyetlerine katılmaya başladığı 2000'li yılların ikinci yarısında doğrudan yabancı yatırım miktarları oldukça artmıştır ve mortgage krizinin etkileri arasında dorudan yabancı yatırımlarda düşüş yaşanmaktadır²³.

Dünyada krizin etkileri devam etmekle birlikte Türkiye' de 2010 yılından itibaren düzelme trendi başlatılmıştır.

²³ Unctad, WIR, 2013.

Küresel kriz dünyada ülkelerin işgücü durumunu olumsuz etkilerken Türkiye’ de de aynı etkiler yaşanmıştır. Çünkü dünyada ekonomik faaliyetlerdeki durgunluk ve talebin azalması Türkiye’deki üretimi de olumsuz etkilediği için bazı kuruluşlar tarafından işçi çıkarılmaları artmıştır. Aşağıdaki tabloda krizin işgücü durumuna etkisi, 2008 yılının ilk çeyreğinden itibaren reel sektörün etkilemesi nedeniyle, bu dönemdeki değişimler dikkate alınarak gösterilmiştir.

Türkiye’de 2008 yılı Mart ayı itibariyle karşılaştırıldığında işsizlik oranında artış olduğu ve istihdam oranının azaldığı gösterilmiştir. Özellikle genç nüfusun işsizlik oranında artış gerçekleştiği görülmüştür²⁴. Türkiye’ de küresel krizin etkilerinin en fazla yaşandığı 2009 yılı hariç ekonomik dengelerin devamlılığı sağlanmıştır.

	TÜRKİYE		KENT		KIR	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Kurumsal olmayan nüfus (000)	69,479	70,299	48,228	48,628	21,251	21,670
İşgücü (000)	22,921	23,924	15,618	16,324	7,302	7,601
İstihdam (000)	20,389	20,148	13,632	13,383	6,757	6,765
İşsiz (000)	2,532	3,776	1,986	2,941	545	835
İşgücüne katılma oranı %	45,3	46,5	43,8	45,3	48,9	49,5
İşsizlik oranı %	11,0	15,8	12,7	18,0	7,5	11,0
İstihdam oranı %	40,3	39,2	38,3	37,1	45,3	44,0

Krizin küreselleşmesi nedeniyle birçok ülkede önlemler alınmış ve düzenleyici farklı ekonomik politikalar uygulanmıştır. Bu önlemler genel olarak bankaların finansal yapılarının güçlendirilmesine yönelik olmuştur. Ülkeler tarafından faiz oranları ile zorunlu karşılık oranlarında değişiklik ve döviz kurlarına müdahale gibi önlemler alınmıştır. Finansal sistemde kurtarma operasyonu kapsamında aşağıdaki uygulamalar yapılmıştır²⁵;

- “Kamuoyu güveninin yeniden kazanılması için banka mevduatlarının tam güvenceye alınması,

²⁴ TÜİK, *İşgücü Anketi*, 2010. <http://www.sbb.gov.tr/>, 12.01.2019.

²⁵ Pelin Ataman Erdönmez, “ Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 68, 2009, s.85-101.

- *Varlığını sürdürebilecek durumda olan bankaların yeterli sermaye seviyesine ulaşmaları için yeniden sermayelendirme ve hükümet tarafından destekleneceği güvencesini vermek,*
- *Ülkelerin merkez bankaları tarafından piyasaya doğrudan para aktarma işlemi olarak likidite sağlamak ile destek gösterilmesi,*
- *Bankaların kredi ve borçlarının devlet garantisi altına alınması,*
- *Borçları devletin yüklenmesi kapsamında kamulaştırma ve fona devir yapılması,*
- *Ticari tahvillerin alınması için gerekli ve yeterli fonun sağlanması,*
- *Piyasadaki ipotekli konut kredisi tahvillerinin alışı ve açığa satışının yasaklanması,*
- *Bankaların önemli oranda değer kaybeden ve sorunlu varlık denilen finansal varlıkların alınması için kaynak yaratılması”.*

Ayrıca, uluslararası kuruluş olarak IMF ve Swap (finans piyasalarında belirli bir zaman dilimi içinde bir varlık ya da yükümlülüğe bağlı olarak farklı faiz ödemeleri veya döviz cinsini değiştirdikleri takas sözleşmesi) kanalı ile destek önlemleri bulunmaktadır. Türkiye’de küresel krizin yansımalarından korunmak amacıyla piyasalarda talebi arttırmaya ve bankaların karşılaşılabileceği finansal sorunları önlemeye yönelik önlemler alınmıştır. Krizden korunma operasyonu kapsamında aşağıdaki uygulamalar yapılmıştır²⁶;

- *“Vadesinde ödenememiş olan vergi alacakları taksitlendirildi,*
- *Türklerin yurt dışındaki paralarının Türkiye’ye getirilmesine yönelik çalışmalar yapıldı,*
- *Mevduata güvence verme yetkisi TMSF’ den alınarak Bakanlar Kurulu’na devredildi,*
- *Hisse senedi alım satımlarında uygulanan stopaj oranı % 0’ a indirildi,*
- *KOSGEB kanalı ile KOBİ’lere faizsiz kredi sağlandı,*
- *Merkez Bankası döviz mevduat münzam karşılıklarını düşürerek bankacılık sistemine kaynak yaratıldı,*
- *Halk bankası kanalıyla esnaf ve sanayiciye yeni kredi imkânları sağlandı,*
- *SSK işveren primlerinde 5 puanlık indirim yapıldı,*
- *Eximbank kredileri arttırıldı ve sermayesi güçlendirildi”*

5. Küresel Krizin Türk Cumhuriyetleri Üzerindeki Etkileri

Dünyada küreselleşme sürecinin başlaması ve soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte Türk Cumhuriyetleri bölgesi dünya ticaretine katılmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla

²⁶ A. Ünal ve H. Kaya, “ Küresel Kriz ve Türkiye”, *Ekonomi ve Politika Araştırmaları Merkezi*, ekopolitik.org İstanbul, 2009, s. 1-35.

bağımsızlığına kavuşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri dünya ekonomisine katılmışlardır. Bu konuda Çin'in gösterdiği büyük performansın rolü önemlidir çünkü ürettiği malların Batı pazarlarına ulaştırılması ihtiyacı artmıştır. Tarihi İpek Yolu'nun, küreselleşme sürecinde gelişen teknoloji olanaklarıyla tekrar gündeme gelmesi söz konusudur²⁷. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri'nin ilk yılları sosyal ve ekonomik sorunların çözülmesi mücadelesi ile geçmiştir. Bu ortamda Türkiye bu yeni Türk devletleri için önemli bir işbirliği ortağı olmaya çalışmıştır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında dış ticaret ilişkileri oluşturulmuştur. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarının ilk yıllarından itibaren Türkiye ile ekonomik ilişkilere önem vermişlerdir. Bu ülkeler özgün üretim faktörleriyle Türkiye için çekici bir pazar haline gelmiştir. Türk dünyasında küreselleşmeden en çok etkilenen ülke Türkiye'dir. Küresel kriz de etkinliğini en çok Türkiye'de göstermiştir. Türkiye'de karşılaşılan etkiler, Türk Cumhuriyetleri'ni de dolaylı olarak etkilemiştir²⁸. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan ticareti gösterilmektedir. Türkiye'nin 2012 yılında Türk Cumhuriyetleri'ne olan ihracatının genel ihracatı içindeki payı yüzde 3,8'dir. İthalatının toplam ithalatı içindeki payı ise yalnızca yüzde 1,5'tur. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan dış ticaret bilançosu ise birkaç yıl dışında olumlu sonuçlar göstermektedir. Olumsuz sonuçlar görülen yıllar ise Türkiye'nin kriz içinde olduğu 2000, 2008 ve 2010 yıllarıdır.

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret
	Milyon\$	%	Milyon\$	%	Milyon \$
2000	572	2.1	628	1.1	-56
2001	557	1.8	283	0.7	274
2002	19	1.7	468	0.9	151
2003	899	1.9	623	0.9	276
2004	1.194	1.9	946	0.1	248
2005	1.409	2.3	1.267	1.1	142

²⁷ Fahri Atasoy, “Doğa, Kültür ve Tarih Turizminin Birliğe Katkısı”, *Dilde, Fikirde, İşte Birlik Sempozyumu*, 3-4 Ekim 2012, Ankara, s. 23

²⁸ Halil Seyidoğlu, Suna Gönültaş, “Modern İpek Yolu Projesi ve Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler”, *Avrasya Etüdlere*, 45/2014-1, ss: 201-216.

Finansal Krizlerin Küreselleşmesi & Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Üzerindeki Etkileri

2006	1.982	2.7	1.967	1.4	15
2007	2.874	2.7	2.669	1.1	205
2008	3.749	2.8	4.279	2.1	-530
2009	3.399	3.3	2.874	2,0	525
2010	3.921	3.4	4.615	2.5	-694
2011	5.040	3.7	3.642	1.5	1.398
2012	5.841	3.8	3.558	1.5	2.283

2008 yılında dünyada çıkan küresel krizinin etkisiyle, Türkiye'nin diğer ülkelerle olduğu gibi, Türk Cumhuriyetleri ile olan dış ticaretinde de görülen düşme nedeniyle dış ticaret bilançosu negatif sonuç göstermiştir. Ancak kısa sürede düzelmiş ve 2012 yılında 2.283 milyon \$ olmuştur.

Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırım faaliyetleri olarak, 2007 yılında Türk Cumhuriyetleri tarafından toplam 623 milyon \$ yatırımların 613 milyon \$'ı Kazakistan tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kazakistan'ın Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırımlar 2008 yılında 1 milyon \$'a düşmüştür ve bu düşüş eğilimi devam etmiştir. Türkiye'nin en fazla doğrudan yabancı yatırım yaptığı Türk cumhuriyeti Azerbaycan olmuştur. Özellikle 2014 yılında Azerbaycan'a yaklaşık 1,9 milyar \$ yatırım yaparken, aynı yıl dört ülkeye toplam yaklaşık 2 Milyar \$ yatırım yaparak Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine yapmış olduğu toplam DYY tutarı içindeki payı % 38,5 olmuştur²⁹.

Küreselleşme olanaklarından yararlanmağa çalışan Türk Cumhuriyeti ülkelerinin zengin doğal kaynakları, diğer ülkelerin bu kaynaklara olan ihtiyaçları için kullanılmak üzere dünya ticaret politikasının önem verdiği konulardan birisidir. Bakü - Ceyhan petrol hattı, Bakü – Erzurum doğal gaz hattı ve Bakü – Kars demiryolu gibi stratejik açıdan önemli gelişmeler, doğu ve batı ülkeleri arasında enerji taşıyıcıları olan yeni ulaşım hatlarının açılması, bu konularda Türk dünyasının birleşmesi ve küreselleşen dünya ekonomisinde etkinliklerinin artması için büyük faydalar sağlamıştır. Türk Cumhuriyeti ülkeleri birliği oluşturulması ile

²⁹

Merkez Bankası, EVDS, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatiistikler>, 30.10.2019.

küresel rekabet ortamında ekonomik gücün artırılması gerektiği öngörülmektedir.

Sonuç

ABD’de mortgage kredileri krizi olarak başlayan ve kısa süre içinde likidite krizine dönüşen bir kriz aynı zamanda ABD’deki finansal piyasalarla bağlantılı Avrupa Birliği ülkelerine yayılmış ve daha sonra dünyadaki tüm ülkelerde etkileri hissedilerek küreselleşmiştir. ABD’de 2007 yılında Mortgage ipotekli konut kredilerinin geri ödemelerinde güçlük yaşanması sonucu ortaya çıkan likidite zorluğu küresel ekonomik istikrar üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Bu etkileri önlemek veya azaltmak amacıyla ülkelerin merkez bankaları tarafından bazı önlemler düzenlenmiştir. Küreselleşen bu krizin etkileri, Türkiye’de ve daha ziyade gelişmekte olan ülkelerde genellikle ipotekli konut finansmanı piyasalarının bulunmayışı ve bu ülkelerin ekonomilerinde son yıllarda sağlanan düzelme nedenleriyle sınırlı kalmıştır. ABD gibi dünya ekonomisi üzerinde önemli etkileri olan güçlü bir ekonominin krize girmesi küreselleşme nedeniyle bütünleşmiş ülkelerin de etkilenmesine yol açmıştır. Böylece dünyadaki ekonomik faaliyetlerde karşılaşılan durgunluğa bağlı olarak 2008 yılının sonlarına doğru önemli olumsuzluklar yaşanmaya başlanmıştır. Örneğin Türkiye’de olduğu gibi bütün ülkelerin ekonomilerinde küçülme yaşanmıştır. Krizin etkisiyle Türkiye’de ekonomik büyüme ve dış ticaret düzeylerinde azalma yaşanmasına rağmen bazı kısa vadeli politikalar ile büyümeyi destekleyici ve dış risklere karşı ülke ekonomisini daha dayanıklı hale getiren faktörlerle düzelme sağlanabilmiştir. 2012 yılında ekonominin dengelenmesine yönelik politikalar uygulanmasına rağmen beklenenden daha az büyüyen Türkiye ekonomisi, 2013 yılı başlangıcında yurt içi talep artışının sağlanması ile istenen büyüme süreci başlatılmıştır. Aynı zamanda krizin etkisiyle zayıflayan küresel dış ticaret faktörlerindeki düşüşe karşılık iç talebin artmaya başlaması sonucu ülkede en doğru düzelme politikasının yapılandırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Böylece dünya ekonomisinde yaşanan küresel krizin etkileri önlenebilmiş ve ortaya çıkan durgunluk döneminin aşılması başlatılmıştır. Bu konuda 2002 yılından itibaren uygulanan maliye politikalarının risklere karşı hazırlık odaklı olması aynı zamanda makroekonomik istikrarı da sağlamıştır. Türkiye, ticari ve finansal korumacılığın

yanı sıra önemle güven ve istikrara yönelik küresel politikaların desteklendiği uygulamaları geliştirmeyi ve küresel yeni finansal yapılandırmayı getiren koşullara katılmakla krizlerden sonra olumlu sonuçlara ulaşılmasına dair önemli bazı politik kararların alındığı bir ülke olarak diğer dünya ülkeleri arasında daha başarılı olmuştur. 2008 yılında dünyada çıkan kredi krizinin etkisiyle, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan dış ticaretinde görülen düşme de kriz nedeniyle ortaya çıkan dış ticaretinde düşüş eğilimi ile açıklanmaktadır. Ülkelerde elde edilen sonuçların farklı olması ve bazı ülkelerin krizin etkilerinden daha kısa sürede kurtulma sağlanmasına karşılık birçok ülkede uzun süre etkilerin devam etmesi nedeniyle, küresel ekonomik krizlerle mücadelede her ülkenin sadece kendi çabalarıyla değil aynı zamanda bütün ülkelerin işbirliği ile geliştirilecek küresel uyum politikalarıyla daha kısa sürede başarı sağlanacağı görülmektedir.

Kaynaklar

I- Yayınlar

- BİÇERLİ, M. Kemal. Çalışma Ekonomisi, Beta Basım Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul, 2019, s.424.
- ERDÖNMEZ, Pelin Ataman, “ Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, Bankacılar Dergisi, Sayı 68, 2009, s.85-101.
- ERKAN, Hüsnü. “ Kriz Ortamı ve Vergi Politikaları - Küresel Krizden Çıkışta Vergi Ötesi Politikalar: Ekonomik Sistem Yapı ve Sürece İlişkin Yeni Açılımlar”, 2011, s: 42-43.
- GÖKTAŞ, Abdülkadir. Küresel Kriz ve Türkiye - Küreselleşmenin Denetimi, Türk Ekonomisinin Yeniden Yapılandırılması, IMF ve Avrupa Birliği ile İlişkiler, Ankara, Özen Yayıncılık, 2000, ss: 9-11.
- KAMINSKY, Graciela L. & Carmen M. Reinhart, “ The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance - of - Payments Problems”, American Economic Review, Vol. 89, No. 3, June 1999, p: 473-500,
- KİBRİTÇİOĞLU, Aykut. “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler”, Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt 1, Yıl 7, Sayı 41 Eylül Ekim, 2001, s. 174.
- KRUGMAN, Paul. Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü ve Küresel Kriz. Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Literatür Yayınları. 978-975-04-0543-3, 2010, p.4
- MISHKIN, Frederic S. “ Anatomy of a Financial Crisis”. Evolutionary Economics, Springer Verlag, 1992, J.Evol Econ, 1992, 2 p: 115-130, NewYork: NBER. Working Paper No.3934. 1991, s: 2-4.
- ORHAN, Osman Zekayi ve Seyfettin Erdoğan, İktisada Giriş, Palme Yayıncılık, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara, 2008, s. 361.

ROUBINI, Nouriel & Stephen Mihm, S. Kriz Ekonomisi. Çev. Işıl Tezcan, I. Pegasus Yayınları. İstanbul, 2011, s: 127

ÜNAL, A. ve H. Kaya, “ Küresel Kriz ve Türkiye”, Ekonomi ve Politika Araştırmaları Merkezi, ekopolitik.org, İstanbul, 2009, s. 1-35.

II. İnternet Yayınları

BDDK, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, ABD Mortgage Krizi, Çalışma Tebliği, Hazırlayanlar; Faruk Demir, Ayşegül Karabıyık, Emine Ermişoğlu, Ayhan Küçük, Sayı: 3, 8/2008, s.45-57. <http://www.bddk.org.tr/>, 12.02.2019.

DPT, 2012, <http://www.sbb.gov.tr/>, 11.04.2019.

E.B. Ekonomi Bakanlığı, Ekonomik Görünüm Raporu, Şubat 2014, s.27. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Y_II_k-Ekonomik-Rapor-2017.pdf, 12.02.2019.

ILO, 2009a. “ ILO calls for urgent global job pact to forestall prolonged and severe employment Crisis” Press Release, 24.03.2009, p. 85, https://www.ilo.org/europe/meetings-and-events/WCMS_367024/lang-en/index.htm, 12.05.2019.

M.B. Maliye Bakanlığı, 2018, <http://www.maliye.gov.tr>, 12.03.2019.

Merkez Bankası, EVDS,

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler>, 30.10.2019.

TÜİK, IMF, Eurostat, 2013, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>,

<https://ticaret.gov.tr/istatistikler/istatistiki-veri-kaynaklari>, 12.04.2019.

TÜİK, İşgücü Anketi, 2010. <http://www.sbb.gov.tr/>, 12.01.2019.

UNCTAD WIR 2013, 26.06.2013 Yased Raporu, p.3. <http://www.yased.org.tr>, 12.04.2019.